

د کندهار پاڅون

او د ایران صفوي دولت

پښتانه

Ketabton.com

کانديد اکاډميسين محمد اعظم سيستاني

زبان

صالح محمد صالح

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ

د کتاب پېژندنه

|||||

کتاب :: د کندهار پاڅون او د ايران صفوي دولت ړنگېدل

ليکوال :: اکاډميسين محمد اعظم سيستاني

ژباړن :: صالح محمد صالح

خپرنډوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه- جرمني

چاپکال :: ۱۳۸۴ل / ۲۰۰۵م کال

چاپشمېر :: (۱۰۰۰) ټوکه

د خپرونو لړ) :: ۷۶)

کمپوز/ ډيزاين :: د هوسۍ مجلې اداره

چاپځی :: د دانش خپرنډويې ټولنه

Tel:91-2564513 Email:-danish2k2000@yahoo.com

لومړنۍ خبرې

اکاډميسين کانديد ښاغلی محمد اعظم سيستاني د افغانستان له هغو ليکوالو او مورخينو څخه دی، چې د هېواد د تاريخ پر بېلابېلو څپرکو يې يو شمېر مهم او ارزښتناک آثار کښلي او خپاره کړي دي، په تېره بيا په وروستيو دوو لسزو کې د هغه تاريخي آثار، ليکنې او مقالې د پوره پاملرنې وړ دي .

په داسې حال کې، چې ښاغلی کانديد اکاډميسين سيستاني له خپل هېواد څخه ډېر ليرې په سويډن کې د پردېسۍ شپې ورځې تېروي او ښايي ډېرو هغو ماخذونو او منابعو ته يې لاس ونه رسېږي، چې د وطن د تاريخ د تورتمو اړخونو د روښانولو لپاره ورته اړتيا لري، خو بيا يې هم په همدغو حالاتو او امکاناتو کې يو لړ مهم تاريخي آثار ليکلي او خپاره کړي دي، چې بې له شکه زموږ د هېواد د تاريخي څېړنو په بهير کې خپل ځانگړی ارزښت لري .

❖ رستاخيز قندهار ❖ او پښتو ژباړه يې ❖ د کندهار پاڅون ❖ د ښاغلي استاد سيستاني هغه اثر دی، چې د افغان- هوتکي پاڅون پر پيلامې، د لومړني افغاني خپلواک دولت پر بنسټ، د ميرويس نيکه په مشرتوب او واکمنۍ او بيا د افغانانو له لوري د اصفهان د نيونې او د ايران د صفوي دولت په نسکورېدنې او په پای کې ددغه حرکت پر ماتې يې په تفصيل سره خبرې کړې دي .

د هوتکي دورې په اړه د منابعو د کموالي له کبله پر دغه دوره ډېر لږ دقيق آثار کښل شوي دي. د استاد سيستاني ❖ د کندهار پاڅون ❖ د دغې لړۍ داسې يو تاريخي اثر دی، چې د دې پاڅون پر بېلابېلو اړخونو يې ډېر مهم اسناد راټول کړي او د يوه مستند اثر په توگه به د دې دورې په اړه د ارزښتناکو آثارو په لړ کې خپل ځای پيدا کړي .

د خوشۍ ځای دی، چې دغه پښتو ژباړه د هوتکي- افغاني پاڅون د پيلامې د درې سومې کاليزې د جشن په وياړ خپرېږي .

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

جرمني، د کولن ښار

د ۲۰۰۵ ز کال د مارچ لسمه

د ۱۳۸۳ ل کال د کب (حوت) شلمه

د ليکوال سرېزه

د هر نسل يوه ضروري دنده دا ده چې د نويو موندنو په مرسته د خپل هېواد تاريخ بيا- بيا وليکي. د تاريخي، لرغونپوهنې، ليکلو شواهدو او عيني شاهدانو د روايتونو له مخې دې نوي ټکي په خپل هېوادني تاريخ کې زيات-دغه راز دې اضافي ټکي ورڅخه ليرې کړي .

د هېواد يو تاريخي پړاو، چې د قومي او مذهبي تعصب دورې پرې پرتې دي، يو هم د صفوي استبدادي واکمنۍ پرضد د کندهار د څورېدلو او کرېدلو خلکو د پاڅون پړاو دی. د صفوي واکمنۍ پر مهال، شيعه مذهب د دولت رسمي مذهب و، چې تر ټولو توند سياسي او مذهبي استبداد او پراخې ټولوژنې ورسره ملې وې. ناشيعه قومي او مذهبي ډلې به له سپکاوي، گواښ، څور آن ټولوژنې سره مخ وې، د توند چلند، شکنجې او وژونکو چلندونو له کبله به دېته اړ ايستل کېدل چې له خپل مذهب څخه واوړي او شيعه مذهب دې ومني.

د ايران نامتو پوه ډاکټر شفا کاري: ❖ د دولتي مذهب په توگه د اثنی عشری شيعه مذهب دودېدل او د لومړنيو درېيو استازو (خلیفه گانو) ښکېدل دومره زيات شول چې د صفويانو پر وخت يې له گاونډيو سني مذهبو دولتونو (عثماني ترکيې او د منځنۍ اسيا خان مېشتو سيمو او افغانستان) سره يې د ايران اړيکي ډېر ترينگلي کړل .

تر لسمې هجري پېړۍ وروسته په ايران کې د شيعه گانو تعصب ناکې ترېنگۍ په سني مذهبو هېوادونو کې د دوی پرضد د خلکو کرکه راوپاروله چې همدې بهير له منځنۍ اسيا او نورو سني مذهبو هېوادونو سره د ايران اړيکي غوڅ کړل او د هېواد په فکري او کلتوري ژوند کې يې ناوړه غبرگون راوپاراوه. ❖

ډاکټر شفا زياتوي: ❖ د شاه اسمعيل په دربار کې يوه ملا په خپل کتاب کې وليکل: د يوه سني وژل دومره ثواب لري لکه د پنځو پوځي کافرانو وژل، له سني سره نکاح نه ده روا. وينه يې بې ارزښته، مال يې حلال دی. دا واجب ده چې د سني اميندارو ښځو خېټې وڅيرې او نارينه اولاد يې په چرو ووژنې. د سنيانو پلورنه- پېرودنه روا ده، ځکه چې له اسلامي ازادۍ څخه بهر دي. سني فقهيانو هم په اسلامي تاريخ کې د لومړي ځل لپاره د شيعه گانو، ان ساداتو غلامول او پلورل روان وبلل. ❖ (پس از هزار و چهار صد سال، د ۲۰۰۳م کال چاپ، مخ: ۷۲۶).

د صفوي لړۍ موسس شاه اسمعيل صفوي خپله پاچايي د شل زره سنيانو په وژلو سره پيل کړه، کله چې مشهد ته روان شو، قزلباشانو يې په طبسين کې د اته زره کسانو پر ستوني چاره راتېره کړه، چې د پاچا د وينې تويولو تنده ماته شي .

شاه عباس تر هرڅه وړاندې خپل دوه وراره گان له خپل يوه وراره او اکا سره يوځای رانده کړل، بيا يې خپله دوه زامن (محمد ميرزا او اماقلي ميرزا) يرانده او درېيم زوی (صفي ميرزا) وليعهد يې هم په ډېر بد حالت ووژاه. درېيم

زوی چې د ږنډېدو طاقت یې نه درلود، ځانوژنه وکړه. په دې توگه د شاه عباس یو زوی هم پاتې نه شو. نو د دې لړۍ تر ټولو عادل پاچا چې له خپلو نژدې کسانو سره داسې وکړي، د نورو په وړاندې یې هم دريځ څرگند دی!

صفي میرزا د لومړي شاه عباس ځایناستي هم په بهرحمی کې له خپل نیکه شاه اسمعیل سره ورته والی درلود. هغه د خپلې پاچایۍ په ۱۴ کلونو کې په پرله پسې ډول خلک ووژل او دا وژنې یې له خپلو خپلوانو راپیل کړې، خپله مېرمن او مور یې هم ووژلې، یوه شپه یې د نشې پر مهال خپل تی رودونکی ماشوم هم اور ته غوڅار کړ. (شفا: هماغه اثر، دویم ټوک، ۷۴۲، ۷۴۳، او ۷۴۹ مخونه).

د دویم شاه عباس زوی صفي میرزا چې کله د شاهي تاج پر سر کړ، ځان یې شاه سلیمان ونوماوه، د ځایناستي له هماغه پیل څخه یې د دربار زیات خانان او مخور اشخاص تر تبغ تېر کړل، په شراب څښلو کې دومره مشهور شو، چې **❖ شاردن؟** یې په باب په خپل یونلیک کې ولیکل:

❖ څوک په شراب څښلو کې د دې پاچا پر زغم باور نه شي کولای. زه باور لرم چې په ټول سویس او المان کې څوک په دې برخه کې ورسره سیالي نه شي کولای، حال دا چې د دې هېوادونو خلک ډېر شراب څښي **❖**. (شفا: هماغه اثر، دویم ټوک، ۷۵۱ مخ).

د شاه سلیمان زوی شاه سلطان حسین چې څو زره حدیثونه یې په زړه کړي او لږوکارونو ته به یې له ښېگنې پرته تصمیم نیوه، تر شپږ کلنې واکنۍ وروسته زهد او تقوا ته شا کړه او ډېر سخت شراب څښونکی شوی. له خپل حرمسرای سره یې هم ژوره مینه پیدا کړه **❖** خواجه سرايان به یې د جلفا په کوڅو کې گرځېدل. که به یې کومه ښایسته پېغله یا ښځه ولیده، تېنټوله به یې او پاچا ته به یې راوستله. دا پرهېزگار پاچا تر هر څه زیات د خپل حرمسرای په چارو بوخت و. د ایالتونو امران او مشران به د یو بل په سیالی کې، د دې لپاره چې له ښځو سره د پاچا مینه ماته کړي، د خپلې سیمې تر ټولو ښایستې نجونې په زوره د پاچا حرمسرای ته بېولې **❖** (شفا: هماغه ټوک، ۷۵۵ مخ)..

کروسینسکي لیکي: **❖** د شاه سلطان حسین پرمهال په حرمسرای کې تر یوې میاشتې وروسته ۳۰ زانگوگانې جوړې شوې. که ځینې شهزادگان په ورکتوب کې له منځه نه وای وړل شوي، شمېر به یې تر دې بره خوت **❖** (سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي، ۷۶ مخ).

د کروسینسکي مطلب دا دی چې هر کال به د پاچا په حرم کې ۳۶۰ شهزادگان زېږېدل او که په ماشومتوب کې نه وژل کېدای، ښایي شمېر به یې زرگونو ته رسېدای.

په همدې پېر کې د شيعه روحانيت مذهبي تربگنۍ (تعصبونه) دومره ډېر شول، چې د ايران په زياتو اړوندو ايالتونو کې نورو مذهبي لږکيو په پاڅون لاس پورې کړ. په ۱۱۲۳ کال د داغستان لږکيو او په ۱۱۲۷ سني کردانو په يوه ستر پاڅون لاس پورې کړ، چې څو کاله يې دوام وکړ .

په ۱۱۳۵ کال د قفقاز ارمنيانو هم بغاوت وکړ، په همدې کال د ختيز گرجستان خلکو هم په پاڅون لاس پورې کړ، په ۱۱۳۳ لړانو او په ۱۱۳۴ کال د مسقط بلوڅانو او عربانو هم پاڅون وکړ. (شفا: هماغه ټوک، ۷۵۸مخ).

په همدې کال (۱۱۳۴) په شېروان کې د سني ډلې پلويان راوپارېدل، دې خلکو د حاجي داود مدرس په مشرۍ پر شماخي او کوسي شېروان بريد وکړ، چې په دې پېښه کې يې ۴-۵ زره شيعه گان تر تبغ تېر کړل، چې د عثماني ترکيې په پلوي يې شعارونه ورکول. (لکههارت: انقراض سلسله صفويه، د عماد ژباړه، ۱۴۶مخ).

ملک محمود سيستاني په ۱۱۳۵ د صفوي دولت پلوي پرېښوده، په خراسان کې يې مشهد او نيشاپور ونيول او خپله خپلواکي يې اعلان کړه. په مشهد کې يې د کيانانو له دود سره سم تاج پر سر کړ او ځان يې د خراسان پاچا ونوماوه. په کرمان کې د ميرزا داود لمسي سيد احمد خان سر راوچت کړ، په بلوڅستان او بندرونو کې بيا سلطان محمد (مشهور په خرسوار) ته ډگر تش و. (جي. پي. تيت، سيستان: لومړی ټوک، ۱۵۲مخ).

د افغانستان په ځينو نيول شويو سيمو کې د ۱۶مې پېړۍ تر لومړنيو کلونو وروسته هرات، کندهار او سيستان ته صفوي ډاډمن واليان او مشران د اصفهان له دربار څخه وټاکل شول. هر والي له ځان سره له لسو تر شل زره کسيز لښکر درلود، چې له پرديو ټاټوبو راغلي وو. يوازې يې د خپلو جېبونو ډکولو غم درلود، چې له کروندگرو او مالدارو څخه به يې مالونه اخيستل. ځمکوال او شتمن خلک اړ وو، چې هر ځل والي، پوځي مشرانو، مستوفي او قاضي ته د ډالۍ او سوغات په نوم رشوتونه ورکړي، کله ورباندې په غوسه کېدل، ځمکې او مالونه به يې ترې اخيستل کېدل، د سلطان ځمکه (خالصه به شمېرل کېده) دوی به هم اړ وو چې يا په زندان کې وخت تېر کړي، يا هم مرگ ته غاړه کښېږدي .

د اداري چارو بېنظمي او پاشلتيا، د يو بل په وړاندې د درباريانو توطيې او اختلافونه، د صفوي مشرانو رشوت اخيستل او ستم، دغه راز په هېواد کې د شته قانون نه رعايتول، د هغو ډلو مذهبي او سيمه ييز تعصبونه چې شيعه گان به نه وو، د خلکو شکايتونو ته د چا غوږ نه نيول، د درنو مالياتو اخيستل، ځورونې، د سلطان حسين صفوي پر مهال د نويو نيمگړتياوو ترمنځ د ټولني مخور کسان دېته وهڅول چې حل لار ولټوي. د ځان پر ملي او سيمه ييزې خپلواکۍ سوچ وکړي، دغه راز په وړ وخت کې له وړ شرايطو وړ گټه واخلي .

له همدغسې شرايطو څخه په گټه اخيستو په کندهار کې پښتنو غلجيو (غرزيو) د ميرويس خان تر مشرۍ لاندې يو خپلواک دولت جوړ کړ. وروسته د هرات ابداليانو له صفوي مشرانو څخه هرات او فراه ونيول، چې په ۱۱۲۶-۱۷۱۶م کال کې يې خپله خپلواکي اعلان کړه .

د دغو ولايتونو د پياوړتيا لپاره د دولت هڅو صفوي دولت ماتې ته برابر كړ. د كندهار خلكو چې له وړاندې يې د خپلواكۍ خوند څكلى و، د ميرويس زوى، شاه محمود تر جلوس وروسته پر ايران باندې له ناسمو واكمنو شرايطو په استفادې سره د خپلې واكمنۍ په سوچ كې شو. دا مهال صفوي دولت ډېر بې كفايته و. شاه محمود د ايران تر زړه (اصفهان) پورې وړاندې لاړ او پخوانى دولت يې ړنگ كړ، چې شرحه يې د ليكلو اسنادو او سرچينو په رڼا كې دلته لولو .

ليكوال هيله لري چې د دې اثر په ليكلو سره، د ميرويس نيکه په مشرۍ د كندهار د خلاصون لپاره د ملي او ژغورونكو پاڅونونو په ۳۰۰مه كاليزه كې يې ونډه اخيستې وي، په دې توگه يې خپله ملي دنده ترسره كړې وي.

كانديد اکاډميسين سيستانى

گوتنبرک، د جون ۱۴مه، ۲۰۰۵م کال

لومړی څپرکی

په اتلسمه پېړۍ کې د ایران صفوي دولت پرضد د کندهاريانو پاڅونونه

پر افغانستان د گاونډيو واکمني :

د شپاړسمې ميلادي پېړۍ له پيله، چې تر افغانستان دننه او بهر څه پېښې وشوې، ټولې زموږ د هېواد په زيان او د گاونډيانو د نويو راټوکېدلو ځواکونو په گټه وې. په بله وينا، د سلطان حسين بايقرا (۱۵۰۶) تر مړينې وروسته هېواد خپل مرکزيت او اداري ځواک له لاسه ورکړ، ځکه د سلطان حسين ځايناستي (بدیع الزمان او مظفر حسين ميرزا) چې له بېلابېلو ميندو او په سيالۍ کې وو، ونه شول کړای چې د هرات د تېموريانو په سيمه کې خپله واکمني ټينگه وساتي. دا سيالۍ دومره ډېرې شوې، چې د دواړو وروڼو په نوم سکې وهل کېدې، مالياتو به هم په دواړو پورې اړه لرله. خطبه د دواړو په نوم لوستل کېده، په دې توگه په يوه هېواد کې دوه واکمنان، دوه صدارت او دوه وزارتونه جوړ شول.

دواړه وروڼه په دې هڅه کې وو چې د ډالۍ او سوغات په مرسته پوځي مشران او سيمه ييز فيوډالان پرځان راټول او په دې توگه په خلکو کې خپل باور زيات کړي. پر دې مهال بهرني دښمن (د ازبکو شيباني دولت) د امو سيند له ها غاړې يرغل راوړ، چې بلخ او مروچاق ښارونه يې ونيول.

په ۱۵۰۰ کال په ماورالنهر کې شيباني دولت او په ۱۵۰۲ کال په ايران کې صفوي دولت راټوکېد، چې په ۱۵۲۵ کې بيا په هندوستان کې بابري (گورگاني) دولت تاسيس شو. دغو نويو دولتونو د افغانستان له شمال، لوېديځ او ختيځ څخه په يرغل لاس پورې کړ، چې اخر يې هېواد په درېيو برخو (شمالي، لوېديز او ختيز) ووېشه. يانې په ۱۵۱۰ کلونو کې د ايران صفوي دولت پر هرات او سيستان، په ۱۵۲۰، ۱۵۴۴، ۱۶۲۱ او ۱۶۴۲ او په غوڅ ډول په ۱۶۴۸ کلونو کې پر کندهار منگولې ښخې کړې. د هند بابري دولت په ۱۵۰۳ پر کابل او په ۱۵۰۵ پر غزني او په ۱۵۲۱ يې د هرات د والي سام ميرزا صفوي له کلابندۍ څخه وژغوره او په خپله ولکه کې يې راوست.

بابر په ۱۵۰۸ کال ننگرهار، ورپسې بدخشان له زبیر راعي څخه ونيول. وروسته تر دې چې په ۱۵۰۰م کال د ازبک شيباني دولت په سرقت کې د تېمور او اوسني پاتې شوني پوځونه راوپرځول او د ماورالنهر د کورگاني دولت پرځای يې خپل نوی دولت رامنځته کړ، په ۱۵۰۶م کال له امو څخه واوښت او بلخ يې ونيو. هرات يې وگواښه، يو کال وروسته (۱۵۰۷) محمد خان شيباني (شيبک خان) له يوه سمبال پوځ سره يوځای تر امو سيند واوښت، په مرغاب کې يې د تېموري شهزادگانو مقاومت پر شا وتمباوه او هرات يې ونيو(۱)

په دې توگه د پرديو واکمني له ۱۵۰۶م کال وروسته تر ۱۷۰۹-۱۷۱۶ پورې په لوېديزو او جنوب لوېديزو، دغه راز تر ۱۷۴۷ په ختيزو او شمالي ولايتونو کې څه له پاسه دوه نيمې پېړۍ روانه وه. په دې دوره کې (د هند له ځينو برابرې

شاهانو پرته) د هېواد بيارغونې لپاره نه كوم ښار، نه كلي او نه هم كارېز او بند جوړ شو. هغه څه چې له پخوا پاتې وو، د وخت په تېرېدو سره له منځه لاړل، ځكه مشرانو او د پرديو گوداگانو تر افغانستان دباندې مشهور ودان مركزونه لكه: ډيلي، اصفهان او بخارا په واک کې لرل. د افغانستان اقتصادي او كلتوري وده يې دومره ارزښتمنه نه گڼله، دنده يې دا وه چې پر خلكو واكمني وكړي، ملاماتوونكي ماليات واخلي او هر ډول خپلواكۍ پلوی پاڅون وځپي.

په دې پېر کې درېگونو مشرانو او سرتېرو په كلاگانو کې ژوند كاوه. پوځونه به يې په ښارونو کې اوسېدل. سمسور خرځايونه يې د څارويو رمو او اسونو، دغه راز يې شنه باغونه د ساعتېرۍ ځايونه وو. دغو سرتېرو او مشرانو په افغانستان کې دننه خلاص لاس درلود، هر ډول يې چې غوښتل مشري يې كولاى شوای، خلك او كروندگر اړ وو چې واكمنان او د دوى پوځيان ماړه كړي او لگښتونه يې وركړي. هېچا هم نه شوای كولاى چې د بېلابېلو مالياتو، ستونزو، كړاوونو او وزگاريو په وړاندې خپل بځ اوچت كړي، ځكه قانون او مراغه مقام نه و، چې څوك شكايه ورته وكړي.

په افغانستان کې له درېگونو يرغلگرو ځواكونو څخه ازبكي دولت څه ناڅه ساده او كم لگښته و. عمومي واكمن او سپاهي په بلخ کې اوسېدل، نورو مشرانو به يې په شمالي برخو کې له خلكو ماليات اخيستل، د ماورالنهر دولت ته به يې باج وركاوه، چې يوازې يې په نوم بسنه كوله. د دوى نظامي او قضايي تشكيلات دغه راز مالي چارې ساده، دفتري چارې به يې هم لږې او لومړنۍ وې. په احكامو او حقوقي چارو پورې نور اړوند اجراءات يې شفاهي او يوازې يې د پاچا او عمومي واكمن په دوو شونډو پورې اړه لرله. حكومتي مامورانو كوم معاش نه درلود، ماليات به هم د واكمنانو په خوښه له خلكو اخيستل كېدل.

خو په افغانستان کې د هند بابري دولت اداره د ايران او ماورالنهر دولتونو په پرتله يو څه پراختيا درلوده. په افغانستان کې يې تر واک لاندې سيمې بدخشان، كندهار، كابل او بلخ وې. دا تلپاتې تشكيل نه و، ځكه بلخ ډېر ژر د ازبكي حكومت لاسته ورغى او وروسته بيا بدخشان خپله سيمه ييزه خپلواكي تامين كړه، چې كندهار هم د هرات صفوي دولت له خوا ونيول شو، يوازې كابل د اتلمسې پېړۍ تر نيمايي پورې د هند د بابري دولت په واک کې و. (۲)

ارواښاد علامه حبيبي د عبدالحميد لاهوري له خولې ليكي چې د شاه جهان په پېر (عصر) کې (د اوولسمې پېړۍ نيمايي) د بابر له تر واک لاندې ۲۲ ولايتونو څخه څلور يې: كابل، كندهار، بلخ او بدخشان په افغانستان کې وو، چې له كابل څخه ۱۶ كروړ دام، كندهار څخه ۶ كروړ دام، بلخ ۸ كروړ دام او بدخشان څخه ۴ كروړ دامه (هر پنځه دامه له دوو انو سره مساوي وه) عايد لاسته راته. (۳)

په افغانستان کې د ازبک او هند- ايران دولتونو د واكمنيو ترمنځ ستر توپير دا و، چې ازبكانو په افغانستان پورې زړه وتاړه. ورو- ورو د واكمنۍ له حالت څخه راووتل او د كډوالۍ يا تلپاتې مېشتېدنې په څېر يې په افغانستان کې ژوند غوره كړ. له سيمه ييزو خلكو سره يې بلدتيا ومونده، اخر له ماورالنهر څخه منفك او د افغان ملت يوه برخه

وگرځېده. حال دا چې د ايران او هند دولتونو به د افغانستان هغه برخې چې په واک کې يې وې، له ليرې ځايه په خپل پوځي ځواک سره اداره کولې، خو ايراني دولت چې تر دوو غورځونو پورې په اداري بيروکراسۍ او مذهبي تعصب کې ډوب و، په افغانستان کې د خپلو تر واک لاندې ولايتونو د تامين لپاره پر خپلو قزلباش پوځونو ډېره تکيه کوله. دې دولت اټکل ۲۰ زره پوځونه په هرات او ۲۰ زره پوځونه په کندهار کې مېشت کړل. د ټولو لگښت د صفوي دولت تر واک لاندې خلکو پر غاړه و. د صفوي دولت سرتېرو او واکمنانو په خپل توند چلند، مذهبي تعصب او استبداد افغانان ځپل، چې د ماورالنهر د دولت په پرتله دلته د خلکو له ډېرې کرکې سره مخ شول. (۴)

په صفوي پېر کې د مذهبي فاشيزم سياست:

د صفوي واکمنۍ په پېر کې (شيعه) مذهب د دولت د رسمي مذهب په توگه له توند سياسي او مذهبي استبداد، دغه راز پراخو ټولواړنو سره مل و. ناشيعه قومي او مذهبي ډلې به سپکېدې، ځورول کېدې، ان چې په ډلييزه توگه وژل کېدې. په جبر او زور دېته اړ ايستل کېدې چې له خپل مذهب څخه واوړي او شيعه مذهب ومني .

د صفوي شاهانو رسمي او مذهبي سياست، په ټوله مانا يو مذهبي فاشيستي سياست و، چې د رسمي مذهب تر څنگ يې د نورو مذهبي ډلو زغم نه درلود .

په هر ډول، د تعصب پاروونکي چلند د مخنيوي لپاره مو د ځينو ايراني پوهانو او نظر خاوندانو ځينې رايې هم رااخيستي دي. که څه هم دوی په شيعه مذهب پورې اړه لري، خو د ناپېيلو پوهانو او روڼاندو په توگه يې يوازې رښتيا ليکلي چې خلک او ايراني نسلونه د خپل هېواد د تاريخ له حقيقت څخه په ښه توگه خبر کړي .

ځينو ايراني پوهانو د صفوي رژيم د مذهبي استبداد يا فاشيزم په باب هېښوونکي مطالب ليکلي، چې ډېر وېروونکي هم دي، چې کولای شو په دې برخه کې د ډاکټر شجاع الدين شفا، ډاکټر علي شريعتي، ډاکټر علي مير فطروس، سعيدي سیرجاني، عیسی صدیق او میرزا اقاخان کرمانی یا ځینو نورو نومونه یاد کړو. د ټولو مخکښ ډاکټر شفا دی، چې په دې وروستيو کې يې د توحيد د دينونو او د شيعه مذهب پر مسايلو ډېر ارزښتمن کتابونه ليکلي دي. په دې منځ کې يې يو کتاب (توضیح المسائل)، (د زرکلنو پوښتنو ځوابونه) دی، بل يې (تولدی ديگر) دی او بل يې (پس از هزار و چهارصد سال) دی، چې د معتبرو اسلامي متونو د مطالعې او شننې پايله ده، ډېر مستند او گټور اثار دي، نوموړی د خپل لومړني کتاب په سرريزه کې ليکي :

❖ صفوي دوران، د ايران په تاريخ کې د بنسټيز بدلون دوران و، هغه دوران و، چې ايران په کې تر شاهنشاهي سقوط زر کاله وروسته يو ځل بيا ملي يووالی او جغرافيايي يووالی وموند او يوځل بيا له سياسي او ټولنيزې بشپړتيا څخه برخمن شو. په دې پېر کې د يوه داسې ايران بنسټ کښېښودل شو، چې لا يې ملي واکمني او جغرافيايي پولې

پېژندل شوي، چې د هغه دوران قدردانی کوي. خو دا د کار یو اړخ و، په اصطلاح د سکې یو مخ و، د سکې بل مخ دا چې په همدې وخت کې د دین د دکاندارانو څوسوه کلنه سودا له لومړني دکان څخه وایستل شوه او د یوه نوي (سوپر مارکېټ) بڼه یې غوره کړه، چې دا ځل په خپله حکومت هم په کې پانگونه کړې وه. (۵)

د کتاب په بله برخه کې وایي :

◆ د شيعه سرليک په ځانگړې توگه د بهرنيانو تر پاڅون وروسته هغو کسانوته کارېده چې علي او د هغه پلويانو ته وفادار پاتې شوي، يا يې د علي په کورنۍ کې د امامت دوام ته عقیده لرله. تر هغه مهال وروسته ايران د شيعه مذهب په مورچل بدل شو او شيعه توب د انقلابي، مبارز او راپارېدونکي غورځنگ په څېر راژوندی شو. د شيعه غورځنگونو شنونکي يادونه کوي، چې تشيع په خپلو لومړنيو پېړيو کې، د پلويانو له خوا د ظلم او فساد پرضد د هڅو ښکارندوی و او د هغو کسانو غوښتنې، دردونه او سرکښۍ گڼل کېدې چې د حق او عدالت هيله يې لرله. داسې يو مورچل و، چې د بهرني يرغل، کورني اشرافيت، عمومي واکمنۍ او ايراني کارکوونکو د فشار او فساد پرضد، پر کليوالو باندې د ظلم، فکري اختناق، توکميز تعصب او د هغې واکمنې روحاني طبقې پرضد مبارزه وکړي، چې د واکمنانو په واک کې وې. (۶)

◆ د دولتي مذهب په توگه د اثنی عشری شيعه مذهب دودول په ځانگړې توگه د لومړنيو درېيو خليفه گانو ښکندلو په صفوي پېر کې د ايران اړيکي له گاونډيو سني مذهبه هېوادونو يانې: عثماني ترکيې، مرکزي اسيا (او افغانستان) سره ډېر خراب کړل. سني فقهيان د اسلام په تاريخ کې د لومړي ځل لپاره د غلامانو په توگه وکارول شول، ان په بازارونو کې يې د ساداتو پلورل هم روا گڼل .

تر لسمې پېړۍ وروسته په ايران کې د شيعه گانو له تعصبه ډک کارونه د دې لامل شول چې په نړۍ کې د سنيانو کرکه راوپارېږي، همدې کار د منځنۍ اسيا له هېوادونو او نورو سني مېشتو سيمو سره د ايران کلتوري اړيکي غوڅ کړل، چې د هېواد په کلتوري او فکري ژوند کې يې ناوړه انعکاس وکړ. ◆

ډاکټر شفا زياتوي: د شاه اسمعيل د دربار يوه ملا په خپل کتاب کې وليکل: ◆ د يوه سني وژنه دومره ثواب لري لکه پنځه کافران چې ووژنې. له سني سره نکاح ناروا ده، ځکه شاهد يې ناسم او مال يې حلال دی. واجب ده چې د اميندواري مېرمنې خپته يې وڅيرې او نارينه اولاد يې په نيزه ووېي. د سنيانو پلورل او پېرودل روا دي، ځکه له اسلامي حریت څخه بهر دي. (۷) ◆

د همدې فتوا له مخې د شاه اسمعيل صفوي له لوري په تبرېز کې ډېرې وېروونکې عاموژنې وشوې .

د ډاکټر شفا په وينا: ◆ لومړي شاه اسمعيل، خپله پاچايي د تبرېز د شلوزرو خلکو په وژنې سره پيل کړه، ځکه دا خلک حاضر نه شول چې په يوه ورځ پر خپلو مذهبي معتقداتو پښه کېښېږدي او د اسلام لومړنيو درېيو استازو ته

ښکونځل وکړي. په پایله کې شاه اسمعیل قزلباش دا ټول خلک یا په تبر نیمایي غوڅ کړل، یا یې نسونه وروڅیرل، په همدې تبریز کې له قبرونو څخه د مرو هډوکي وایستل شول او د غلو او نورو بدمنو د غوڅو کړل شویو سرونو تر څنګ یې وسوځل. (۸)

په دې توګه (په عثماني ترکیه کې) سني ملایانو هم په ګډه فتوا ورکړه چې د شیعې طریقې ټول پلویان په ځانګړې توګه اثنی عشری له اووه څخه تر اویا کلنو پورې مهدورالدم او واجب القتل دي... سني پوهانو یو ګام نور هم وړاندې واخیست او فتوا یې ورکړه چې د هر شیعې وژل دومره ثواب لري، لکه اووه پوځي کافران چې ووژنې. د شیعې ګانو ښځې، پېغلې نجونې او واړه کوچنیان هم د سني فقهیانو په لارښوونه پر عثماني لښکروالو ووېشل شول. پر شیعې ګانو تور وتړل شو، چې د شپې شمې وژني چې د یو بل له نسو سره زنا وکړي.

د دې وحشیانه مذهبي دښمنۍ یوه پایله دا شوه، وروسته تر هغه چې په تبریز کې شل زره سنیان د شاه اسمعیل په فرمان ووژل شول، په عثماني ترکیه کې هم له اناتولي مېشتو څلوېښت زرو شیعې ګانو څخه د سلطان سلیم په امر د تاریخ په یوه وحشتناکه ټولوژنه کې سرونه غوڅ کړای شول، پر ځینو کسانو چې د شیعې توب شک کېده پر تندي یې په سرو او سپینو داغ ولګول شو.

په قسطنطنیه کې د اتریش د سفیر یوزف هامر په وینا: (۹) دا د مذهبونو په تاریخ کې تر ټولو دردوونکې پېښه وه، چې د شپاړسمې پېړۍ له ټولوژنې پرته ورته بل ساری نه شو موندای. (۹) شک لرم دا د بشریت د تاریخ تر ټولو خونړۍ قصابیانې وې، چې د اسلام په پېروانو کې یې له مذهبي تعصب څخه سرچینه اخیسته.

ډاکټر شفا په (تولدې دیگر) نومي کتاب کې لیکي: (۱۰) ټول صفوي پېر له پيله تر پایه پورې په وینه تویونه، بېرحمی، وروروزنه، فساد او ریاکاری تېر شو، چې ټول انساني او اخلاقي معیارونه یې تر پښو لاندې کړل... د شاه اسمعیل صفوي یوه انسان خوړونکي (قورچي) د یوه ازبک خان بدن چې سني و، په غاښونو وداړه او ویې خوړ. نورو کسانو د دې خان کوپړۍ راواخیسته چې شاه اسمعیل یې د شراب څښلو د پیالې په توګه وکاروي. د دې پاچا لمسي دویم شاه اسمعیل خپل شپږ واړه وروڼه (له ټولو کشر ورور- پرته چې شیدې رودونکی و) ووژل، په یوه ورځ یې له ۵۰۰ تنو صفویانو څخه سرونه غوڅ کړل. لومړي شاه عباس یې پلار تر مرګه پورې په بند کې وساته او له خپل مشر زوی څخه یې سر جلا کړ. دغه راز یې دوه نور زامن رانده کړل، د ده ځایناستي شاه صفی د صفوي کورنۍ تر ټولو وینو څښونکی شاه و، چې خپله مور، ښځه ان شیدې رودونکي ماشومان او پوند اکا ووژل، چې د کورنۍ په لسګونو نور خپلوان یې وړانده کړل. ټولو صفوي شاهانو (له وروستي پرته) په شراب څښلو کې دومره زیاتې وکړ، چې څلورو تنو یې د زیات شراب څښلو له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ.

کله چې به شاه عباس د (کلب علي) په توگه د تبرک لپاره له اصفهان څخه مشهد ته پلي منزل کاوه او هلته د امام رضا زیارت او درناوي ته، په هر منزل کې به ورته د نڅا، سندرو او شرابو امکانات برابرېدل، لکه څنگه چې شارېدن په خپل یونلیک کې لیکي، په سلگونو بدلمنې به یې د پوځ ملگرې وې. د یوه بل گرځندوی توماس هربرېت په وینا، د شاه حضور ته تر ټولو ستره او ښه ډالۍ غوره شراب او یا ښکلې پېغلې وې .

همدې لوی مرشد د فارس واکمن ته په خپل لاس د قرآن شریف پر پوښ یو لیک ولیکه چې د شیخ بهایي په لاس یې ورولېږه، خو دوی ورځې وروسته یې د دې واکمن د وژلو حکم ورکړ. (۱۰)

افغان پوه عبدالباري جهاني د صفوي شاهانو د اخلاقي کمزوریو په باب د یوه اروپایي لیکوال او گرځندوی (دن کارسیا) د سترگو لیدلی حال لیکي :

◆ کله چې به شاه عباس سفر کاوه نو د پایکوبۍ، نڅا او شراب څښلو محفلونه به یې جوړول. کله به یې فرمان ورکاوه چې جارچیان دې په ښار کې وگرځي او خلک دې خبر کړي چې مسلمانان، مسیحیان او نور دې خپلې ښځې او پېغلې لوني پلاني بازار ته راولي، د هرې دروازې مخې ته به څو تنه گمارل شوي کسان ولاړ وو چې ښایسته ښځې او پېغلې وټاکي او تر بازار پورې یې بدرگه کړي. د کاندارانو او سوداگرو به په خپلو دکانونو کې رنگارنگ شیان سره اوډل، بیا به یې خپلې پېغلې لوني او خویندې د دکاندارۍ لپاره کښېنولې او دوی به بهر وتل. هېڅ نارینه اجازه نه درلوده چې دغو بازارونو ته ورنژدې شي، په دې وخت کې به شاه له خپلو سرای ساتونکو سره بازار ته دننه کېده، د ښار دروازې به تړل کېدې، شاه به له خواجه سرایانو سره د هغو نجونو او ښځو پر شا و خوا راخرخېده، سبا ته به یې څو ښایسته نجونې له ځان سره شاهي حرمسرای ته بېولې. د ښار دروازې به خلاصې شوې او خلکو به خپلې پاتې لوني او مېرمنې کورونو ته بېولې. (۱۱)

د صفوي شاهانو د مذهبي جنایتونو په لړ کې د ایران یو بل روڼاندی سعیدی سیرجاني په خپل (ای کوته آستینان) نومي کتاب کې کارې: ◆ لومړي شاه اسمعیل به په جگړو او عاموژنو کې چې د شیعه مذهب د خپراوي لپاره وې، نژدې دوه سوه پنځوس زره کسان ووژل. (۱۲)

سیرجاني زیاتوي: ◆ شاه اسمعیل هغه څوک و، چې د لاس په یوه حرکت سره به یې د خزان وهلو پانو په څېر د زرگونو بېگناه انسانانو سرونه غوڅول، یو بېرحمه واکمن و، چې ظالم قزلباشان یې د اسلام د غازیانو په توگه یادېدل. ◆ په طیس نومي ښار کې یې دومره عاموژنه وکړه، چې شمېره یې اوو- اتو زرو کسانو ته ورسېده، د دې ښار اوسېدونکي سنیان وو، چې ووژل شول. په دې توگه د هغه شاه د قهر اور سوړ شو او پر خراسان یې یرغل ونه کړ. ◆

پر دې سربېره ◆ ژوندي کېابول، د دښمن د بدن غوښه خوړل، پوستول، په دېگ کې ایشول، تورن کس له لوړ ځای څخه لاندې ځوړندول او په غاړې پورې یې د لویې ډبرې تړل، دا هرڅه د لومړي شاه اسمعیل له کارونو څخه دي. (۱۳)

د همدې ❶ کامل مرشد ❷ په دوران کې د (ال علي دښمنانو) ته نور مجازات هم په پام کې ونیول شول، چې ټولو ځایناستو یې ادامه پسې ورکړه. لکه: گچ نیول، د بدن د غړو ټوټه-ټوټه کول، ژوندي پوستول، په سترگه کې سیخ منډل، غوړونه او پزه پرې کول، په ستوني کې سره شوي سرپ اچول، کبابول، په سرو کړو غوړیو کې اچول، د گولی پر ځای د توپ په خولې پورې تړل). ❷ ۱۴)

په (احسن التواریخ) کې لولو: ❷ په ۹۱۶ق_ ۱۵۱۰م کال لومړي شاه اسمعیل د ❷ مرو ❸ په سیمه کې د شېبک خان ازبک (محمد خان شېباني) په وړاندې وجنگېد، چې شېبک خان ناڅاپه ووژل شو، کله چې د شاه اسمعیل ورپام شو، ورغی او پر مړه جسد یې د تورې څو گوزارونه وکړل، بیا یې پر خپلو پلویانو ورېغ کړل: که چېرې زه درباندي گران یم، زما د دښمن (شېبک) غوښه وخورئ .

خواجه محمود ساغرچي، چې په هغه مجلس کې حاضر و، وايي چې د مړو د خوړلو لپاره د صوفیانو شمېر دومره ډېر شو، چې ځینو ان د یو بل په وړاندې تېغونه وکښل. د وحشي مرغانو په څېر یې د مړي غوښې له یو بل څخه پټولې او خوړلې. شاه امر وکړ چې په کوپړۍ کې دې ورته شراب راوړي. سم له لاسه دا امر ومنل شو او د شېبک خان د سر له کوپړۍ څخه د جام په توگه کار واخیستل شو). ❷ ۱۵)

د ملك الشعرا بهار خراساني په وینا: ❷ په تبریز کې قزلباش تبریزیانو په داسې حال کې چې تبر یې په لاس او یوه لویه کڅوړه پر اوږو اچولې وه، په کوڅو او بازارونو کې گرځېدل، لومړیو درېیو استازو (خلیفه وو) ته یې ښکښل کول، خلک اړ وو چې د هغوی د ږغ په اورېدو سره نارې ووهي. که چا به له دې کاره اوږه تشوله، له محاکمې او پوښتنې پرته به یې سر له تن څخه غوڅېده). ❷ ۱۶)

❶ شاه اسمعیل په دوو شپو- ورځو کې د تبریزیانو د شلو زرو کسانو خپټې په دې تور وڅیرلې، چې سنیان وو. دغه راز یې د مړو هډوکي له قبرونو څخه وایستل او د غلو او بدلمنو ښځو د پرې شویو سرونو تر څنگ یې په عام محضر کې وسوځل). ❷ ۱۷)

دغه راز یې امیندوارې مېرمنې هم ووژلې، درې سوه بدلمنې ښځې یې کتار ودرولې، هره یوه به یې په منځ کې دوه نیم کړه، ان چې د تبریزیانو سپي یې هم ووژل .

د احمد کسروي په وینا: ❷ په صفوي تاریخونو کې تل د شاه اسمعیل پر بدو کارونو او خونړیو چارو پرده غوړول شوې، د صفویه پېر فقهانو هم پر دغو ستمونو سترگې پټې کړې دي). ❷ ۱۸)

د صفوي سلطنت بنسټ له هماغه پيله په خشونتونو او وینې تویونې سره کېښېښوول شو، چې کله به آن د وحشت تر پولو ورسېده. دې خونړي خوی لکه د دین په پوښنې کې ځان راڅرگند کړ، کله د سیاست په جامه کې او زیات وخت به یې د کینې او قهر د ختمېدو پر وخت ځان راڅرگنداوه. لاس غوڅول، پښه غوڅول، پوستول، کله هم د

انسان په پوست کې نور شيان اچول، سترگې رايستل، اعدامول او داسې نور وحشيانه کارونه په اسانۍ سره ترسره کېدل. که ۱۹۰۰ کابلو مرشدانو ۱۹۰۰ به د غوسې د اور سرولو لپاره په خپلو ليريو خپلوانو کې څوک نه شو پيدا کولای، خپلو نژدې خپلوانو لکه مېرمنو، وروڼو، اکاگانو او د اکا زامنو يا هم خپلو زامنو ته به يې مخ اړاوه او هغوی ته به يې په لاس ورکول. ۱۹۰۰)

۱۹۰۰ شاه اسمعيل د سلطان حسين بايقرا (د تېمور له لمسيانو) يو ليک او ځينې ډالۍ ترلاسه کړل، چې د خپل مقام او حيثيت وړ يې ونه گڼل، پرته له دې چې د هغه او تېموري پاچا ترمنځ کومه ستونزه وي، د يزد له سارا څخه يې پر طبس برید وکړ او هلته يې که هر قزلباش پيدا کاوه، له تبغ څخه به يې تېراوه، په دې پېښه کې د طبس اووه زره اوسېدونکي (چې سنيان وو) ووژل شول. ۲۰۰۰)

په ۱۵۱۰م کال کې وروسته تر دې چې د شاه اسمعيل صفوي له خوا هرات ونيول شو، د شافعي فرقې لوی پوه فريدالدين تفتازاني چې په هرات کې يې له دېرشو کلونو راهيسې د شيخ الاسلام په توگه شهرت درلود، د شاه اسمعيل له خوا په عام محضر کې ووژل شو، بيا يې مړی په دار وځړول شو او بيا اور- ورته شو.

په همدې وخت کې يې د هرات يو بل مشهور خطيب حافظ زين الدين په دې تور چې په موعظه او نصيحت کې يې لومړي درې خليفه گان نه وو ښکښلي، صفوي قزلباش دی له منبر څخه راکښته او د مسجد په انگر کې يې سر له تن څخه بېل کړ. ۲۱۰۰)

۲۱۰۰ د شاه طهماسب په امر لومړی په ۹۳۴هـ کال کې يو ستر سني مشر خواجه کلان غورياني چې د متعصبو صفوي سرتېرو له امر څخه يې سرغړونه کړې وه، د هرات چهارسوق ته بوتلل شو، لومړی يې د بدن پوست ځنې جلا کړ، بيا يې بوس ورواچول او په دار يې ځورند کړ. په بل کال يې د غوريانو يو بل مشر خواجه هم تېرېز ته بوت، د شاه په امر يې له نصريه منار څخه له خوټو راځورند کړ، چې په ډېرو کړاوونو سره يې ساه ورکړه. په همدې کال مظفر سلطان د ديباج امير د همایون په فرمان په اوسپنيز قفس کې واچاوه او د تېرېز له دواړو جوماتونو يې راوځړاوه، بيا يې مړ کړ. ۲۲۰۰)

د شاه اسمعيل صفوي مشرانو د خپلو ښکونو خوی درلود. لکه څنگه چې شاه عباس صفوي جلادان گمارلي وو چې چيکين يانې سړي خواړه يې ورته ويل، که کوم مجرم به يې په جزا محکوماوه، دوی ته يې سپاره، چې د بدن غوښې يې په غاښونو وشکوي او وخوري. ۲۳۰۰)

پولېنډي کشيش کروسينسکي د خپلو خاطرو په کتاب کې کارې:

۲۳۰۰ د سلطان حسين صفوي پلار شاه سليمان هم دومره قاتل او خونخوار شاه و، چې په لږ جرم يې خپل زوی وواژه. مېرمن يې چې دا حالت وليد د شاهي مانۍ بام ته وختله او ځان يې لاندې راگوزار کړ. بل کوچنی زوی يې په دې

تور وواژه چې د شاهي بن د يوې ونې څانگه يې غوڅه کړې وه، خو قورچي باشي وويل: قربان د دې خادم توره د دښمنانو د وژنې ته اوچتېږي، نه د دوستانو وژنې ته. شاه د دې خبرو په اورېدو د زوی له وژنې ډډه وکړه، کله چې د شهزاده مور او په خپله دی د شاه له دې هوډ څخه خبر شول، شهزاده له ماني څخه وتښتېد، نور نو نه شاه- نه يې هم زوی وليدل). ۲۴

يوه پېړۍ وړاندې د ايران يوه روڼاندي، ميرزا اقاخان کرمانی په دې باب وليکل: ډېرو ايرانيانو په اند صفوي پاچايان عام پالونکي او عادل وو، خو زما په اند هغه ظلم او جبر چې د دوی له کبله ايرانيانو ته رسېدلې، تر عربو وروسته ساري نه لري، ان وينې تويوونکي چنگېز هم دومره ظلم ونه کړ. دومره وړانۍ چې د دې خرافات پالونکو له خوا د ايران ملت ته پاتې دي، تر اسلام وروسته له هېڅ يوې ډلې څخه نه دي رسېدلې، ځکه چې دې طبقې وغوښتل د دينپالنې له لارې د عامو خلکو په زړونو کې ريښې وځغلوې او د خپل سلطنت بنسټ په قوم او مذهب ټينگ کړي. ځانونه يې د امام اولاده او د پيغمبر ذريعه او د کشف و کراماتو څښتنان معرفي کړل، څرنگه چې په ايران کې د دې ټغر غوړولو، د حماقت د تخم کرلو ته اړتيا لرله، له دې کبله يې د ملا محمد باقر مجلسي په لاسنيوي يې د ايراني وگړو عقلونه او مدرکونه له منځه يووړل، چې په ايران کې د صفوي پاچايانو سلطنت ټينگ پاته شي). ۲۵

ډاکټر شفا د ايراني څېړونکي عیسی صديق له قوله ليکي: ډېره صفوي پېر کې د سني او شيعه ترمنځ د راپارېدلې دښمنۍ له کبله ايران له لوېديز سره خپل نېغ اړيکي له لاسه ورکړل، ځکه د ايران او اروپا ترمنځ پراخ عثماني دولت ولاړ و. دا دوره د رنسانس د پاڅون، د غرب پوهنيز صنعتي او اقتصادي ستر پاڅون او د نوي عصر حيرانوونکي عصر و. ايرانيان يې له نويو پوهنو او د اروپايانو له صنعت څخه بې برخې کړل. دوی د نوي تمدن له کاروانه هم وروسته پاته شول. له بله پلوه د مذهبي پوهانو او مخکښو د قدرت جاذبه د دې لامل شوه چې هر کس د خپل استعداد په کچه ديني زده کړې پيل کړي، چې يوه ورځ د جهاد درجې ته ورسېږي. د عزت او قدر خاوند شي. په دې توگه د فقهي، اصولو، حديثونو او د قرآن د تفسير مينه وال زده کوونکي ډېر شول. په بدل کې يې د طبيعي پوهنو، رياضي، حکمت او ادب محصلين ډېر کم شول. وپروونکې وروسته والي دا ځل ايراني ټولنه د علمونو او د نوې نړۍ د هغو په برخه کې ډېره وروسته پاتې کړه). ۲۶

په اوسمهالي پېر کې تر ټولو په زړه پورې او له کره کتنې ډک نظر د علي شريعتي دی، چې په خپله د تشيع له پلويانو او د (محمدي ناب اسلام) مذهبي مبارزې سرلاری و، تر اسلامي انقلاب وړاندې په ټولو مذهبي لېوالتياوو کې يې اغېزناکه ونډه لرله. دلته يې د علوي تشيع او صفوي تشيع په باب يو کتاب کښلی چې په وروستيو څلورو پېړيو کې يې د شيعه اخندانو په باب لولو:

ډېره شيعه روحاني د خلکو له څنگه پاڅېد او د صفوي سلطان تر څنگ کښېناست، وگړنيز تشيع په دولتي تشيع بدل شو. د زاړه مذهب پر ځای يو نوی مذهب رامنځته شو، چې دا دی تر څلورو پېړيو وروسته هم پرځای پاته دی.

(اخذ له ځانه د پرهېزگاري ځادر ليرې كړ، د خپلې خوارې كوتې له يوې ځنډې راپاڅېد او يو ممتاز سياسي او ټولنيز موقعيت يې وموند، چې د علي د شيعه مذهب په ميرغضب بدل شو، صفوي پاچا ته به مخامخ كښېناستل، ځكه چې ځانونه يې د علي د در سپي گڼل. په حكومت كې ورسره سلا كېده، ان چې دعوه يې كوله چې گواكې د حكومت قدرت او د سطننت تاج د دوى له خوا د خلكو په استازيتوب شيعه پاچا ته وركړل شوى دى).

اځوند د خلكو له بېخبرۍ او ناپوهۍ څخه په استفادې سره ډېر مفاهيم بدل كړل. د تفكر پرځاى يې عبادت، د نېك كار پرځاى يې د ټول امت شفاعت، د ديانت پر ځاى يې تظاهر او نېك كار ته د رابلنې پر ځاى يې شرعي خوله، د تعقل پرځاى يې خرافات، د استقامت او زغم پر ځاى يې تسليم او ټيټوالي، د اخلاقو پر ځاى يې فحشا، د صداقت پر ځاى يې درغلي، د سموالي پرځاى يې فساد، د خلوص پر ځاى يې تقلب، د ځانڅېرۍ پر ځاى يې تعصب، د زړورتيا پرځاى يې ذلت او بې زړه توب، د انسان پر ځاى يې د اځوندانو خېټې، شهوت او د پيسو بندگان، د نارينتوب پر ځاى يې ژړا او زارى زياتې كړې .

د صفوي استعمار شومو درملو له وينې څخه تريك جوړ كړل، د مېړانې له كلتور څخه يې د خوب لولو- للو، د امام حسين له ښوونځي څخه يې د شاه سلطان حسين ښوونځى جوړ كړ. (په درېيو حاكمو څېرو: استبداد، ښكېلاك او ځېښناك سره يې يا د خلكو سرونو ته د دار كړۍ واچوله، يا يې د دوى جېبونه تش كړل، درېيم كس د خداى له وينا سره سم زمزمه كړه: وروړه! صبر وكړه، هر څه قيامت ته پرېږده، دوى كه نن هرڅه لري، اخرت يې خراب دى .

صفوي جهاد هغه مقام دى، لكه يهودي پاتريارش، يا مسيحي اسقفا. په دې موضوع كې كه څوك هرڅومره وروسته پاته او زور وي، هومره مجتهد دى. څومره زاړه كالي چې واغوندي او زور فكر ولري، دغه راز يې سليقه، لهجه، اخلاق او خبرتياوې زړې وي، تر نورو سپېڅلي او روحاني وي. په ځانگړې توگه له نوي ژوند، نويو مسايلو، نويو موندنو او خبرتياوو څخه خبر وي، ورځپاڼه ونه لولي، راډيو وانه وري، په بهرنۍ ژبه پوه نه شي، خبرونه وانه وري، د وروستيو پېړيو له موندلو خبر نه وي، په دې توگه نور على نور وي. يوه ټوټه رڼا ده، اخروي روحاني او په بله نړۍ كې ډوب موجود دى). ۲۷)

په صفوي دوره كې- په ځانگړې توگه لومړي شاه عباس تر مړينې وروسته، په ايران كې خرافات وروستي حد ته ورسېدل، سحر، جادو، طلسم او نجومى احكامو ته د خلكو عقيدة زياته شوه. د ټولو چارو اصلاح يوازې په دعا سره غوښتل كېده، چا به عمل او هڅه نه كوله. د عقل پر ځاى ناپوهۍ ته درناوى، د نذر په مرسته د هيلو ترسره كېدل، ښكنځلو ته درناوى، ديندارۍ ته تظاهر، يوازې مذهبي مشرانو ته تسليمېدل، طبيعي پېښې لكه باران، تندر، زلزله، توپان، لمر نيول، سپوږمۍ نيول د خداى غضب يا رحمت گڼل كېده. ټولو طبقو همدا گڼل. دا ډول سوچ د سلاطينو او چارواكو له خوا هڅول كېده، چې د اخلاقي بېلارۍ، ناپوهۍ، بې حركتۍ او ماتې لامل كېده او د صفويانو كارونو دا هرڅه ثابت كړل. ناپوهۍ ته لمن وهل، مجلسونو او هديرو ته د قرآن ځانگړى كول او پر ځاى يې د دعاگانو

بیاضونه، بحارالانوار، توفان البکا، کشف الغمه، روضة الشهاده او زادالمعاد او... داسې نور کتابونه دود شول، چې په کشف الاسرار کې یې نوم یاد شوی دی). ۲۸)

د کلتور او عقلي پوهنو په برخه کې هم صفوي دوره د پوهنې او پوهانو د رکود دوره وه. د ډاکټر شجاع الدين په وینا: **❖** د صفوي پېر په اخندروزيکي ايران کې، مذهبي سختگيري دې حد ته ورسېده، چې زیاتو کسانو جلاوطنۍ ته مخه کړه او هند ته لاړل. **❖**

د (تاریخ جهان ارای غفاري) نومي کتاب لیکوال چې د شاه طهماسب صفوي پر مهال ژوندی و، په دې باب لیکلي دي: **❖** په دې پېر کې ناپوهان د هېواد پوهان گڼل کېدل، خو رښتیني پوهان به ناپوهان. نو ځکه زیاتې سیمې له پوهانو تشې شوې، ناپوهي ډېره شوه. په ټول ايران کې یوازې یو څو پوهان پاتې وو). **❖** ۲۹)

د علي مير فطروس په وینا: پر پوهې او فلسفې بندیز، دغه راز د عذر او ژړا دودېدلو، نورو مذهبي خرافاتو ايراني ټولنه یوځل بیا د فرهنگي انحطاط پر لوري بوتله، له دې کبله زیاتو ايراني شاعرانو او انديالانو (متفکرینو) د هند لار ونيوله، چې په دې ډله کې صائب تبرېزي هم راته. (۳۰) چې ویل یې: د صفوي شاهانو په وړاندې د انسان د فضیلت معیار (غټه لنگوټه او راوتلې خېټه) وه.

اخر صائب له تبرېز څخه د هند بابري واکمن (کابل) ته راغی او د کابل په ستاینه کې یې یوه بولل (قصیده) هم ولیکله. د شاه سلطان حسین صفوي پر مهال، د شیعه روحانیت مذهبي تعصبونو دومره زور واخیست چې په شېروان کې د سنیانو مذهبي جذبې راوپارېدې او د دې سیمې خلکو د حاجي داود مدرس تر مشرۍ لاندې پاڅون وکړ. د شېروان د بېلابېلو قومونو ۱۵۰۰۰ کسان راغلل، پر شماخي، کرسی او شېروان یې یرغل وروړ، څرنگه چې په شماخي کې د شیعه گانو پلویان لږ وو، له دې کبله په دې پېښه کې ۴-۵ زره شیعه گان ووژل شول، چې نور پاڅونکي بیا د عثماني ترکیبې په پلوي راوپارېدل). ۳۱)

❖ دا یوازې سنیان نه وو چې د شیعه روحانیت له کبله ځورېدل، د نورو دینونو پلویان، په ځانگړې توگه زرتشتیان او یهودان هم ډېر په تنگ وو. **❖** هغه مذهبي مبارزه چې د ملا محمد باقر مجلسي له خوا پیل شوه او د لمسي او ځایناستي له خوا یې ادامه ومونده، ورو- ورو یې د تور او افترا بڼه خپله کړه. که چا به د (مجلسیانو) د ځانگړې لارې ملاتړ نه کاوه، په بېلابېلو وسایلو سره ځورول کېدل. څرنگه چې ملا حسین تر خپل نیکه وروسته د ملا باشي لقب ترلاسه کړی و، له شاه سلطان حسین څخه یې یو فرمان واخیست چې زرتشتیان دې جبراً مسلمانان شي اورتونونه دې یې وران او پرځای دې یې جوماتونه ودان شي). **❖** ۳۲)

د دې فرمان له کبله روحانیونو په وېروونکو کارونو لاس پورې کړ. زرتشتیان به ځورول کېدل او سپکېدل. اورتونونه او نور عبادتځایونه یې ویجاړېدل، چې له خپل پخواني مذهب څخه واوړي، خو زرتشتیانو د سپېڅلي اور د ساتنې لپاره د اصفهان حسن آباد سیمه پرېښوده او کرمان ته یې مخه کړه. هلته هم ورسره داسې چلند وشو چې کله محمد

هوتك په ۱۷۱۹م كال هغه سيمه ونيوله، نو دوی به دغو يرغلگرو افغانانو ته د خپلو ازادې غوښتونكو په سترگه كتل). ۳۳)

غبار يادونه كوي چې شاه اسمعيل د مرو تر فتحې او د ازبك مرو له سرونو د كله منار تر جوړولو وروسته هرات ته راغی او د هرات د منشور فتح په جامع جومات كې قرائت وشو. دلته د هراتي حافظ زين الدين له خوا د شاه امر شنډ شو، ځكه حافظ د خلفاوو (لومړنيو درېيو استازو) د ښكندلو لپاره شونډې ونه خوځولې. د شاه سر تېري چې د تعصب له كبله لړزېدل، هماغه گړی حافظ په جومات كې وواژه. هراتيان په دې چلند ډېر خرابدي او كينه يې راوپارېده، شاه وروسته ميمنې او فارياب ته لښكرې وايستلې. د بلخ، جوزجان او غرجستان په گډون يې د دې ولايتونو حكومتونه د بېرم بېگ تر واكمنۍ لاندې پرېښودل، دغه راز يې د بدخشان د واكمن سلطان اويس حكومت هم تصديق كړ.

په ۱۵۱۲م كال تېمور سلطان ازبك پر هرات او عبیدالله شېباني پر مشهد بريد وكړ، خلك چې د صفوي حكومت له مذهبي استبداد څخه په تنگ شوي وو، نو ازبكي دولت ته يې لار پرانيستله او په هرات كې يې تېمورسلطان ازبك ومانه، د حافظ زين الدين د خون په تور يې دوه صفوي واعظان او موذنين ووژل.

په بلخ كې هم خلكو ازبك واكمن ته هركلی ووايه او صفوي واكمن (كمال الدين محمود) يې تېښتې ته اړ ايست، چې اخر يې ونيو او وواژه. كله چې صفوي پوځ يوځل بيا پر هرات يرغل وروړ، تېمور سلطان او عبیدالله له هرات او مشهد څخه ماورالنهر ته شاتگ وكړ، خو خلك غلي پاتې نه شول، بلکې د صفوي يرغل په وړاندې يې په پاڅون لاس پورې كړ. لكه څنگه چې ابوالقاسم بخشي، خواجه شهاب الدين غوري، قاسم كړوخي، امير نظام الدين، عبدالقادر او نورو د صفويانو پر ضد په پاڅون لاس پورې كړ او د هرات د نيولو لپاره راوپاڅېدل، خو صفوي پوځ دومره ډېر و، چې هرات يې ونيو او پاڅون يې د شهاب الدين، قاسم كړوخي او ۳۰۰ نورو په وژلو سره پر شا وتېماوه). ۳۴)

دا ځل شاه اسمعيل په مشهد كې تم شو، دېو سلطان او امير سلطان د يوه پوځ په ملگرتيا د افغانستان شمالي ولايتونو د خپلو لپاره له ازبك حكومت څخه ملاتړ كړی و او ويې گماره.

د اندخوی خلك د قرايقال په مشرۍ د صفوي يرغل مخه ډب كړه او يوه اوونۍ په ډېره زړورتيا سره وجنگېدل، خو اخر صفوي پوځ پر سيمه ييزو ځواكونو بری وموند، چې د اندخوی خلك يې د ښځو او ماشومانو په گډون ووژل. شبرغان او بلخ يې هم ونيو، بيا يې ولوټل. په همدې وخت كې د كندهار پخوانی والي شجاع بېگ ذوالنون د هرات د ارگ له زندان څخه وتښتېدل، چې يې شاه اسمعيل له تېښتې خبر شو، نو امر يې وكړ كه د هرات او كندهار هر اوسېدونکی دې ومومي، نو تر تبغ دې تېر كړي. په هرات كې صفوي سرتېرو په دې كار لاس پورې كړ، ډېر نارينه، ښځې او ماشومان يې ووژل، ځايونه يې ولوټل، دغه راز شاهرخ افشار د يوه لښكر په ملتيا كندهار ته روان شو، چې

ويې نيسي او شجاع بېگ ذوالنون ورك كړي. دې لښكر ډېرې جگړې وكړې، خو كندهار يې ونه شو نيولای، په بدل كې د بلوڅستان مستونگ ته لاړ او د مستونگ بېگناه خلك يې ووژل او ولوتل، وروسته بېرته ايران ته ستون شو .

د افغانستان د شمال او شمال لوېديځ د نيولو لپاره د صفويانو او شېبانيانو لښكر كښی، د ځايي اوسېدونكو پر كړنې او نورو كارونو ناوړه اغېز وكړ، څرنگه چې په ۱۵۱۲م كال په هرات كې يوه ډېره پراخه قحطي راغله، ورپسې په ۱۵۱۴م كال د غرجستان او چغچران خلكو د محمد زمانخان ميرزا او امير اردوشاه تر مشرۍ لاندې د صفوي دولت پرضد پاڅون وكړ، خو دا پاڅون هم په وينو رنگ شو .

په داسې حال كې چې شاه اسمعيل صفوي يو كال وړاندې د اذربايجان په جگړه كې د سلطان سليم عثماني له خوا ماته خوړلې وه، د خپل هېواد پلازمېنه (تبرېز) يې هم له لاسه وركړې و. شاه صفوي په ۱۵۱۵م كال هرات خپل زوی (طهماسب ميرزا) ته وسپاره او دا ميرزا د شيخ مجدالدين كرمانی په ملگرتيا هرات ته راغی او استوگنه يې په كې غوره كړه .

د طهماسب ميرزا پلوي اميرخان په هرات كې راپاڅېد او د شتو او پيسو د ترلاسه كولو لپاره يې سرشمېرنه وكړه، چې پر هغوی يې ډېرې پيسې كښېښودې، هراتيان چې د صفوي واكمنانو د ظلم او مذهبي تبعيض له كبله په تنگ شوي وو، په پټه يې د ماورالنهر له حكومت څخه مرسته وغوښته. د محمد خان شېباني (شېبك خان ازبك) زوی عبیدالله خان يوځل بيا په ۱۵۲۰م كال پر هرات بريد وكړ، خو د صفوي پوځيانو په وړاندې يې څه ونه شول كړای، ناکام ستانه شول. تر دې پېښې وروسته شاه اسمعيل صفوي خپل زوی (سام ميرزا) د طهماسب پرځای هرات ته ولېږه. ۳۵)

د صفويانو په پېر كې به د سلطنتي كورنۍ غړو او ساتندويانو ته سرکاري ځمکه وركول کېده، چې له عوايدو او محصول څخه يې گټه واخلي، د لومړي صفوي شاه طهماسب په دوره كې، زياتې سيمې په غيرمستقيمه توگه اداره کېدې، چې له مشرانو يې ډالۍ او نور خراج يا عوارض اخيستل کېدل. مشرانو به په خپلو سيمو كې له هغو خلكو بېلابېلا ماليات اخيستل چې دوی پرې واكمن وو. د ځمكو د مالياتو بيه د ستمكارو مامورانو له كبله كله- كله تر اصلي بيې پنځه برابره زياته شوه، اشر د اجباري كار په توگه دود شو، كه چا به د اجباري كار په بدل كې مامورانو ته رشوت وركاوه، له اشر څخه به معافېدل .

د صفوي شاهانو دربار ته ډالۍ وړل هم يو دود گرځېدلی و، چې په نورو او د پيغمبرانو د ميلاد په ورځو كې به يې پاچا ته وړلې. هغه مهال د مالوچو (پښې) نيمايي او د ورېښمو په پيسو كې يوه برخه محصول په شاه پورې اړه لرله. ۳۶)

د لومړي طهماسب په پېر کې د مالياتو د کچې ډېرېدو د ايران پر اقتصاد ناوړه اغېز وکړ. دې پاچا د خپلې پاچايۍ په وروستيو ۱۴ کلونو کې ونه شول کړای چې د پوځ معاش ورکړي. د دينارو بيه دومره ټيټه شوه، چې د شپاړسمې پېړۍ په پای کې ۲۰۰ دينار د يوه مثقال سپينو زرو سره برابر وو .

په ۱۵۵۸م کال د دولت لاسته راوړنه ۵مليونه د سرو دينار وه. په ۱۵۷۱م کال کې ۳ مليونه دينارو ته راټيټ شو .

د لومړي شاه طهماسب د دولت په وروستيو کلونو کې د ايران کورنۍ وضعه ډېره کړکېچنه شوه. کروندگر د مالياتو د زياتوالي، د محصولاتو د ارزاني او نباتي افتونو له کبله ډېر نېستمن شول. د غلو د بريدونو او د فيوډالانو کورني ظلم له کبله د کاروانونو لارې نامنه شوې، چې پر زياتو لارو چا تگ راتگ نه کاوه. (۳۷)

هغه لگښتونه چې د صفوي دربار له خوا د بهرنيو مېلمنو د هرکلي او پالنې په نوم د خلکو له جېبونو اخيستل کېدل، ډېر زيات وو .

غبار د يوه ليکوال (حديقه الاقاليم) له قوله کارې چې گواکې د لومړي طهماسب په امر په هرات کې د بابر زوی همايونشاه [د شېرشاه سوري له خوا په ۱۵۴۰م کال په هند کې تر ماتې وروسته] له خلکو زيات مصارف راټول کړای شول: **❖** چې له هرات څخه د اشرف ۵۰۰ سپاره پوځيان د همايون هر کلی وکړي، په دې ترڅ کې دې د شاه طهماسب له خوا سل اسونه په طلايي زینونو سره د هرات د واکمن امير خان له خوا ۳۰ اسونه په طلايي قيصو او لاجوردي نقش شويو زینونو سره ورډالی شي.

دغه راز دې د اسونو ځل سور او ژېر بخمل وي او د اسمعيل صفوي ملابند او توره څلور سوه توپونه، پنځوس جامې له طلا څخه او بدل شوې دوه کسيزه غالی، اتلس بالښتان، درې لويې غالی، دوولس سرې او سپينې خيمې د طهماسب په نوم، پنځوس خيمې له لويو غاليو سره، سل اوشان، پنځوس چينې لوی- لوی لوبښي (طبق) د هرات د واکمن له خوا ورډالی شول .

د همايون شاه د مجلس خوراكي توکي هم ډېر وو، د ورځې پنځوس سوه غوري په مېلمستياوو کې، ۱۵۰۰ غوري بېلابېل خواړه په سپينو زرو او طلايي لنگرونو کې په طلايي او سپينو زرو سرپوښ سره، په گلابونو او عنبر سره عطرین، د گلاب لرونکي لېمو شربت، د منو مربا، هندوانه او انگور، نور خواړه لکه حلوا او فالوده.

د همايونشاه د پلويانو ورځنی جېب خرڅ پر يوه کس دوه تومانه له هغه او په خپله د شاه دوه زره تومانه (يو تومان مساوي و د سپينو زرو له لسو مسکوک سره چې هغه وخت دود وه) د ښکار په ورځو کې به بازان خوشې کېدل، دغه راز به د همايونشاه په مجلس کې هراتي سندرغاړي او نور هنرمندان لکه حافظ صابر، حافظ دوست، قاسم قانوني، استاد شاه محمد نايي او استاد يوسف کمانچه حاضر وو .

هرات ته به د همایونشاه د ننوتو پر وخت ۳۰ زره سپاره او پلي د هغه هرکلي ته راوتل. بازارونه به ورته نښایسته کېدل، حمامونه به ورته سپین او معطرېدل. کرانتر حسین هراتي به د دې بهیر ټول رپوټ به لیکه او اصفهان ته به یې لږه). ۳۸

د شاه صفوي دغه دستور ته په پام سره د هراتیانو د درد او ستونزو کچه ځان ته اټکلولای شو چې د دې عیاشیو او مزو-چرچو د لگښت لپاره به یې څومره ستونزې گاللې، ځکه دا ټول لگښت باید په هرات کې د هراتیانو له خوا ورکول کېدای، نه د شاه طهماسب صفوي له خزانې. له شک پرته چې د شاه صفوي او همایونشاه لسگونه زره پوځیان به ټول په هرات کې سمبالېدل، دا په داسې حال کې چې په ۱۵۰۷م کال شېبک خان ازبک او وروسته په (۹۱۶ق-۱۵۱۰م) کې شاه اسمعیل صفوي د هراتیانو ټول شته د شکنجو او اعدام په زور ولوټل.

په دې توگه کله چې د هېواد د تاریخ پانې سره اړوو، وینو چې د شپاړسمې پېړۍ له پیل راهیسې د صفویانو والیان او نور واکمنان د اصفهان له دربار هرات، کندهار او سیستان ولایتونو ته ټاکل شوي دي. هر والي به له ۲۰-۳۰ زره لښکرې لرلې، چې له پرديو سیمو څخه به راغلي وو او یوازې یې د خپلو جېبونو د ډکولو سوچ کاوه، چې دا هرڅه به یې له کروندگرو او یا هم سیمه ییزو خانانو څخه اخیستل. ځمکوال او خانان اړ وو چې په اوونۍ کې یو ځل والي، مستوفي، قاضي او نورو ته د سوغات او ډالۍ په نامه لوی رشوتونه ورکړي، کنه واکمنان به ورباندې په غوسه کېدل. ځمکې او جایدادونه به یې ترې اخیستل کېدل، یا به هم په سلطاني (خالص) جایداد کې شمېرل کېدل، له همدې کبله د کندهار ورپسې هرات او سیستان ولایتونو خلکو چې د تاریخ او جغرافیې له مخې سره کلتوري او اقتصادي اړیکي لري، د ځوانمردۍ، لوړ همت، رشتینولۍ، یووالي او قربانۍ کچه او د خپلواکۍ غوښتنې مینه یې په سیمه کې ډېره مشهوره وه، یو په بل پسې د اتلمسې پېړۍ له پیله د خپلې ژغورنې په سوچ کې شول، چې د صفویانو له ستمکار او بې کفایته دولت څخه وژغورل شي. دوی پاڅون وکړ چې خپله خپلواکي یې په جگړو او قربانۍ سره ترلاسه کړه.

د دې درېیو سیمو د خلکو پاڅون نه یوازې نورو ته یوه بېلگه شوه، بلکې د ایران او افغانستان تر نورو پاڅونونو یې ډېر توپیر درلود، په دې چې په دې پاڅون کې هدف نغښتی و. د دوی موخه د پرديو له واکمنۍ څخه د خلکو ژغورنه وه. اخر دوی بريالي هم شول.

څرنگه چې زیات هدف لرونکي پاڅونونه د مالیاتو د کموالي یا هم د والیانو او نورو واکمنانو د بدلولو لپاره وي، چې اکثره یې د واکمنې ډلې له خوا ځپل شوي دي، لکه د اتلمسې پېړۍ په پنځمه لسيزه کې د نادر افشار د دولت پرضد د بلخ، اندخوی، بادغیس، غور، بدخشان او سیستان، یا هم د کابل رود په سرچینو کې د پښتنو پاڅونونه، چې ټول د نادر افشار د ظالمو ځواکونو له خوا په وینو رنگ شول.

سرچینې:

1. حبیبی: تاریخ مختصر افغانستان، ۱۹۵_۱۹۹مخونه/ غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، تر ۲۸۲مخ وروسته.
2. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۱۳۴۶چاپ، کابل، ۲۰۴_۳۰۶ مخونه.
3. حبیبی: تاریخ مختصر افغانستان، پېښور چاپ، ۲۰۸مخ.
4. حبیبی: /// ۲۰۹مخ.
5. شفا: توضیح المسائل، پنځم چاپ، ۳۴مخ، ډاکټر شفا زیاتوي: په دې پانګونې سره (پلورنځي) خپل کار پراخ کړ، چې د ایران په هر ښار، هره سیمه او هر کلي کې جوړ شو. د مرکزي پلورنځي اداره په لویو فقهیانو، مجتهدینو، بېلابېلو مشرانو، شیخ الاسلامو، حدیث پوهانو او نورو جوړه وه.
- په دې څانګه کې بېلابېلې درجې رامنځته شوې، لکه: مدرسان، متولیان، ملایان، پېښمازان، روضه لوستونکي، زیارتنامه لوستونکي، قاریان، واعظین، د حرم خدام، دعا لیکونکي، رمالان اونور... د کار پراختیا د کار ډول بدل نه کړ، یوازې بازار لږ څه رنگ پیدا کړ. زړې ریا دوام وموند، درواغ هم پرځای پاته شول. د ښکلو او بدرنگو جامو په ډلبندۍ کې بدلون رانغی، دا ځل د کار سمبالوونکو د دکاندارۍ له حد څخه پښه واړوله او د واکمنې دستګاه یوه برخه شوه.
- ذاکر سیدالشهدا د (بیضه دارالسلام) مقام ته ورسېد، روضه لوستونکي او دعالوستونکي په ماډالانامي او حجة الاسلامي او (د علي شيعه جنده رپوونکي) مقام ته لورتيا ومونده.
- څرنګه چې صفوي پاچا (د علي د در سپی) و. د علي پر حق نایب هم د سپي مقام ته ورسېد او اعلان یې وکړ، چې یوازې یې د اسلام د پرمختګ لپاره په لنډ وخت کې حکومت شيعه پاچا ته ورسپارلی دی. اوس نو په ټول ایران کې یوه سودا پراخه شوه، د دین دکانداران له صفوي شاهانو سره کښېناستل او د شرعي چارو په باب یې خبرې پیل کړې، په زرګونو مهدورالدم، مرتد، زندیق، محارب، ملحد، منافق، مفسد فی الارض، یاغي او طاغي یې شاهي میرغضبانو ته په لاس ورکړل. په لسګونو زره زناکاران، غله، رباب رغوونکي او نور بدکاره یې چې د اسلام د حج له احکامو یې سرغړونه کوله، د رجم، حد او تعزیر ټپکه دارانو ته وسپارل . (۳۴_۳۵مخونه)
6. ډاکټر شجاع الدین شفا: توضیح المسائل، پنځم چاپ، ۶۰_ ۶۱ مخونه.
7. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، د ۲۰۰۳م کال چاپ، ۷۲۶مخ.
8. ډاکټر شفا: تولدي ديگر، پنځم چاپ، ۴۳۲مخ.

9. // پس از هزار و چهارصد سال، ۲۰۰۳م کال، ۷۲۷مخ.
10. // تولدي ديگر، ۱۹۹۹م کال چاپ، ۴۳۲مخ.
11. عبدالباري جهاني: هرات، پښتانه او ستره لوبه، ۱۱۵مخ، ۱۹۹۹م کال - پېښور چاپ .
12. سعیدی سیرجانی: ای کوته نشینان، د سوئد چاپ، ۱۹۹۲م کال، ۱۸۷مخ، د تاریخ انقلاب اسلام په حواله، د تهران ملي کتابتون خطي نسخه، ۵۹۹ او ۱۸۵مخونه.
13. ای کوته نشینان: ۱۸۷_۱۸۸ مخونه، ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دویم ټوک، ۷۲۴مخ.
14. ډاکټر شفا: تولدي ديگر، ۳۸۲مخ.
15. احسن التواریخ: ۸۵_۱۲۲مخونه، پس از هزار و چهارصد سال: ۷۲۴مخ.
16. ملك الشعرا بهار: سبک پېژندنه، درېیم ټوک، ۲۵۵مخ، شفا: ۷۲۲مخ.
17. ډاکټر شفا: تولدي ديگر، ۴۸۲مخ .
18. // پس از هزار و چهار صد سال، دویم ټوک، ۷۲۲مخ.
19. // // ۷۱۶مخ .
20. حبيب السیر: څلورم ټوک، ۴۷۸مخ، احسن التواریخ: ۷۷مخ، شفا: دویم ټوک، ۷۲۳مخ.
21. ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷۲۶مخ .
22. ډاکټر شفا: دویم ټوک، ۷۳۵مخ.
23. سعیدی سیرجانی: ای کوته نشینان، ۱۸۵مخ .
24. تاریخ سیاح مسیحي: کروسینسکي، د فقیر محمد خیرخواه په سمون او لمنلیک، ۱۳۶۳ کال چاپ، کابل، پنځم مخ .
25. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، ۷۰۹مخ .
26. توضیح المسایل: پنځم چاپ، ۳۶_۳۷مخونه .
27. ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷۷۳_۷۷۴مخونه.
28. // هماغه اثر، ۷۷۲مخ .

- // 29. تولدي ديگر، ۴۲۰ مخ، پس از هزار و چهارصد سال: ۷۷۰ مخ .
30. علي ميرفطروس: نظرونه او خبرې- اترې، ۱۹۹۳م کا لچاپ، ۴۸ مخ.
31. لکهارت: انقراض سلسله صفويه، د عماد ژباړه، ۱۴۶ مخ .
32. ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷۶۸ مخ.
- // 33. هماغه اثر، ۷۳۲ مخ .
34. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۲۷۳_۲۸۲ مخونه .
- // 35. هماغه اثر، ۲۸۹ مخ.
36. عنايت الله شاپوريان: ۲۵ سده ماليات، ۱۰۰_۱۰۲ مخونه .
37. لکهارت: انقراض سلسله صفويه، د مصطفی قلي عماد ژباړه، ۱۳۶۴ ال کال چاپ، ۸۴_۱۴۶ مخونه.
38. غبار: ۲۸۹_۲۹۰ مخونه (د حديقه الاقاليم مرتضى حسن بلگرامي په حواله، د هند د نولکشور چاپ، ۳۴۶ مخ، دا مطلب په تفصيل سره په گنج دانش ❖ د ايراني ښارونو تاريخي جغرافيه ❖ کې د محمد تقی حکيم په قلم، ۱۳۶۶ ال کال، ۴۶۷_۴۷۵ مخونو کې لوستلای شئ).

دویم څپرکی

د میرویس نیکه په مشرۍ د کندهار پاڅون (۱۱۲۱هـ ق_ ۱۷۰۹م)

د کندهار پر نیولو لاندې:

کندهار د افغانستان په جنوب لوېدیځ کې له هغو شنو سیمو څخه ده، چې انگرېز ختیځپوه لسترنج یې په باب لیکي: **❖** په منځنیو پېړیو کې یې مرکز (پنجوايي) وه، چې د ارغنداب او ترنک رودونو ترمنځ پرته ده. د منځنیو پېړیو په اسلامي سرچینو کې کندهار الرخج (معرب: یوناني اراکوزیا، پهلوي: الرخوت او پارسي: الرخد) نومول شوی، چې وروسته په کندهار نومول شوی دی).^{۱۱}

بابر په ۱۵۲۰م کال پر هند تر لښکر کېښی وړاندې کندهار د ارغوني د وروڼو له منگولو وژغوره. ^۲

او خپل زوی کامران میرزا یې د حکومت د مشر په توګه وټاکه، خو ډېر وخت لا تېر نه و، چې په ۱۵۲۰م کال سام میرزا صفوي د کندهار د نیولو لپاره لښکر تیار کړ او دا ښار یې کلابند کړ.

خو کامران میرزا د سام میرزا په وړاندې مقاومت وکړ، چې د سام میرزا کلابندي یې ماته کړه او سام میرزا شاتګ ته اړ شو، چې سیستان ته لاړ او له هغه ځایه هرات ته واوښت).^۳

همایون د هغه زوی یې او د بابر ځایناستي په ۱۵۴۴م کال د صفوي دولت د مرستې په بدل کې ایران دولت ته پرېښود، چې له افغان سوریانو څخه د ډیلي سلطنت ازاد کړي، ځکه همایون په ۱۵۴۰م کال د شېرشاه سوري له خوا په هند کې ماتې وخوړله او د ډیلي سلطنت افغان سوریانو ته پاتې شو.

همایون د صفوي دولت د مرستې راجلبولو لپاره ایران ته مخه کړه او د هغه مرسته یې ترلاسه کړه، کندهار یې بیا ایراني دولت ته په واک کې ورکړ).^۴

صفوي پوځ د شهزاده مراد په مشرۍ کندهار ونيو، خو شهزاده تر یوه کال وروسته په کندهار کې ومړ او کندهار بیرم خان ته وسپارل شو، چې ایراني پوځ ته رخصت ورکړل شو (۱۵۴۵) خو د نیولو او تصرف هیله هېڅکله هم د صفوي دولت له زړه څخه ونه وتله، له دې کبله یې یو ځل د هغه د نیولو لپاره لښکر تیار کړ.

لومړي شاه طهماسب په ۱۵۵۶م_ ۹۴۶ق کندهار د هند له بابریانو څخه ونيو، خو د هند اکبر پاچا هغه بېرته له ایران څخه ونيو. لومړي شاه عباس په ۱۶۲۲م_ ۱۰۳۲ق دغه ولایت د هند له امپراتور جهانګیر څخه ونيو، خو جهانګیر ۱۶ کاله وروسته (۱۶۳۸م کال) بیا دا ځای ونيو، په ۱۶۴۸م_ ۱۰۵۸ق کال کې دویم شاه عباس له پنځوسو زرو سرتېرو سره یوځای دا ولایت ونيو، چې بست او زمینداور هم په کې راته.

شاه صفوي لس زره كسيز پوځ د مهرباب خان تر مشرۍ لاندې كندهار ته پرېښود، په خپله د فراه له لارې هرات بيا مشهد او بيا اصفهان ته ستون شو، تر ۶۰ كلونو پورې (۱۷۰۹م_۱۱۲۱ق) د ايراني صفويانو په لاس كې پاتې شو، چې د هند نورو شاهانو لاسرسي نه ورباندې لرله). ۵)

د دې پېښو په بهير كې اورنگزېب چې د افغانستان د دفاع مسوول او په ملتان كې مېشت و، پر وخت ونه شو كړاى د كندهار دفاع وكړي، يو كال وروسته له اوبيا زره كسيز پوځ سره يوځاى د كابل_ غزني له لارې كندهار ته ورسېد، چې شاه جهان هم كابل ته راغى .

دغو بهرنيو اله گولو د خلكو كرنې ته دومره زيان واړاوه، چې نه يې شول كولاى ان د پوځ لپاره هم خواره برابر كړي. نو پر هندي پوځ ډېره قحطي راغله، له كابله تر كندهاره يو من غله او بوس په دوو روپيو هم نه پيدا كېده، هغه وخت دوې روپۍ ډېرې وې .

مهرباب خان په ټينگه د ښار دفاع كوله، نو ځكه د ښار محاصره څلور مياشتې وغزېده، ژمى رانژدې كېده، چې په دښتو كې به واښه نه پيدا كېدل، شاه جهان چې دې حالت ته وكتل، له كابله هند ته لاړ او پر اورنگزېب يې هم امر وكړ چې ملتان ته لاړ شي .

په ۱۶۵۰م كال يو ځل بيا د هند امپراتور شاه جهان يو شپېته زره كسيز پوځ له ۴۰ توپونو او ۱۰ جنگي فيلانو سره د خپل زوى اورنگزېب تر مشرۍ لاندې له ملتان او سند څخه كندهار ته ولېږه، چې په خپله كابل ته راغى. دوې مياشتې او اته ورځې دا جگړه روانه وه. خو كندهار يې ونه شو نيولای، ژمى و چې شاه جهان له كابل او اورنگزېب له كندهاره هند ته ستانه شول. په ۱۶۵۱م كال د اورنگزېب پر ځاى د هغه سيال شهزاده داراشكوه د كندهار په نيولو وگمارل شو. هغه د ۷۰ سرتېرو، ۷۰ زره سپاره او پليو كسانو، ۱۰ زره توپكوالو، ۶ زره بېل لرونكو، ۵۰۰ سقاو، ۳ زره اوبښانو، ۶۰۰ فيلانو، ۴ زره بانونو (هوايي اورنيو غشيو) ۵۰۰۰ منه باروتو، ۵۰۰ منه سرپو، ۵۴ كوچنيو توپونو او ۳۰ زره توپونو سره كندهار كلابند كړ .

كندهاريانو نوماند صفوي افسر مهرباب په زړورتيا سره دفاع كوله، دې حملې او دفاع پنځه مياشتې وخت ونيو، خو برى د شاه جهان په برخه نه شو، ځكه هغه له وړاندې د كندهار د كلابندۍ لپاره اته سوه زره روپۍ لگولې وې، چې اخر د هند دولت د كندهار له نيولو نهيلی شو. د داراشكوه پوځ هند ته ستون شو، تر هغه وروسته له كوم تړون پرته د ايران په صفوي دولت كې ورگډ شو، په دې توگه د هېواد وېش نور هم شونى شو). ۶)

د گاونډيانو تفرقه اچوونکی سياست:

کله چې د ايران او هند دولتونه په سياسي پروگرام کې د کندهار د نيولو پلان هم ځای شو، ايراني صفويان او مغولي امپراتور د کندهار د نيولو لپاره په خپلو کې سره کښېوتل، شاه جهان او عالمگير څو ځله پر کندهار لښکرې ورخوښې کړې، هر يوه هڅه کوله چې د کندهار ځايي مشران د خپل دولت ملاتړي کړي .

پوهاند حبيبي ليکي چې له ډيلي دربار څخه د خضرخان ابدالي زوی شېرخان سدوزي ته د شهزاده لقب ورکړل شوی و. حال دا چې صفوي دربار هم دی په (ميرزا- شهزاده) سره پېژاند .

شېرخان په ۱۱۰۵هـ _ ۱۶۹۳م کال د کندهار له صفوي واکمن (محمد زمان خان) سره ونښت، چې صفوي پوځ ته يې په کورک دره کې ماتې ورکړه. دغه راز يې خپل کورنی سيال د مغدود (مودود) زوی حسين خان هم مغلوب او ملتان ته په کډوالۍ اړ ايست. په ملتان کې د هند د مغول امپراتور عالمگير له خوا ورته بل ځايناستی ورغی. حسين خان په ۱۰۶۹هـ _ ۱۶۵۹م کال د هند په رنگپور کې له نړۍ سترگې پټې کړې، چې اولاده يې شجاع خان د احمدشاه بابا او شريف خان د تېمورشاه په پېر کې دغه راز مظفرخان رکن الدوله د ډېر وخت لپاره د ملتان د ناظمانو په توگه وټاکل شول. تر شېرخان وروسته د هغه زوی سرمست خان وروسته بيا د هغه زوی دولت خان (د احمدشاه بابا نيکه) د کندهار د پولو د ساتونکو په توگه پېژندل کېدل .

دولت خان ابدالي چې دا مهال لږ څه ځواکمن شوی و، د هر دولت د پام وړ وگرځېد، دواړو دولتونو د کندهار ساتنې لپاره د دولت خان مرستې ته اړتيا لرله .

دويم صفوي شاه عباس په خپل يوه ليک کې (د ۱۰۵۹ق _ ۱۶۴۹م په پيل کې) دولت خان ته ليکلي وو، هغه يې د کندهار د کلا کوټوال او ايالت پناه نومولی و. ژمنه يې ورسره کړې وه چې د ايران او هند تر ټولو ستر ولايتونه به ورسپاري. ۷)

په دې توگه به يې افغان قومي مشران په ډاليو او سوغاتونو راخپلول، يا به يې د مقام او واک له مخې ورکولې. لکه څنگه چې سلطان محمد خالص (د تاريخ سلطاني خاوند) د هند د امپراتور اورنگزېب منشور د سلطان ملخي توخي په کورنۍ کې مطالعه کړې او دا هغه کورنۍ وه چې له کلات څخه تر غزني پورې د سيمې خانان او د ارغسان ابدالي خانان هم د ايران دولت له خوا ونازول شول، د تاريخ سلطاني د څرگندونو له مخې، حسين خان ابدالي د (ده) شيخ- ارغسان) په مورچه کې ځينې ابداليان د ايران صفوي دولت پلويان وو، له همدې کبله صفوي دولت ورته يو اس له ټولو سامانونو سره ډالی کړ او (شهزاده) يې ونوماوه. ۸)

څرنگه چې د هغه او د ایران دولتونو د کندهار د نیولو لپاره د افغاني قبایلو مرستې ته اړتیا لرله، له شک پرته چې خپلو موخو ته د رسېدو لپاره یې د افغاني قبایلو مشرانو ته رشوت، ډالی او سوځاتونه ورکول. ځانونو ته یې رانژدې کول، بیا به یې لښکرې ایستلې .

کله چې به یو هېواد بریالی کېده، نو دغه قبایلي مشران به یې ډېر نازول، افغان ولس به یې په همدې افغاني قبایلي مشرانو ټکول، ان چې له خپلې خاورې به یې شړل. دې کار د افغان قومونو ترمنځ قومي دښمني راپیدا کړه .

له بده مرغه د افغاني قبایلو مشرانو چې ایران هر وخت نازولي، هر وخت یې تېشه پر خپله ریښه وهلې او خپل کلی-چم یې سوځلی دی .

کله چې دولت خان سدوزي وکړای شول تر غزني او سلیمان غرونو پورې خپله واکمني پراخه کړي، یو پلو د کندهار له صفوي واکمن سره په مخالفت بوخت شو او د خپلواکۍ اعلان یې وکړ، بل پلو حیات سلطان د خپل تره زوی دومره تر فشار لاندې ونيو، چې اړ یې کړ له ټولو میراثي او پاتې شوي جايداد څخه سترگې پټې کړي او له خپل ورور لښکرخان (شېر زره ابدالي کورنۍ سره یوځای) ملتان ته ستون شو. ۹۰)

له شک پرته که د حیات سلطان، د هغه د پلویانو او دولت خان سدوزي ترمنځ یې د گډ ژوند فضا لږه خړه پرې نه وای، نو حیات سلطان او د تره زوی ته به یې ډېر امتیاز په پام کې نیول کېده، چې کورنی یووالی به یې هم ساتل کېده. رښتیا هم چې د دولت خان سدوزي قدرت زیات و. غدار گرگین نه شواي کولای چې هغه ژر له منځه یوسي، چې تر هغه وروسته ټول قومونه د هغه له پلرني ټاټوبي څخه وشړي .

دولت خان سدوزي به ښايي د خپلو کورنيو سیالانو اجباري شړل ځان ته یو بری گانه، پر خپل واک او بري خوښ و، چې د صفوي بېگلر بېگي یې یوازې د کندهار په کلا پورې راييساره کړې وه. کله چې صفوي دربار د دولت خان په وړاندې د دوی د واکمن محمد زمانخان د واک له کمزوري کېدو خبر شول، نو زمان خان یې له کندهاره لیرې او پرځای یې یو بل سختگیر او ظالم واکمن عبدالله خان کرجي د کندهار د والي په توگه وټاکه. هغه مهال چې عبدالله خان کندهار ته ننوت (۱۶۹۸م- ۱۱۱۰ق) نو د یرغل لاسونه یې وغزول، چې خلک ډېر په تنگ شول. خلکو ترې صفوي دربار ته شکایت وکړ، په دربار کې د عبدالله خان پلویانو شکایت کوونکي شکمن کسان وگڼل او د علاج لار یې بنده کړه. دا گيله من خلک د اورنگزېب دویم زوی شاه عالم ته ورغلل، نوموړی هغه مهال د کابل واکمن و. خو د اورنگزېب زوی هم د خلکو غوښتنه ونه منله، اخر په ۱۷۰۳م کال پر کندهار د بلوڅانو یرغل ته زمينه برابره شوه. خو تر دې یرغل وړاندې د خان ابدالي دولت چې ښار صفا یې مرکز و، د صفوي واکمنۍ په وړاندې پاڅون کړی و، چې والي یې په وېره کې اچولی و.

څرنگه چې موضوع شاه سلطان حسین ته ورسېده، نو ده ته هم یو خونړی او ظالم قوماندان گرگین ورپه یاد شو، چې په ۱۶۹۹م کال یې د بلوڅانو پاڅون او پر کرمان یرغل شنډ کړی و. پر دې بنسټ گرگین ته امر شوی و، چې له وړ

خُواك سره يوځای د كندهار پر لوري حرکت وكړي. د ۱۷۰۴م_۱۱۱۶ق كال په مې مياشت كې گرگين له خپلو پوځيانو سره له كرمانه د كندهار پر لوري حرکت وكړ، چې تر اوو اوونيو وروسته كندهار ته راغی (۱۷۰۴ جون).

گرگين- پاڅون شاته وتمباوه او په كندهار كې يې امن واكن كړ. اوس نو گرگين په كندهار كې د خپل پايښت لپاره دوه عمده كارونه په مخكې لرل، يو د ابدالي قبيلې رئيس دولت خان سدوزي كمزوری كول، ځكه چې د بېگلر بېگي په توگه يې قناعت نه كاوه او دويم كار د ميرويس خان برمنه كول او له منځه وړل و، چې تر ټولو نفوذ لرونکی قومي شخصيت و. د لكهارت په وينا پنځوس زره غلجي كورنۍ پسې ولاړې وې .

گرگين د خپلې لومړۍ موخې د عملي كولو لپاره، ميرويس خان ته د دوستۍ لاس وغزاوه او د كندهار كلانترې يې وروسپارله. ميرويس خان چې يو دراك او د غور خاوند شخصيت و، دا يې غوره وگڼله چې گرگين ته نژدې وي؟ د گرگين په وړاندې به يې اطاعت او همكاري ښووله. گرگين به هم دی د هغه د شور لرونكي فطرت او ډېر نفوذ له كبله يو خطرناك كس گانځه. (۱۰)

په هر حال، گرگين چې يو دوکه مار او دوه مخی سړی و، د دولت خان سدوزي تر له منځه وړلو وړاندې يې د ميرويس خان په وړاندې خپل هر ډول پټ نيت پټ كړ، هڅه يې دا وه چې د دولت خان دولت او قبيله ړنگه كړي. په دې برخه كې يې بېلابېلې لارې وكارولې. هغو كسانو يې مرسته وكړه چې په ابدالي قبيله كې ځينو كسانو ورسره مرسته كړې وه چې دولت خان ونيسي. له بده مرغه چې دا ناپوه سيالان (عزت خان او اتل خان سدوزي) نه پوهېدل چې د دولت خان تر له منځه تلو وروسته د گرگين په لاس د دوی د له منځه تلو وار هم رارسېږي، دوی د يوې تورې شپې په نيمايي كې گرگين د هغه له خونړي پوځ سره يوځای په ښارصفا كې د دولت خان كلا ته (د كندهار په ۳۰ ميلۍ كې) راوست .

د گرگين پوځيانو كلا محاصره كړه، دروازه يې ورماته او دننه شول. دولت خان چې يو زړور انسان و، د تېښتې پر ځای د گرگين مخې ته ورغی. گرگين هغه له ځنډ پرته وواژه. بيا يې د هغه زوی نظر محمد خان هم له منځه يووړ. كله چې كلا لوټل كېده دوو نورو زامنو يې رستم خان او محمد زمان له تيارې څخه په استفادې سره وتښتېدل او په ارغسان كې يې خپلو قوميانو ته ځانونه ورسول.

د ارغسان ابداليان چې له دې پېښې خبر شول، وسلوال شول او له گرگين څخه د غچ اخیستلو په نيت راووتل. گرگين ووېرېد او روغه يې وكړه، د دولت خان يو زوی رستم يې د قبيلې د رئيس په توگه په رسميت وپېژاند او د دې لپاره چې له ابدالي قبيلې كوم خطر ورته متوجه نه وي، د رستم خان ورور محمد زمان يې د يرغمل په توگه له ځان سره دربار ته يووړ او كرمان ته يې ولېږه، چې د يرغمل په توگه تر څارنې لاندې وي .

څلور كاله وروسته گرگين په يوه چل رستم خان ځان ته وغوښت، لومړی يې زندان ته وسپاره، بيا يې وواژه. په عين حال كې د ابداليانو پاتې خلك يې تر فشار لاندې ونيول، وېي لوټل او خپل پوځ ته يې وسپارل. بيا يې د كندهار په

جنوب کې د شورابك يا بکوا وچو او بې اوبو دښتو او ځينې يې هرات او ځينې يې کرمان ته تبعید کړل (۱۱۱۹ق)۔
 (۱۷۰۷م)۱۱۔

گرگین د ابدالیانو حاصل ورکونکې ځمکې د غلجیانو پر مشرانو ووبشلې او په دې توگه يې د افغاني قبایلو ترمنځ د نفاق او دښمنۍ اور بل کړ .

د لکههات په وینا، ابدالیان چې د اتلسمې پېړۍ په پیل کې (د صفوي دولت پر ضد د ابدالیانو د پاڅون پر مهال، په هرات او فراه کې اوسېدل، شمېر يې تر ۶۰ زرو کورنیو رسېده).

لکههات یادونه کوي: غلجیانو د لومړي ځل لپاره د لومړي شاه عباس د پاچايۍ پر مهال (د اوولسمې پېړۍ په نيمايي کې) اهميت پيدا کړ. وروسته تر دې چې ابدالیان د غلجیانو د فشار له کبله (او د صفوي دولت د تفرقه اچونې له کبله) له کندهاره هرات ته شاته شول. دويمې قبیلې (غلجیانو) په کندهار او زمينداور کې ډېر زور پيدا کړ، ځکه چې غلجیانو پر سني مذهب ايمان درلود، نو پر کندهار يې د ايرانيانو واکمنۍ ته په پردۍ سترگه کتل، چې وجه يې د لومړي شاه عباس چلند و)۱۲۔

د (تفرقه واچوه او خلکو ته تمه ورکړه) سياست يوځل بيا په کندهار کې راژوندی شو، چې نادر افشار کندهار تر يوولس مياشتنۍ محاصرې وروسته په ۱۷۳۸م کال ونيو. څرنگه چې د هرات او فراه ابدالیانو په ايران او شا و خوا سيمو کې د نادر افشار په گټه تورې وهلې وې، نادر افشار هم د ابدالیانو او نورو افغاني مشرانو د خپلولو په موخه چې د کندهار په نيولو کې يې مرسته کړې وه، مازندران، خراسان، بخارا، بلخ او نورو سيمو ته د هوتکي سلطنتي کورنۍ او نوموتو اشخاصو تر شړلو وروسته يې امر وکړ چې د نيشاپور، ايران او هرات ټول ابدالیان دې کندهار ته ستانه شي او د غلجيو خانانو ځمکې دې راخپلې کړې (دا ځمکې وړاندې د صفوي دولت له خوا د دې قبیلې خانانو ته ورکړل شوې وې)۱۳۔

طبعاً د نادر افشار دا اقدام ابدالي قبیلې ته يوه پېرزوينه او له ده څخه ملاتړ و، چې د کندهار نيول يې اسان کړل، کنه نادر د يوې افغاني قبیلې پروا هم نه درلوده. يوازېنې شی چې ورته ارزښتمن و، هغه پر سيمو د ده واکمني او پر هندوستان د لښکرکښۍ لپاره د ځواکونو برابرول وو .

د پاڅون لپاره زمينه :

د صفوي دولت له خوا د کندهار تر دايمي تصرف وروسته، د اوقافو، مدد معاش او نورو سيمو له خلکو څخه د صفوي مشرانو له لوري له خلکو اضافي ماليات اخيستل کېدل، يا به هم له ځينو کسانو ځمکې اخيستل کېدې او

نورو کسانو ته ورکول کېدې، دغه راز په صفوي دربار کې د شيعه روحانيت پراخېدونکي نفوذ زياتېده، چې سني مسلمانان يې خورول. د همدې ستونزو له کبله د صفوي دولت اداري او مالي دستگاه کمزورې او ړنگه شوه.

د شاه سلیمان صفوي د واکمنۍ په پای کې انفلاسیون دومره غالب شو چې د سکې ارزښت زياتېدو لپاره له خلکو د سرکال ماليات هم په زوره اخیستل کېدل، خو په بل کال کې به يې دا ماليات نه مجرا کول. دې سياسي او اقتصادي پاشلتيا د ايراني کروندگرو د هېوادپالنې حس کمزوری کاوه. د ايران په نسبت به يې د قسطنطنيې مېرانه زياتوله، دغه راز يې د ډيلي زپورتيا او د بابر احساسات پارول، چې د شېباني ازبکانو بريدونه يې هم زياتول، د صفوي دولت په وړاندې چې د هېوادپالنې او خپلواکۍ حس راوپاراوه... د شاه صفي (۱۶۳۹-۱۶۴۲) په لنډه واکمنۍ کې نه يوازې کندهار د ازبکانو په لاس له صفوي دولت څخه وايستل شو، بلکې همدان او بغداد هم د عثماني ترکانو له خوا د صفويانو له لاسه ووتل. د شاه سلطان حسين صفوي په راتگ سره د صفوي دولت سيستم سره گډوډ شو، چې د بيارغونې هيله يې نه کېده). ۱۱۴)

د پولېنډي کشيش کروسينسکي په وينا: **❖** شاه سلطان حسين به خپل ډېر وخت په شاهي حرمسرای کې تېراوه، کله چې به رابهر شو، يوازې به يې خلك خورول). **❖** ۱۱۵)

د غبار په وينا: **❖** د شاه سلطان حسين په واکمنۍ کې د دولت مرکزيت کمزوری شو، د دربار وزيران، سرتېري، روحانيون، خواجه سرايان او فال کتونکي په خپلو کې په شخړو بوخت وو. په اړوندو ولايتونو کې واکمنو فيوډالانو د خپلواکو او نيمه خپلواکو واکمنانو بڼه غوره کړه، چې مرکزي دولت ته به يې ماليات نه ورکول.

څرنگه چې به دولتي خزاني کسر درلود، له دې کبله به يې مامورينو ته د معاش پر ځای ځمکې ورکولې.

دا ځمکې ميراثي نه، بلکې لنډمهاله وې، نو د ځمکې خاوند به يې اړ ايسته چې لاسته راتلونکې گټې ته په پام سره ماليات ورکړي. له مالياتو معاف شوې لويې ځمکې بيا د روحانيونو او مذهبي هديرو په واک کې وې، خلك د معاشونو د نشتوالي، د واکمنو او فيوډالانو د ستم له کبله ډېر خورېدل.

همدې کار د مرکزي دولت سقوط ته لار اواره کړه. د ايران ملت دې فاسدې ادارې له کبله ډېر گيله من و، چې تر مرکز ډېرو ليريو ځايونو کې يې د دولت پرضد پاڅون کولای شواي). ۱۱۶)

د شاه سلطان حسين د واکمنۍ په پنځلسمو کلونو کې، د صفوي کمزوري دولت په وړاندې لږ تر لږه لس پاڅونونه وشول، چې مسووليت يې تر هر چا وړاندې د شيعه روحانيونو پر غاړه و، چې د دود له مخې يې يوازې د حل پر لنډمهالو لارو غور کاوه. د شاه سلطان حسين د مرکزي دولت په وړاندې د کندهار د افغانانو پاڅونونه يوازې د دې دورې پاڅونونه نه وو، بلکې د هېواد په گوټ-گوټ کې د گڼو پاڅونونو د لړۍ يوه کړۍ وه، چې زياتې اقتصادي،

ټولنيزې او سياسي انگېزې يې درلودې. په دې پېر کې د شيعه روحانيت سختگيرۍ زياتې وې، پر نورو مذهبي لږکيو فشار و، چې همدې کار په لومړۍ درجه ټولو پاڅونونو ته مذهبي رنگ ورکاوه. (۱۷۰)

په ۱۶۹۹م کال د کرمان بلوڅ قبایل تر يرغل لاندې ونيول شول، دوه کاله وروسته يانې په ۱۷۰۱م کال په کندهار کې هم پاڅون وشو .

ارواښاد فرهنگ د دې پاڅون يو لوی لامل د کندهار د يوه فيوډال دولت خان سدوزي بغاوت گڼي او زياتوي: **❖** د صفوي لړۍ وروستی پاچا شاه حسين چې په ۱۶۹۴م کال د اصفهان پر تخت جلوس وکړ، د کمزوري نفس خاوند، خرافاتي او بې ازادې انسان و. د دربار خلکو يې له يو بل سره سيالۍ کولې، د دوی د دسيسو له کبله په مرکز او ولايتونو کې د دولت اداره کمزورې شوه. د ابدالي قبيلې مشر دولت خان سدوزي د سدوخان د کينې له کبله (دی د دې قبيلې يو مشر و) د خپل نفوذ په مرسته په کندهار کې د صفوي والي له اطاعت څخه سرغړاوی وکړ، چې په سيمه کې يې اوضاع خړه پړه کړه. د اصفهان دربار تصميم ونيو، چې د دولت خان د ځپلو لپاره په کندهار کې يو سختگيره او انضباط لرونکی واکمن وټاکي. يو نوی مسلمان شوی گرجي (کنورگي) او (ختنک) چې په تاوتریخوالي، اخلاقي نيمگرتيا او ظلم مشهور و وټاکه .

کنورگي چې په افغانانو کې يې د گورگين په نوم شهرت وموند، په ۱۷۰۴م کال د شاهنواز خان په لقب او بېگلر بېگي (اعلی حاکم) په توگه له يوه پوځ سره چې په کې گرجيان او قزلباشان وو، کندهار ته راغی او هڅه يې وکړه چې په سيمه کې د خانانو او اميرانو نفوذ ختم او په کندهار کې مستقيم اداره ټينگه کړي. څرنگه چې يو دسيسه گر انسان و، نو لومړی يې له ابدالي مشرانو (د دولت له سيالانو سره) دوستي ټينگه کړه، دغه راز يې د غلجيو يو مشر اميرخان هوتک (ميرويس خان) ډېر ونازاوه. (۱۸۰)

لکه څنگه چې اشاره وشوه. د گرگين سرتېري په ټوليز ډول له گرجيانو جوړ و، چې د فاتح پوځ په توگه يې پر کندهاريانو هر ډول ظلم او تېری کاوه. د (پښتنو تاريخ) کتاب په حواله، له لاسه يې نه سپين ږيرو، نه هم ځوانانو، نه نارينه وو او نه ښځو ښه ورځ لرله. (۱۹۰)

له دې کبله د هرې ورځې په تېرېدو سره به د صفوي واکمنۍ په وړاندې د ناراضو خلکو شمېر زياتېده، په دوی کې يو ډېر هوشيار او دراک انسان ميرويس خان هم و، چې د خپل ځانگړي ځراکت او هوشيارۍ له مخې يې د يوه ټوليز پاڅون لپاره زمينه برابروله.

د کندهار د پاڅون لپاره د میرویس خان هوښیاری:

میرویس خان د ښالمخان زوی (د هوتکي- غلجیو یو خان) له نژدې څخه پر خپلو هېوادوالو د بهرنیو حکومتونو د ظلم او تبعیض شاهد و. هم یې په تجارتي برخه کې لیدل چې د کندهار ډېر عایدات او نور مالونه څنگه د پرديو جېبونو ته لوېږي، دغه راز یې لیدل چې باید عام خلک ۳۰ زره بهرنی سرتېري په خپل مزد او لاس گټلې متاع سره تغذیه کړي. دغه راز د ایران واکمنو د تکبر او تبعیض دروند بار به پر خپلو اوږو ولېږدوي، نو هڅه یې وکړه چې د قوم پاشلي ځواکونه سره یو او بهرنۍ واکمني ختمه کړي. نو د دې ډول هڅې لپاره عمومي شهرت، باور او نفوذ په کار و. د قبایلو خانانو دی له وړاندې پېژانده او خپل ملگری یې گانه .

د ښار خلکو هم د هغه شریفانه او خیرغوښتونکې هڅې د سر په سترگو لیدلې وې او ورباندې باوري وو. هغه څه چې پاته وو د عمل ازادې وه او دا د یوه نظامي حکومت د څارنې په وړاندې شوني نه وو. نو میرویس له دښمن سره د دوستۍ لار غوره کړه، په خبرو، مشورې او خدمت سره یې له گورگین سره مرسته وکړه چې له سرکښو قبایلو مالیات راټول او اداري او نظامي چارې دې پر ځان متکي کړي، تر دې چې گورگین دی د کندهار د کلانتر په توگه وټاکه، ځکه چې پر لیاقت او کفایت یې باوري و او هغه مهال دې رتبې د بلدیې (ښاروالۍ) ریاست او ښاري انتظام چارې په خپله لمن کې رانغاړلې .

میرویس خان په کندهار کې د خلکو باور راخپل کړ، د خلکو او حکومت ترمنځ یو ډول پول شو، په همدې وخت کې یې له قبایلي خانانو سره صمیمي اړیکي او غمشریکي ساتله، بله دا چې دی د ابدالیانو زوم و، له دې کبله هغوی ورڅخه کرکه نه درلوده .

خلک د حکومت د ظلم او تېري له کبله پوزې ته رسېدلي وو، چې د چارې لټه یې کوله او میروس ته راغلل. میرویس خان شاه حسین صفوي ته یو لیک ولیکه، چې په هغه کې یې د گورگین ظلمونه یاد کړي وو، پر لیک میرویس خان او د ښار نورو مخورو کسانو لاسلیکونه وکړل، چې وروسته د قوم د امانتکاره کسانو له خوا د اصفهان دربار ته ولېږل شو .

تمه کېده چې د خلکو له گربوانه به د گورگین او پوځیانو لاسونه لنډ شي، خو د صفویانو فاسدې ادارې دغو شکایتونو ته د غوږ نیولو وخت نه درلود، گورگین د خپل ورور له اقدام څخه چې په صفوي دربار کې یې د دېوان بېگي دنده لرله، خبر شو، میرویس خان یې له کلانتری څخه لیرې کړ، د څو شکایت لرونکو لاسلیکونه یې واخیستل او د ایران دربار ته یې یو پټ لیک ولېږه او دی یې د ایران دولت دښمن معرفي کړ (۱۷۰۷م کال) د یوه روایت له مخې صفوي دولت هم میرویس خان او د هغه ملگری دربار ته نژدې په بند کې واچول). ۲۰)

میرویس خان په هماغه کال (۱۷۰۷) د هند شهزاده د اورنگزېب زوی ته، چې د کابل واکمن و (۲۱) یو بل لیک ولېږه او په کې لیکلي یې وو چې تصمیم لري د پاس د شاه پرضد پاڅون وکړي. له شهزاده څخه هیله کوم چې د هند

معظم او درانه پاچا ته زما د حال حقيقت څرگند كړي. (۲۲) ميرويس خان په اصفهان كې د خپل بند پر مهال د شاه پر كمزوري نفس او كم عقلۍ وپوهېد، چې د خواجه سرايانو او ملايانو د لاس اله وه، ځينې تدبيرونه يې وكارول چې د گورگين تور له ځانه ليرې كړي.

په دې وخت كې يې د دولتي ادارې ټول ماهيت او ظرفيت په سم ډول مطالعه كړل چې څومره په فساد كې رانېكېله وه. پاچا يو بې كفايت او مامورين نالايق خلك وو. كاركوونكي او سرتېري رشوت خوړونكي او لټان اموخته شوي وو. اداري چارې پاشلې او شاه هم په فال كتلو، دعا لوستلو او له خواجه سرايانو سره پر مجلس بوخت و. د ايران خلك د ملاماتوونكو مالياتو او د دولت له كبله ډېر په تنگ شوي وو.

ميرويس خان باوري شو چې له داسې يوې مفسدې ادارې څخه خپلواكي اخيستل اسان كار دى، خو د افغانانو د نظر يووالى لومړنى شرط و، هغه مهال د خلكو واك، د سيمه ييزو خانانو او ملايانو په لاس كې و، دا خانان له يوې خوا له صفوي واكمنانو سره او بل پلو له سيالانو سره پر شخړه بوخت وو. ملايانو هم خلك دپته هڅول چې پر خپل بل مسلمان ورور باندې توره له تېكي راوباسي. (۲۳)

پولېنډي كشيښ كروسينسكي چې اصفهان ته د ميرويس خان او د افغانانو له لورې د اصفهان د كلابندۍ پر وخت (۱۷۲۲م) په هغه ښار كې حاضر و او خپلې ليدنې يې په يوه رساله كې ليكلي دي، د ميرويس د ملي وجاهت په باب يې كښلي دي: **❖** په افغان قبایلو كې ميرويس خان د باور او درنښت وړ كس و، چې افغانانو ورته درناوى درلود. ډېر غرور يې درلود، مدبر او د تجربې خاوند كارپوه او ماهر انسان و، څرنگه چې افغانانو يې اطاعت كاوه، له دې كبله يې د هند له اوسېدونكو سره ځانگړې مينه وه، ډېره شتمني يې درلوده، هرځاى يې سفرونه كول له دې كبله يې ډېره شتمني لرله. گورگين چې د ده دا درناوى او پلويان وليدل، ځان ته يې وغوښت، ويې نازاوه او د ځان له لوري يې ډاډمن كړ، په دې پلمه چې گواكې يو مدبر او عاقل انسان دى، نو ځكه غواړي دى د ځينو درنو كارونو لپاره اصفهان ته ولېږي. ژمنې يې ورسره وكړې او د هيلو دروازې يې ورته پرانيستلې. (۲۴)

په (سقوط اصفهان بروايت كروسينسكي) نوي كتاب كې د ميرويس خان په باب لولو: **❖** ميرويس خان چې د كندهار كلانتر و، په كندهاريانو كې د خپلو ښو اخلاقو له مخې په يوه تجربه لرونكي كس بدل شوى و. د گورگين تر پام يو خطرناك سړى ښكاره شو، د ولايت واكمن پرېكړه وكړه چې له كندهار څخه يې ليرې كړي. گورگين خان چې كله شاه ته راپور وركاوه، نو پر ميرويس خان يې د خپل شك په باب هم وليكل او وړانديز يې وكړ چې اصفهان ته دې وشړل شي... تر شك لاندې ميرويس خان د دې پرځاى چې په اصفهان كې تر څارنې لاندې وي، د خپل تدبير له كبله يې وكړاى شول نه يوازې دربار ته لار پرانيزي، بلكې د كروسينسكي په وينا د وزيرانو او مشرانو لپاره د رازونو محرم شو او هر وخت به يې په غونډو كې حاضر و. اصفهان ته د ميرويس خان ليرې كول او په دربار كې يې استوگنه د هغه لپاره ځكه گټوره تمامه شوه چې په ذهن كې به يې ډېره غټه سودا پخوله. دا يو ښه چانس و چې له

وخت څخه په استفادې سره د دربار حالت او وضعه ځان ته معلومه کړي، پر همدې مهال يې د دوو ډلو (درباريانو او اميرانو) ترمنځ مخالفتونه او کينې له نژدې وليدې. ❖

د فرانسوي کشيش (دوسرسو) په وينا: ❖ د درباريانو ترمنځ د ډلبنديو له خبرېدو يې تصميم ونيو چې په هغو کې د نفوذ په مرسته له دواړو ډلو څخه استفاده وکړي، خپله لار يې په داسې مهارت سره اواره کړه، چې يوه ډله هم ورباندې شکمنه نه شوه. ❖ ۲۵)

نو ميرويس خان په خپل ځراکت او درايت سره وکړای شول د اعتمادالدوله (لومړي وزير - صدراعظم) او دېوان بېگي (د گورگين د ورور) پام ځان ته راواړوي او شاه حسين پر گورگين شکن کړي. د کروسينسکي په وينا څرنگه چې دروند سپړی و، خپله لور- ژوره يې په غور، سوچ او تفکر سره وڅېړله، له همدې کبله صفوي شاه دوی له بند څخه ازاد کړ او اجازه يې ورکړه، چې بېرته کندهار ته ستون شي .

خو ميرويس خان کندهار ته تر راتگ وړاندې د حج لپاره مکې ته لاړ، مکې ته د ميرويس خان سفر د کندهار پاڅون ته د عطف ټکي هم گڼل کېږي، ښايي ميرويس خان به دا سوچ کړی وي، چې د کندهاريانو پاڅون ملي صبغه پيدا کړي، ځکه ديني انگېزې کولای شول چې په ټولو افغان قومونو کې يووالی رامنځته کړي او د ده غوندې يوه مشر اطاعت ته يې راوبولي. ميرويس خان په سفر کې په ديني مسايلو پوه کسانو سره خبرې وکړې. د کروسينسکي په اند، هغوی ته يې وويل: ❖ ډېره موده کېږي، چې عجم پاچايان راباندې واکمن دي او موږ يې رعيت يو، پر موږ ډېر زياتی کوي، واکمن و جاهل، ناپوه او بې ايمان دی. لښکر يې هم ظالم دی، چې پر موږ هر ډول ظلم او تېری کوي. دوی يې ساتندويان نوموي، چې هر وخت نارواوې کوي. جور او جفا کوي، زموږ پت او ناموس ته لاس راغزوي، هېڅ ډول زړه سوی نه راباندې کوي. زموږ اولادونه راڅخه غلا کوي او گرجستان ته يې وړي. هلته يې پلوري، مېرمنې مو هم په زوره راڅخه ودوي، که موږ ديني غيرت ولرو، ايا شرعاً روا نه ده چې پر وړاندې يې توره راوباسو او که هرځای يې وينو ويې وژنو؟ که جگړه وکړو، جهاد به وي، ايا زموږ له خوا وژل شوي کسان د خدای په لار کې شهيدان شوي؟ نو که چېرې بری زموږ وي، که يې ناموسونه وپلورو، پر موږ حلال دي؟ دا فتوا وليکئ چې پر خپله ستونزه وپوهېږو. ❖ ۲۶)

ميرويس خان په دې دليلونو سره د مکې له مذهبي پوهانو څخه د افغانانو لپاره په ليکلي ډول فتوا واخيسته، د شاه عباس په پېر کې هم د مکې پوهانو، د رافضيان پر وړاندې د سيف پر پاڅون فتوا صادره کړې وه، چې په کې راغلي وو: ❖ که کوم مسلمان يو پوځي مسيحي وواژه، يو ثواب يې کړی، خو که څوک يو ايراني (شيعه) ووژني، داسې ثواب يې کړی، چې اجر يې اويا برابره زيات دی. ❖ ۲۷)

غبار دعوه کوي چې ميرويس خان په دې استفتا کې چې له مذهبي پلوه يې موخه د خلکو راپارول و، دا دوی نورې مادې هم ورزياتې کړې: ❖ د يوه مسلمان ملت مذهبي فرايضو په ادا کولو کې د کوم حکومت له خوا خنډ رامنځته

شي، ايا دا ملت شرعاً دا حق لري چې د تورې په زور ځان د دې ډول حکومت له شر څخه خلاص کړي؟ دويم: که قومي خانانو يوه ظالم پاچا ته له خلکو بيعت اخيستی وي، ايا خلك دا حق نه لري چې شرعاً دا ډول بيعت فسخ کړي؟^{۲۹}

د مکې او مدينې ديني پوهانو دا دواړې پوښتنې او فتاويې مثبت ځواب کړې او په غوڅ ډول يې وليکلې. (۲۸) دا فتوا هغه مهال واخيستل شوه، چې په شماخي ولايتونو کې سنيانو د شيعه گانو پر ضد په پاڅون لاس پورې کړی و. شيعه گان يې وژل او د عثماني دولت په پلوي يې شعارونه ورکول. ترکيې هم د دې ولايت نيولو ته تمه لرله او خلك يې د صفوي دولت پر ضد هڅول. په هر حال، د مکې د ديني پوهانو فتوا ورکړل شوه، چې د فرانسوي راهب (دوسرسو) په وينا^{۳۰} په يوازې سر د ايراني دربار تر ټولو وزيرانو هونسيار و).^{۲۹}

ميرويس خان د دې قوي مذهبي سند په مرسته اصفهان ته ستون شو، له شاه سلطان حسين او نورو وزيرانو سره يې وکتل، په دربار کې د گورگين مخالفينو هم هغه په غور ووايه، چې گواکې ميرويس يې د مقابلې ځواک لري. نو شاه د ميرويس خان د ځواکمنېدو لپاره په ظاهره له خپل استازي سره د کندهار د کلانترۍ فرمان د گورگين په خوښه صادر کړ، ميرويس خان به د لارې په اوږدو کې هر ځای چې کوم قومي مشر او ملا لیده، راکښته کېده، خبرې به يې ورسره کولې او د ايراني دربار د فساد او د خپلواکۍ غوښتنې په باب به يې ورسره خبرې کولې، بيا به يې د مکې د پوهانو فتوا ورته د يوه معتبر سند په توگه ورياده کړه، ميرويس خان به د قبایلو، ملايانو او روحانيونو پر يووالي ټينگار کاوه او ټول يې د کندهار عمومي پاڅون ته په تمه کول. د سيستان، فراه، هلمند او کندهار خلك د ده پر لار پراته وو، د هر قوم خلکو د ده نيت تايدواوه).^{۳۰}

ميرويس خان په ۱۷۰۹م کال په ډېر درنښت سره کندهار ته دننه شو او په ډېر ځراکت يې له گورگين سره اړيکي ټينگ کړل. ليکونه او پيغامونه به يې ورلېږل، دغه راز يې د هغه له ورور سره (چې په دربار کې يې د دېوان بېگي دنده لرله) ښه اړيکي وغزول.

د کندهار ملي جرگه او د پاڅون پيل:

کله چې ميرويس خان کندهار ته ورسېد، په ظاهره يې له گورگين سره پالل، خو په باطن کې د ابداليانو او غلجيانو له قبایلي مشرانو سره په کندهار کې دننه او بهر په مشوره او د پاڅون په طرحه بوخت و. د ميرويس خان لومړۍ جرگه په کوکران (د کندهار د لوېديځ په شپږميلي کې) ترسره شوه، چې د صفوي دربار د وضعې په باب يې خبرې وکړې او د حج د سفر له پوهانو سره د ليدنې او صفوي د مذهبي استبداد او ظلمونو په باب يې هم څرگندونې وکړې، د خلکو د يووالي غوښتنه يې وکړه او له هغوی څخه يې لوز واخيست).^{۳۱}

تر دې جرگې وروسته گورگين ميرويس خان ته پيغام ولېږه او د ميرويس لور يې ځان ته وغوښته، ميرويس چې د گورگين د وژلو طرحه ورسره وه، د هغه دا شرمناکه غوښتنه يې ومنله او د خپلې لور پرځای يې خپله يوه مينزه د گورگين حرم ته ولېږله. (۳۲)

ميرويس خان تر دې وروسته خپل فعاليتونه زيات كړل، چې د (مانجي = د كندهار د شمالي لوېديځ په ۲۰ ميلۍ كې) په ملي جرگه كې يې د مكې د عالمانو فتوا د جرگې گډونوالو ملي مشرانو ته څرگنده كړه او ويې ويل چې د گورگين او پلويانو پرضد يې پاڅون شرعي توجبه لري. په دې جرگه كې دغو مشرانو گډون كړی و: سيدالخان ناصر، بابو جان بابی، بهادرخان، پير محمد مياجي هوتك، يوسفخان هوتك، عزيز خان نورزي، گلخان بابې، نورخان بړېڅ، نصروخان الكوزي، د ميرويس ورور يحيی خان، وراره يې محمد خان، يونس خان كاكړ او نورو. (۳۳)

د جرگې له برخوالو سره تر اوږدو خبرو وروسته يې پر قرآن كريم لوړه وکړه چې گورگين او د هغه پوځيان يوځای له منځه يوسي او يو خپلواک ملي حکومت دې جوړ کړي. په دې جرگه كې د قبایلي مشرانو لپاره دندې بېلې شوې، چې د خپلواکۍ ساتنې او مقابلې لپاره د صفوي دولت هر ډول اقدام ته تياری ولري. د ميرويس خان پرله پسې هڅې او وړتيا د دې لامل شوه، چې دا جرگه په خونۍ سره پای ومومي او ميرويس په خپله مشرۍ ومنی .

د غبار په وينا: د دې تاريخي جرگې يوه څرگنده ځانگړنه دا وه چې د دود خلاف د ابداليانو، غلجيانو، تاجكانو، هزاره وو، بلوڅانو او نورو قومونو متنفذ ملايانو يوه واحده ملي قوه جوړه كړه .

د جرگې له مقرراتو يوه دا وه چې څرنگه صفوي پوځ په كندهار كې ډېر دی، بايد داسې لارې چارې وسنجول شي، چې ځواک يې راکم شي. نو د دې لپاره يې د تيرين اباد سيمې د بلوڅ قوم د يوه تن له خوا گورگين ته د مالياتو له وركړې انكار وشو. له بلې خوا ميرويس خان دېته وهڅاوه چې د بلوڅانو د خپلو لپاره نظامي پوځيان واخلي او له تيرين اباد څخه دې په زوره ماليات واخلي. دغه راز كاكړانو ورسې په ارغسان كې د مالياتو له وركړې انكار وكړ، چې گورگين د درې زره سرتېرو په مرسته د ياغي خلكو په همكارۍ د مالياتو اخيستلو لپاره له ښاره ووت. ميرويس خان ته يې ويل چې له شا څخه د قومي ځواكونو په مرسته ورسره مل شي. ميرويس خان له ملي ځواكونو سره يوځای ځان ارغسان ته ورساوه او گورگين يې د شپې د مېلمستيا لپاره د (ده شيخ- ارغسان) په يوه باغ كې راوباله. نيمه شپه وه چې ميرويس خان او پلويانو يې توره له تيكي راويسته او داسې جگړه يې وكړه چې د دښمن يو تن هم ژوندی پاتې نه شو .

ميرويس خان ناڅاپه د دښمن درې زره اسونه او وسلې واخيستې او د ښار لوري ته يې مخه كړه. د ښار ساتونكو په دې سوچ چې گورگين راځي، دروازې خلاصې كړې، ځكه ميرويس خان د گورگين جامې په تن كړې وې، نورو سرتېرو يې هم د گورگين د سرتېرو جامې اغوستې وې .

میرویس خان لومړی گرجي ساتندویان ووژل، د هغوی پرځای یې خپل ساتندویان وټاکل، چې د گورگین د پلویانو مخه ونیسي. تر سبا پورې له ټول صفوي پوځ څخه یو تن هم ژوندی پاتې نه شو، د ورځې په رڼا کې د لومړي ځل لپاره خلکو ته د دښمن بشپړه ماته او د میرویس خان بری اعلان شو. (۳۴)

میرویس خان د خپلواکۍ مدافع:

میرویس خان چې د دوو لویو امپراتوریو ترمنځ خپل خطرناک موقعیت درک کړ، د کندهار مشران او مخور یې مشورې او جرگې ته راوبلل، وروسته تر دې چې یې د افغان ولس سیاسي موقف د دوو شرقي او غربي دولتونو ترمنځ څرگند کړ، نو ویې ویل که راسره همبرغي یاست او همکاري مې کوئ، تل به د خپلواکۍ بیرغ اوچت ساتو، چې د پردیو د غلامۍ کړۍ مو په غاړه نه شي. هغه څوک چې له خپلواکۍ سره مینه نه مني او د پردیو غلامي مني، زموږ ملگري نه دي. کولای شي داسې ځای ته لاړ شي چې هېڅ ظالم پرې واکمني ونه لري. (۳۵)

د میرویس خان دې خبرو د کندهار پر خپلواکۍ پلویو خلکو د زړه له کومې اغېز وکړ او ټولو دی د قوم په مشرۍ ومانه. میرویس خان تر دې وروسته د ایران شاه ته، د صفوي دولت د تېرايستلو لپاره یو لیک ولېږه او د ملاتړ ترلاسه کولو لپاره یې د هند امپراتور ته هم لیک ولېږه. په هغه لیک کې چې د ایران شاه ته یې لیکلی و، د کروسینسکي په قول، په کې راغلي وو:

❖ افغانان د گورگین له بد چلند څه په تنگ شوي، هغه یې له گرجیانو سره یوځای وواژه. زه یې په کښلو، کښلو یووړم او کندهار ته یې ورسولم، بغاوت او سرکښي یې وکړه. که اوس پاچا غواړي غچ واخلي او دلته لښکرې راولېږي، افغان لښکر چمتو ولاړ دی. په مقابله او مقاتله به لاس پورې کړي، خدای مه کړه بری به ومومي او کندهار به د هندوستان پاچا ته ورکړي. هغه وخت به د دې کار چاره ډېره سخته وي. زه دا وړاندیز کوم چې یو څه وخت دې د لښکرو رالېږل بند شي، څرنگه چې زه په افغانانو کې نفوذ لرم، زه به یې د فتنې اور ووژنم. ❖ (۳۶)

د هندوستان پاچا په لیکل شوي لیک کې راغلي وو :

❖ د کندهار خلك د صفوي واکمنۍ پر ضد پاڅون کړی او خپله خپلواکي یې ترلاسه کړې ده، که کوم وخت د ایران پاچا د کندهاریانو پر ضد لښکرې راولېږلې موږ به اړ یو ستاسو مرسته وغواړو، ایا د هند پاچا مرسته به مو مرسته وکړي، که یه؟ ❖

د هند پاچا د ميرويس خان له خوا لېږل شوی کس له مثبت ځواب سره راولېږه. (۳۷) د هند مغولي دولت په ظاهره د کندهار خپلواکي په رسميت وپېژنده، خو په پټه يې صفوي دربار ته پيغام ولېږه، چې د دې پېښې مخه ونيسي. هسې نه چې د پښتنو پاڅون د هند تر لمنو ورسېږي او هورې د غوريانو، غلجيانو، سوريانو او لوديانو د عظمت پخوانۍ خاطرې يې په ذهن کې ژوندۍ کړي. (۳۸)

ميرويس خان د واک تر گوتو کولو وروسته د دې پرځای چې ځان پاچا اعلان کړي او د ځان پر وړاندې د سيالانو د حسادت حس راوپاروي، ځان يې د قوم د مشر او له نورو سيمه ييزو مشرانو سره برابر شخص معرفي کړ. په دې توگه يې ټول قومي او سيمه ييز مشران دېته وهڅول چې د بهرنيو يرغلگرو په وړاندې يوموتي او د خپلې ملي خپلواکۍ ترلاسه کولو لپاره يووالي غوره کړي.

کله چې د دې پاڅون خبر د اصفهان دربار ته ورسېد، شاه حسين صفوي خپل يو تن استازی کندهار ته ولېږه چې په نصيحت، وعظ يا هم گواښ او ننگونې سره ميرويس د ملي خپلواکۍ له ادعا څخه راوگرځوي. خو ميرويس خان د صفوي دربار استازی بندي کړ. سيد جمال الدين افغان په (تتمة البيان في التاريخ افغان) کې کاري چې صفوي دربار خپل استازی محمد جامي خان کندهار ته ولېږه، چې کندهار ته ورسېد، د دې لپاره چې مخالفين ووېروي د ايراني دولت د عظمت او د شاه د قدرت په باب يې څرگندونې وکړي.

ميرويس خان يې په ځواب کې وويل: **❖** ايا تاسې گومان کوئ، چې عقل او حکمت به د افغانستان د غرنيو خلکو په دماغونو کې پيدا نه شي؟ که ستاسو د شاه په قدرت کې زموږ د خپلو زور وي، ستاسو رالېږلو ته به حاجت نه و، چې داسې بې مانا خبرې راته وکړئ. **❖** وروسته ميرويس خان خپلو ساتندويانو ته مخ واپراوه او وپې ويل: **❖** بندي يې کړئ! **❖** (۳۹)

صفوي شاه د خپلو بهرندوکو درباريانو په مشوره کندهار ته يو بل اېلچي ولېږه. دا دويم استازی د هرات والي محمد خان بلوڅ و، چې له ميرويس خان سره د حج په سفر کې ملگري شوی و، ميرويس خان دې دويم استازي ته وويل: **❖** د خدای شکر پرځای کړه چې د خبرو چانس خو لرې. لکه د هغه بل غوندې برخليک به درپه برخه کېده. د غرونو خپلواک خلک د بندگيو په لومو کې نه رابندېږي. زمريو زنجيرونه شلولي او تېرې تورې يې په لاسونو کې دي، چې ټيکي ته يې نه دننه کوي. **❖** (۴۰)

بيا يې زياته کړه چې که چېرې زموږ د دوستۍ حرمت نه وای، ته به مې هم بند ته لېږلې، خو تا د مېلمه غوندې پالم.

دويم مېلمه هم تر څارنې لاندې ونيول شو، هرات يا د ايران صفوي دربار ته يې د تگ مخنيوی وشو. په همدې موده کې د ايراني ځواکونو پر وړاندې د مقابلې لپاره ډېر ترتيبات ونيول شول.

کله چې د دویم استازي د نیول کېدو خبر اصفهان ته ورسېد، د هغه دولت وزیرانو ته څرگنده شوه، چې میرویس خان په غوړو ژمنو او تمو سره له خپله هوډه نه اوږي. نو په دې تکل کې شول چې کندهار ته ځواکونه ولېږي.

خو د دې پرځای چې له مرکز کندهار ته ځواکونه ولېږي، په هرات کې د ایران مېشتو ځواکونو ته امر وشو، چې د میرویس خان د ځپلو لپاره کندهار ته حرکت وکړي. میرویس خان له پنځه زره ملي پوځ سره د صفوي ځواکونو مقابلې ته تیاری درلود. په هغه جگړه کې چې پېښه شوه، میرویس خان پر دښمن بریالی شو. صفوي ځواکونو شاتګ وکړ او هرات ته ستانه شول. (۴۱)

تر دې وروسته اتلسو میاشتو کې د اصفهان له لوري څلورځلې پر کندهار لښکرې راغلې، چې یوازې یې زیات تلفات ولیدل. صفوي دولت بل بری ترلاسه نه کړ، وروستی ځل محمد خان د تبرېز واکمن و، چې د پنځه زره کسيز پوځ په ملګرتیا د کندهار له جنگیالیو سره په جگړه بوخت شو، میرویس خان یوازې پنځه سوه افغان سپاره د مقابلې لپاره لېږلي وو، چې په پایله کې د دښمن زر تنه پوځیان مړه یا هم ټپیان شول، پاتې نورو یې تېښته وکړه. واکمن له خپلو درېیو زامنو سره ونيول شو. (۴۲)

د صفوي دولت د کندهار د نیولو لپاره د گورګین وراره خسروخان له ۲۵۰۰۰ پوځیانو سره ولېږه (۱۷۱۰). لکههارت لیکي چې دا پوځونه د ۱۷۱۰م کال په نومبر کې فراه ته ورسېدل او د ۱۷۱۱ تر دویمې پورې هلته تم شول. پر دې مهال یوه ډله ابدالي ځواکونه هم له هرات څخه راغلل او دواړو د کندهار پر لوري حرکت وکړ. (۴۳)

د میرویس خان ځواکونه چې غلجیو او بلوڅانو په کې ونډه لرله، د (پټې خزانې) لیکوال د پلار داودخان تر مشرۍ لاندې د فراه پر لوري د خسروخان مخې ته ووتل. څرنگه چې د خسروخان ځواکونه ډېر وو، د میرویس خان ځواکونه تر شاه شول او په ګرځ کې د هلمند رود پر غاړه د دښمن راتلو ته په مورچو کې پټ شول. د میرویس خان ځواکونو دلته څو ځلې له ځانه وړتیا وښوده، چې د خسروخان ځواکونه یې مات کړل. خو خسروخان خپل ځواکونه له سره سمبال کړل، چې دا ځل غلجیانو ماتې وخوړه او کندهار د صفویانو له خوا کلابند شو (۱۱۲۳ق = ۱۷۱۲م) خو دا بری تلپاتې نه و، ځکه د ښار خلکو په ټینګه دفاع کوله او تر ښار دباندي میرویس خان ترینان او بلوڅان او د پښین خلك د دښمن پرضد وهڅول چې یو شپاړس زره کسيز پوځ تیار کړي او پر دښمن برید وکړي. په دې توګه کندهار ډېر ژر د پردیو ځواکونو له یرغل څخه وژغورل شو. خو خسروخان له ۲۵ زره کسيز پوځ سره د کندهاري پاڅونکو له تېغ څخه تېر شول او د جان ملکم په وینا د صفوي له ۲۵ زره کسيز یرغلګر پوځ څخه یوازې ۵۰۰-۷۰۰ کسان ژوندي پاتې شول، یانې نور ووژل شول. (۴۴)

غبار د ابدالي او ایراني پوځونو د یوځایوالي په باب په دې باور دی چې د ایران سپهسالار خسرو چې د کندهار نیولو ته ګمارل شوی و، له کرمان څخه د تېرېدو پر مهال د دولت خان ابدالي زوی زمانخان چې له ایرانيانو سره یرغل نیول شوی و، خوشې کړی شو، چې د کندهار د ابدالیانو د رئیس په توګه وټاکل شو او ده هم ورسره ومنله. زمانخان

یې له ځان سره راوست او اړ یې کړ چې په دې جگړه او کلابندی کې په ځان پورې ځینې اړوند ابدالیان د کندهار د ځینو غلجیانو پرضد په جگړه کې گډون وکړي، خو د کندهار ابدالیانو د میرویس خان له خوا د خپلواکۍ تر اعلانېدو وروسته د حیات سلطان ابدالي د زوی عبدالله خان چې د زمانخان د پلار له خوا ملتان ته په هجرت اړ ایستل شوی و، کندهار ته راوغوښتل شو او دی یې د ابدالي قبایلو په ریاست ټاکلی و. په دې شېبه کې عبدالله خان په کندهار کې د ټولو ابدالیانو د مشر په توگه وټاکل شو، چې له میرویس خان او غلجي قبایلو سره په سوله او موافقت کې اوسېده. زمانخان اړ و چې له خپلو اتباعو سره خسروخان او ایران تورن کړي، خو زمانخان ملي روغه جوړه تر شخصي گټو غوره وگڼله او له خپل قبیلوي سیال عبدالله خان سره پخلا شو، خسرو چې له ابدالیانو څخه بېخي نهیلی شو، نو پر خپلو پوځونو یې تکیه وکړه او ښار یې کلابند کړ. (۴۶)

په یوه ځای کې د غبار او فرهنگ روایت توپیر سره لري: **◆** کله چې خسرو د یوه ستر پوځ په مشرۍ د کندهار پر لوري روان و، د سدوزیو یوه مشر عبدالله خان چې پلار یې یو وخت د ابدالي قبیلې مشر او وروسته یې د ځینو ستونزو له کبله په ملتان کې استوگنه غوره کړې وه، له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه د هرات پر لوري روان شو، چې د هغه ځای د ابدالیانو مشري وکړي. دا دوه کسان په فراه کې له ایران پوځ سره مله شول، کله چې ایراني ځواکونه مات شول، هرات ته لاړل او هلته یې استوگنه غوره کړه. **◆** (۴۷)

په ۱۷۱۴م کال دوه نور ځواکونه، یو د رستم خان او بل د محمدزمان خان تر مشرۍ لاندې کندهار ته ولېږل شول، خو دا دواړو گټه ونه کړه، په ځانگړې توگه کله چې له کرمان څخه یو پوځ د محمد زمان قورچي باشي تر مشرۍ لاندې گمارل شوی و، چې کندهار ته نژدې د لارې په اوږدو کې د بلوڅانو د برید له کبله ووژل شول.

د صفوي دربار له خوا پوځ ونه لېږل شو، ځکه چې دا مهال له فراه څخه تر کندهار، کلات او مقره پورې سیمې د یوه ملي واحد په توگه د ملي پوځونو په لاس کې وې، چې ټولو خلکو یې میرویس خان د ملي اتل او خپل مشر په توگه پېژانده. (۴۸)

میرویس خان یو مبارز او ملي شخصیت و، چې د گاونډیانو له سیاسي اوضاع څخه هم ښه خبر و، دغه راز یې د حکومت کولو دود هم زده و. اته کاله یې په ډېره خپلواکۍ سره د خلکو مشري کوله، هر وخت به یې د خلکو له درد او ستونزو ځان خبراوه، خلکو هم ورته ډېر درناوی او ازادت درلود. هغه ته به یې (نیکه) وایه. میرویس خان دا نوښتگر مبارز شخصیت چې د هوتکي لړۍ موسس و، د پردۍ واکمنۍ د ړنگولو او ملي خپلواکۍ د تینگولو لپاره یې د افغانستان په یوه څنډه کې لار پرانیستله، خو ډېر لنډ عمر یې وکړ، ده لا خپله طرحه نه وه بشپړه کړې، چې په ۱۷۱۵م (د ۱۱۲۷هـ، د ذیحجه ۲۸مه) یې تر اته کلنې واکمنۍ وروسته د ۴۱ کلونو په عمر له دې نړۍ سترگې پټې کړې. (۴۹)

چې د کندهار په لوېدیځ د کوکران په سیمه کې خاورو ته وسپارل شو، پر شنخته یې دا بیت لولو:

بر سر مرقد ما چون گذري همت خوا

که زیارتکدهٔ مردان جهان خواند بود

په کندهار کې خلك تر اوسه پورې د هغه قبر ته د زيات لپاره ورځي او ځينې كسان د ځينو ناروغيو د درملنې لپاره له هغه څخه شفا غواړي، چې دا كار دغه باتور او مېرني كس ته د كندهار د خلكو اخلاص او ارادت نښي .

افغانانو او خپلو پلويانو ته يې وروستۍ لارښوونه دا وه: **❖** لومړی ستاسو کارونه خدای ته سپارم، دویم دا چې دښمنانو پرضد جهاد کې هڅه وکړئ، په هر حال کې خپله مېړانه وساتئ، باید یووالی ولرئ او دښمن ته سر تپت نه کړئ، د ستونزو، درغلیو او شومو موخو د شندولو لپاره هڅه وکړئ، چې د عجم خلك نفاق او کرکه کړي. دولتونه يې باید ړنگ شي، د زړونو په یووالي سره حرکت وکړئ، د خدای په مرسته به ورباندې بريالي شئ او اصفهان به ونیسی). ۵۰)

تر دې خبرو وروسته میرویس خان ومړ او په کوکران کې بنخ کړای شو). ۵۱)

تر دې وروسته يې ورور مير عبدالعزیز واکمن شو، مير عبدالعزیز يو نرم خويه انسان و، له صفوي دولت سره يې د سازش هوډ درلود. په دې موخه يې د ايران شاه ته يو ليك ولېږه چې خپل اطاعت يې په کې څرگند کړی و.

د میرویس نیکه زوی محمود چې اکثره وخت به له خپل اکا سره و، سترگې يې پر ليك ولگېدې، چې د اکا له خوا يې د ايران پاچا ته ليکل شوی و، محمود ته مړينې پر وخت د خپل پلار خبرې يادې وې، د ليك په ليدو ډېر په غوسه شو، توره يې وکښله او د خپل اکا کټ ته ورغی، په يوه گوزار يې وواژه. له کوره ووت او خلك يې له قرآني ایتونو سره سم د صفوي دولت پرضد جهاد ته راوبلل او ويې ويل: **❖** زما اکا مير عبدالعزیز خپل قوم ته خیانت وکړ، يو څو ورځې پرکراره وو، بيا يې غوښتل زموږ گربوان د دښمن منگولو ته ورکړي). ۵۲)

بيا يې د خپل اکا له خوا ايراني پاچا ته ليکل شوی ليك ولوست. افغانانو چې په جگړو کې د محمود زړورتيا ليدلې وه، مينه يې ورسره درلوده، دی يې د هغه د پلار د ځايناستي په توگه ومانه (۱۷۱۶م) هغه دا مهال ۱۸ کلن و.

سرچينې:

۲۱. لسترنج: جغرافياى تاريخي سرزمينهاى خلافت شرقي، د محمود عرفان ژباړه، ۱۳۳۶، ۳۴۵ مخ.

3. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، لومړی ټوک، ۲۹۴_۲۹۵ مخونه.

4. مير محمد صديق فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړی ټوک، ۷۴ مخ،

5. لکههارت: انقراض سلسه صفويه، ۹۵مخ.
6. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۱۹۶۷م کال، ۳۰۰مخ، تاريخ مختصر افغانستان: ۲۰۵_۲۰۶مخونه.
7. حبيبي: هماغه اثر، ۲۳۵_۲۳۶مخونه. لکههارت: هماغه اثر، ۱۱۱مخ.
8. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۰۱مخ.
9. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ابداليان، ۲۳۵مخ.
10. لکههارت: هماغه اثر، ۹۷_۹۸مخونه.
11. ميرغلام محمد غبار: احمدشاه بابا، دويم چاپ، پېښور، ۱۳۷۸ل، ۱۱مخ، له تاريخ مختصر افغانستان سره دې پرتله شي، ۲۳۷مخ.
12. لکههارت: هماغه خای، ۹۵، ۹۶ او ۱۱۱مخونه.
13. فيض محمد کاتب، نژادنامه افغان، ايران چاپ، ۹۸مخ. فرهنگ: لومړی ټوک، ۱۰۷_۱۰۸مخونه.
14. پوهاند زهما: اريانا مجله، ۱۳۵۱، درېيمه گڼه، رستاخېز قندهار نومې ليکنه، ۱۷_۱۸مخونه.
15. سقوط اصفهان، بروايت کروسينسکي: د سيدجواد طباطبائي بياليکنه، ۲۲مخ.
16. غبار: هماغه اثر، ۲۹۱مخ.
17. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دويم ټوک، ۷۵۶مخ.
18. فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړی ټوک، ۷۵مخ.
19. قاضي عطا الله: د پښتنو تاريخ، لومړی ټوک، ۵۶مخ، د حربي پوهنتون چاپ، ۱۳۵۶.
20. ايران، کلده وشوش، د مېرمن ژان ډيولافوا ليکنه، وشوايه لژيون دونور، پاریس، ۱۸۸۷م کال، د علي محمد فره وشي ژباړه، د تهران پوهنتون چاپ، ۱۳۷۱، ۲۵۶مخ.
21. هماغه اثر: ۱۱مخ، دا ليکوال بهادرشاه ته لېرل شوی چې لکههارت بيا د بهادرشاه په باب ليکي: نوموړی په ۱۷۰۷م کال د خپل پلار (اورنگزېب) پر خای کښېناست او د بهادرشاه لقب يې غوره کړ.
22. کروسينسکي: ۱۱مخ (تعليقات).

23. غبار: ۳۱۸ مخ. د قاضي عطا الله خان تاريخ، لومړی ټوک، ۵۶_۵۷ مخونه. ملسون: تاريخ افغانستان، د منشي احمدجان ژباړه، ۲۰۶_۲۰۹ مخونه.
24. تاريخ سياح مسيحي، زياتونې او لمنليکونه د فقير محمد خيرخواه، ۱۳۶۳، کابل، ۱۸ مخ.
25. سقوط اصفهان، بروايت کروسينسکي: د سيد جواد طباطبائي بياليکنه، ۳۱_۳۲ مخونه، د ۱۳۸۲ ال کال چاپ .
26. کروسينسکي: تاريخ سياح مسيحي، د فقير محمد خيرخوا په زيار، ۲۱ مخ .
27. سقوط اصفهان، بروايت کروسينسکي: ۳۲ مخ.
28. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۱۹ مخ.
29. ۳۰. سقوط اصفهان، بروايت کروسينسکي: ۳۳ مخ.
31. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، پېښور چاپ، ۲۴۳ مخ.
32. پوهاند حبيب الله تړی: د کروسينسکي خاطرات، د ازاد افغانستان مجله، څلورمه گڼه، ۵۶ مخ.
33. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۳ مخ.
34. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۱۸_۳۱۹ مخونه، د قاضي عطا الله د پښتنو تاريخ نومي اثر، لومړي ټوک ۵۵ مخ سره دې پرته شي. تاريخ افغانستان از ملسون، د منشي احمدجان پښتو ژباړه، ۲۰۲ مخ .
35. حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، دويم ټوک، ۷۳ مخ، هوتکيها: عبدالروف بېنوا، ۱۳۳۵ ال کال چاپ، ۴۴ مخ.
36. کروسينسکي: تاريخ سياح مسيحي، ۲۶ مخ.
37. هماغه ځای، ۶ مخ.
38. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۴ مخ.
39. سيد جمال الدين افغان: تتمه البيان في التاريخ افغان، د محمد امين خوگياڼي ژباړه. ۱۳۱۸ کابل، ۱۹_۲۰ مخونه، ميرزا ملکم خان هم دا خبرې اترې په خپله کتاب (تاريخ ايران) کې رااخيستې او ارواښاد علامه حبيبي بيا دا خبرې اترې په (تاريخ مختصر افغانستان)، ۲۴۵ مخ کې رااخيستې دي .
40. تاريخ مختصر افغانستان: ۲۴۶ مخ .
41. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۶ مخ.

- 42.هماغه اثر: هماغه مخ .
- 43.لكهارت: هماغه اثر، ۱۰۴مخ .
- 44.حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۶مخ .
- 45.سقوط اصفهان بروايت كروسينسكي: ۲۰مخ.
- 46.غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۲۲مخ، او قاضي عطا الله، ۷۳_۷۴مخونه.
- 47.فرهنگ: هماغه اثر، ۸۱مخ .
- 48.غبار: ۳۲۰مخ، له (تاريخ افغانستان از ملسون) سره دې پرتله شي، پېښور چاپ، ۲۱۰مخ .
- 49.غبار: هماغه ځاى، ۳۲۰مخ .
- 50.كروسينسكي: هماغه ځاى، ۲۸مخ .
- 51.هوتكيها: عبدالروف بېنوا، ۱۳۳۵ كال چاپ، ۷۹مخ. غبار: ۲۲۳مخ .
- كروسينسكي: ۲۸_۲۹مخونه.

درېم څپرکی

د شاه محمود افغان سرکښي او د ايراني صفوي دولت پاشلتيا (۱۱۳۴هـ ق = ۱۷۲۲م)

د عمده سرچينو پېژندنه:

د شاه محمود افغان او د هغه پوځيانو د اروايي او فزيکي پېژندنې لپاره، دغه راز پر اصفهان د افغانانو د يرغل په باب له تعصبه ډکو ايراني او افغاني سرچينو ته تر مراجعې وړاندې بايد د اروپايانو يادښتونو او خاطرو ته پام وکړو، چې د افغانانو له خوا د اصفهان د کلابندی په بهير کې هلته موجود وو، چې د اصفهانيانو، د ايراني واکمنانو د تدابيرو او له خلکو او دولتي کسانو سره د افغانانو د چلند په باب يې له کينې او تعصب پرته ليکنې کړې دي. په دې برخه کې درې نوموتي تاريخي اثار په لاس کې لرو، چې په اړونده موضوع کې مو مرسته کوي. لومړی اثر (تاريخ سياح مسيحي) دی، چې د يوه پولېندي کښي کروسينسکي J. T Krusinske له خوا ليکل شوی او د (بصيرتنامې) او يا (عبرتنامې) په نومونو هم ژباړل شوی .

کروسينسکي ۲۰ کاله په ايران کې تېر کړل، د اصفهان د محاصرې او فتحې په ستونزمنو ورځو کې هورې و، چې د ۱۷۲۵م کال د جون تر لومړيو، يانې په اصفهان کې د شاه اشرف افغان تر جلوس څو اوونۍ وروسته هملته و، چې د خپل شهرت له کبله هم د شاه سلطان حسين په دربار کې منل کېده او هم يې له محمود افغان سره راشه درشه درلوده. له اوضاع څخه ښه خبر و، له دې کبله يې ليکنې هم له عيني واقعيتونو برداشتونه دي .

دا کتاب پر پاړسي، سربېره په ترکي، فرانسوي، انگرېزي او لاتيني ژبو هم ژباړل شوی، چې ايراني پوهان، نور څېړونکي او پوهان گټه ځنې اخلي. د مسيحي گرځندوی (سياح) رساله په ۱۳۵۲ل کال په تهران کې (برسهي هاي تاريخي) نومې مجله (۴-۵ گڼو) کې چاپ شوې، چې په ۱۳۵۴ل کال بيا د ډاکټر اسمعيل رضوان له خوا په مستقل ډول په تهران کې چاپ شوې ده .

په افغانستان کې هم په ۱۳۸۲ل کال (پژوهشي نگاه معاصر در تهران) نومې موسسې د کروسينسکي رساله د سيد جواد طباطبائي په زيار بيا ليکلې او چاپ کړې، چې په کې د يوه فرانسوي (دوسرسو) نظر هم راغلی دی .

دويم اثر گراسنگ انگرېز لاس لکهارت اثر دی، چې (انقراض سلسله صفويه و ايام ايتلاي افغانه در ايران) نومېږي. له لومړي لاس ماخذونو او سرچينو څخه په گټه اخيستلو د گرځندويانو يادښتونه، د شرقي هند، هالېنډ، د فرانسې قنصل د استازو يادښتونه په کې راغلي، چې د اصفهان د کلابندی پر مهال يې په گڼو اروپايي او ايراني سرچينو کې له علمي او تاريخي تحليلونو سره يوځای چاپ کړي. ۲۰)

دا کتاب لومړی ځل د مصطفی قلی عماد له خوا وژباړل شو، چې په ۱۳۴۳ل کال په تهران کې خپور شو، وروسته بیا د ډاکټر اسمعیل دولتشاهي له خوا هم وژباړل شو او په ۱۳۴۴ل کال په تهران کې چاپ شو. د عماد ژباړه په ۱۳۶۴ل کال بیا نوې او لیکوال (سیستاني) زیاتره له همدې کتاب څخه گټه اخیستې ده.

درېیم مهم او گټور اثر (اشرف بر تختگاه اصفهان) نومی اثر دی چې ډاکټر فلور په ایران کې د اصفهان د سقوط پر مهال د هالېنډ ډنډ ډنډ د هند د شرقي کمپنۍ ډنډ ډنډ د استازو د ورځنیو یادښتونو له مخې لیکلی، په دې اثر کې د ایران د دښمنانو لکه روسیې او عثمانیه ترکیبې پر وړاندې د شاه اشرف د جگړو په باب گټور مطالب راغلي دي. د یادونې وړ ده چې په دې درېیو اثارو کې د افغانستان د ملي غورځنگونو، په ځانگړې توگه د هوتکیانو د غورځنگ د تاریخ په باب ډېر مهم او گټور مسایل او مطالب راغلي، چې څرگنده نه ده افغان تاریخپوهان ولې پام نه ورته کوي؟ ان د (افغانستان در پنج قرن اخیر) نومي کتاب لیکوال هم دغو اثارو ته سرسري کتنه کړې ده، حال دا چې په دوی کې د پوځیانو لږه توقع، د افغانانو جگړه ییزه روحیه، ډسپلین او عسکري نظم، خوراک، پوښاک، د افغان مېرمنو گانه، صورت، خوی او اخلاق او له ایرانیانو یا ایران مشرانو سره چلند، د ټولنیزو ډلو او طبقو په باب یې لیدلوری، پر صفوي حکومتي نظام یې د بري لامل، ایرانیانو له لاسه یې د ماتې لاملونه او په سلگونو نور موضوعات په دې دوو اثارو کې راغلي دي .

مخ پر وړاندې، پر اصفهان تر بري پورې:

شاه محمود (۱۷۱۶=۱۷۲۵م) د میرویس نیکه زوی یو ځواکمن او زړور جنگیالی و، خو د خپل پلار په کچه یې ځراکت، تجربه او تدبیر نه درلود، ځکه د جلوس پر مهال ۱۸ کلن و او د خپل پلار مقام ته تر رسېدو پورې یې ډېر وخت ته اړتیا لرله. خو ډېر مسوولیت او لږې تجربې د هغه عمر لنډ کړ، ان تر درېیو کلونو هم.

د کروسینسکي د لیکنې له مخې شاه محمود افغان د ایران او په صفوي دولت کې د اختلاف او درز ونو په باب معلومات د خپل پلار له خولې، ان د مرگ پر وخت اورېدلي وو، له دې کبله یې د ایران تر زړه پورې د پرمخون سوچ درلود).۳

د هرات د ابدالیانو او د کندهار غلجیو له خوا د صفوي لښکرو تر پرله پسې ماتو وروسته دی په دې پوه شو چې په ایران کې اوضاع بدله ده، که هر زړور څوک وغواړي یو غوڅ او بریمن برید وکړي، بریالی کېږي. دی د ۱۷۱۹م کال په دویي کې د یوه ۱۱۰۰۰ کسيز پوځ په ملتیا (د لکههارت په حواله) له کندهاره ووت او داسې یې وښووله چې گواکې له ابدالیانو سره د جگړې خیال لري، خو کله چې دلارام ته ورسېد، سیستان ته یې مخه کړه، د دې ولایت تر نیولو وروسته یې د کرمان لار ونيوله. د سیستان او کرمان ترمنځ په وچه او سوځنده دښته (کویر لوت) کې د محمود پوځ ډېر تلفات ورکړل. کله چې کرمان ته ننوتل، د ښار واکمن له جگړې او مقاومت پرته ښار پرېښود او اصفهان ته

وتبتهېد. کرمان له تلفاتو پرته د شاه محمود افغان لاسته ولوېد، چې ۹ میاشتې یې پرې واکمني وکړه. صفوي دولت محمد قلي بېگ قزویني له ۹۰۰۰ سپاره پوځ سره یوځای د افغانانو مقابلې ته ولېږه، خو دا پوځ د شاه محمود افغان له خوا وځپل شو، په کندهار کې د سلطان بېجن لکزي تر مشرۍ او د ملک جعفر سیستاني (محمود سلطان بېجن یې په کندهار کې د خپل نایب په توګه ټاکلی و) په ملګرتیا د پاڅون خبر د اصفهان پر لوري د محمود افغان پرمخون په تپه ودراره. ځان یې ډېر ژر کندهار ته ورساوه او په کندهار کې یې پاڅونکو مشران اعدام او امنیت یې ټینګه کړ. (۴)

لکه هارت په څرګنده د هغو کسانو نظر ردوي چې وایي ګواکې د قزلباشو قوماندان لطف علي خان داغستاني د محمود پر وړاندې جګړې لپاره کرمان ته لاړ او محمود ته یې ماتې ورکړه. نو ځکه د محمود لښکرو کرمان پرېښود، لکه هارت دا خبره یوازې د لطف علي خان باتې ګڼي .

د مجمع التواریخ په روایت لطف علي خان (هغه څوک و، چې په بې تدبیرۍ، غرور او غوسه کې یې نوم درلود) (۵) په دې توګه لطف علي خان په غوڅ ډول یو بې کفایت او بې زړه قوماندان ونومول شو، ځکه چې د محمد قلي بېگ قزویني تر مشرۍ لاندې د ۹۰۰۰ کسيز پوځ له شتوالي سره سره یې د محمود پر وړاندې جګړه نه غوښته، ده هېڅ کوم نقش ونه لوباوه، دا پوځ یې په خپله ړنګ شو. په هر حال، شاه محمود دوه کاله په کندهار کې تم شو، پر ایران یې د برید لپاره ځان ځواکمن او په ۱۱۳۴ هـ (۱۷۲۱-۱۷۲۲م کال) یې له مجهز پوځ سره د اصفهان د نیولو لپاره له کندهاره ووت او د ۱۷۲۱م کال د اکتوبر پر ۲۱مه کرمان ته ننوت. کرمان له کومې ستونزې پرته د هغه لاسته ولوېد، خو ارګ د محمود پر وړاندې خپلې دروازې وتړلې او مقاومت یې پیل کړ، افغانانو د ارګ د نیولو لپاره ډېر درانه تلفات ومنل، خو بریالي نه شول. بیا یې ارګ کلابند کړ د کرمان قوماندان رستم محمد سعدلو چې ارګ یې له هره اړخه پیاوړی کړی و، په مېرانه دفاع کوله. تر دې چې ووژل شو. رستم سعدلو د ۱۷۲۲م کال په جنورۍ کې ووژل شو او ځایناستی یې چې د جګړې او مقاومت وړتیا یې نه لرله، د پیسو په اخیستلو له محمود سره روغه وکړه .

محمود هم ډېرې پیسې ومنلې او هوډ یې وکړ چې د اصفهان پر لوري به خپل پرمخون ته دوام ورکړي. (۶)

بله پېښه چې په کرمان کې یې د افغانانو پاڅون نور هم غښتلی کړ، له محمود څخه د هغه ولایت د زرتشتیانو ملاتړ و، ځکه په دې ښار او د ایران په نورو برخو کې دوی د شیعه ملایانو او دیني مشرانو له خوا سپکېدل، چې ډېر ترې په تنګ وو. دوی اړ وو د هر هغه پاڅون اوهڅې ملاتړ وکړي، چې صفوي ځواک ختموي .

زرتشتیانو ګام پر ګام د محمود ملاتړ کاوه، ده هم له دې وضعې د ځان پر ګټه استفاده وکړه او د زرتشتیانو هرکلی یې وکړ .

په دې لښکرکښۍ کې د محمود د پوځ يو بريالی مشر د سيستان يو زرتشتي و، چې نصرالله (روند سلطان) نومېده. د نصرالله دا عادت و چې تل به يې يوه سترگه پټه نيوله، له همدې کبله يې په (راندېه سلطان) شهرت موندلی و. د افغاني پوځيانو په مشرتابه کې د زرتشتي قوماندان شتون په هغو مذهبي اختلافاتو کې له يوې خوا د محمود افغان هونښياري څرگندوله، له بله پلوه يې په نظامي چارو کې د (راندېه سلطان) د بېسارې مېړانې او وړتيا څرگندويي کوله. کېدې شي يو بل دليل يې له شاه محمود افغان سره د کرمان د زرتشتيانو همېرغې او د شاه محمود افغان شتون وي. په هر حال، شاه محمود تر کرمان وروسته د يزد پر لوري مخه کړه، کله چې يزد ته ورسېد، خلکو د افغان لښکرو پر وړاندې مقاومت وکړ. محمود د يزد له کلابندۍ ډډه وکړه او د اصفهان لوري ته روان شو. د ۱۷۲۲م کال د مارچ په لومړيو کې افغان پوځيان د اصفهان په ۲۰ کيلومتري کې گلناباد سيمې ته ورسېدل، تر دې ځايه پورې د افغان ځواکونو د مخنيوي لپاره د ايران دولت له خوا هېڅ ډول مقابله او مقاومت ونه شو.

د گلناباد برخليک ټاکنې جگړه:

د شاه محمود د پوځ په باب هم د تاريخ کښونکو روايتونه سره اختلاف لري. ځينې کسان يې شمېر ۸ زره او ځينې ۲۸ زره، ځينې نور بيا له ۳۰ زره څخه تر ۴۰ زره پورې کسان ښيي. خو د شاه محمود د پوځ هغې شمېرې ته په پام سره چې دوه کاله وړاندې يې په مرسته تر کرمان پورې مخته تللي و او لکههات يې شمېر ۱۱۰۰۰ سپاره ښيي، اټکل کولای شو چې شاه محمود په کندهار کې په خپله دوه کلنه استوگنه کې زيات کندهاريان د بلوڅانو، هزاره گانو او نورو په گډون د ايران پر پلازمېنه د بريد لپاره راټول کړي وو. دا اټکل چې دا ځل يې بايد د نورو مهالونو په پرتله د پوځ شمېر زيات وای، حقيقت ته نژدې دی. (۷)

خو کروسينسکي وايي: افغان پوځ د اصفهان تر کلابندۍ وروسته که څه هم ډېر مړي پرېښوول، بيا يې هم شمېر ۲۰ زره ته رسېده. د عبدالله ايشيک اقا سي په وينا، شاه محمود نکل کوي، چې د اصفهان د محاصرې پر وخت د افغان پوځيانو شمېر زرو پښتنو، اته زره هزاره وو او څلور زره بلوڅو ته ورسېده. (۸)

خو لکههات بېلابېلو شمېرو ته په پام سره وايي: د شاه محمود د پوځيانو شمېر دا ځل تر ۱۸۰۰۰ کسانو زيات نه و، حال دا چې صفوي دولت د اصفهان د دفاع لپاره ۵۲ زره جگړه مار چمتو کړي وو.

لکههات دا يادونه هم کوي چې ښايي د اصفهان د نيولو لپاره به دا پوځ بس نه و، خو بايد ياد وساتو چې د افغانانو مذهبي ملاتړ، زوروتيا او جگړه ماری دا خلا ډکوله. (۹)

فرانسوي څېړونکی او لرغونپوه مادام ژان ديولافوا چې په منځينو پېړيو کې د ايراني ودانيو د معماري سبک د مطالعې لپاره په ۱۸۸۱م کال ايران له نژدې ليدلی او ودانۍ يې کتلې وې، پر هغه ښار د افغانانو د يرغل تر يادولو

وروسته د صفوي پوځيانو شمېر چې په وسلو او زغرو سېمال وو، ښه اسونه او ښه رکابونه يې لرل، ٦٠زره او د افغان جنگياليو شمېر چې د تورې له پرکا پرته يې نور څه نه لرل، ٢٠زره کسه ښيي او زياتوي چې له افغان پوځيانو سره ١٠٠ زنبورک توپونه، چې پر اوبانو لېږدول کېدل، يوځای وو. (١٠)

په هر حال، د ١٧٢٢م کال د مارچ پر اتمه د افغان برخليک جوړوونکو پوځيانو جگړه د صفوي دولت پر ضد چې په قوي توپخانو سمبال وو، په گلناباد کې پيل شوه .

شاه محمود هوتک تر جگړې وړاندې د خپل پوځ کتنه وکړه، د خپلو لنډو خو پاروونکو خبرو په ترڅ کې يې ورته وويل: **❖** د ايران ناپايه شتمني په تاسو پورې اړه لري، پام مو وي که په جگړه کې مو ناغېږي وکړه، نو په سوځنده او وچو دښتو کې به مړه شئ، بله گټه به ونه وينئ **❖**. بيا يې گبرانو (زرتشتيانو) ته هم وويل: که ايرانيان بريالي شي، نو يو تن به هم ژوندی درپړې نه ږدي، تاسې ټول به تر تبغ تېر کړي. (١١)

د افغان پوځ په مورچه کې امان الله خان له ځينو جنگياليو سره په ښي لاس او نصرالله زرتشتي د بلې ډلې په مشرۍ په کيڼ لاس او شاه محمود د دواړو ډلو په منځ کې ودرېد. د ايرانيانو له خوا رستم خان او د (حويزه) والي سيد عبدالله د نصرالله خان زرتشتي پر وړاندې ودرېدل .

اعتمادالدوله محمد قلي خان د شاه محمود او د لرستان والي علیمردان د امان الله خان پر وړاندې ودرېدل. جگړه د مارچ د اتمې د مازيگر تر څلورو بجو وروسته د ايرانيانو له خوا پيل شوه، چې د شپې پر ٩ بجو پایته ورسېده. د ايرانيانو کينه گرې لښکرې له افغاني پوځيانو سره د پرتلې وړ نه وې، داسې ښکارېدل چې بری به د ايران په برخه شي، خو وروسته چې د دواړو خواوو وسلې او پوځونه په کار ولوېدل افغان جنگيانو د صفويانو پر نامنظم او گڼو لښکرو بری وموند .

د ايران تر ټولو جنگيالی پوځ د رستم خان تر مشرۍ لاندې جنگېده، چې ډېره ښه جگړه يې کوله، خو بيا هم د افغانانو تر تبغونو تېر شول، د تېښتې پر وخت د رستم خان اس پر ځمکه ولگېد، ده غوښتل بيا پر زين کښېني چې پر سر يې يو وار وربرابر شو او د افغانانو د نيزو په گوزارونو سورۍ- سورۍ شو .

علیمردان خان چې بختياري او د کوه گيلويه ملېشې يې تر لاس لاندې وې، تر همدې مرگونو گوزارونو لاندې راغی، ورور يې ووژل شو او دی هم سخت تپي، پر ځمکه ولوېد، که پوليانو يې په وينو لړلی بدن له ځمکې نه اوچتولای، د رستم خان په برخليک به اخته کېدای .

اعتمادالدوله محمد قلي خان چې وليدل د ايراني پوځونو دوو نورو ستونونو هم ماتې وکړه، پرته له دې چې مرسته يې وکړي، پر خپلو ملگرو يې د شانگ امر وکړ .

افغانانو صفوي پوځونه داسې په مخه کړي وو، چې هغوی ونه شول کړای خپلې توپخانې په کار واچوي. يوه اروپايي توپچي يوازې وکړای شول، وړاندې تر دې چې د افغانانو د اسونو تر گامونو لاندې راشي، درېيو توپونو ته اور ورته کړي او بيا وتښتي .

قزلباشو پوځونو هم د جگړې له ډگر څخه داسې تېښته وکړه، چې کله اصفهان ته ورسېدل ان په ځان پسې يې د ښاري دروازو د تړلو وخت هم نه درلود، که افغانانو هماغه شېبه ايراني پوځيان تعقيبولای، ښايي له هر ډول مقاومت پرته يې اصفهان نيولای او د اصفهان ښاريانو به هم د کلابندۍ له کبله د لوړې ستونزه نه گاللاي. خو افغانان وړاندې رانغلل، دوی د غنيمتونو، خپلو مړو او تپيانو په راټولولو لگيا وو، په دې جگړه کې د ايرانيانو د تلفاتو شمېره ۵_۶ زره کسان ثبت شوي، حال دا چې د افغانانو تلفات د ايرانيانو په پرتله يو په لس زيات ښوول شوي دي). ۱۲)

يو هالېنډي شرکت د ۱۷۲۲م کال د مارچ پر لسمه په خپل يوه گزارش کې د افغان بريد کوونکو په وړاندې د صفوي دولت د پوځونو کمزوري داسې رسوا کوي: **◆** نن باوري سرچينو خبر راکړ، چې منشي الممالک انگرېزانو ته وويل: دا هغه وخت دی چې بايد د ايران پاچا ته خپله دوستي اثبات او د افغانانو د ماتې لپاره چې څومره مرستې ته اړتيا لري، هغه ورکړي. انگرېز استازي په ځواب کې وويل: په دې وخت کې خپله دوستي نه شي ثابتولای، ځکه دوی د خپل استوگنځي دفاع هم نه شي کولای، نو د هغه پوځ پر وړاندې به څنگه مقاومت وکړي، چې د ايران ۴۲ زره کسيز پوځ ته يې ماتې ورکړه؟ مازيگر مهال مور ته وويل شول چې قورچي باشي او ايشيک اقاسي باشي هم ښار ته راستانه شوي، هغه ټولې اوازې درواغ وختلې چې ويل کېدل قللراقاسي تر اوسه پورې د افغانانو په وړاندې پر جگړو بوخت دي). ۱۳)

د اصفهان سقوط او د ايران د صفوي لړۍ زوال:

افغان ځواکونو د مارچ پر ۱۶مه د اصفهان پر لوري خپل پرمختگ ته دوام ورکړ. ارامني مېشتې جلفا نومې سيمه له تلفاتو پرته افغانانو ته په لاس ورغله. محمود پر ارمنيانو داسې ماليات وضعه کړل، چې دوه ځله يې بايد ورکړي. ويل کېږي چې له هغوی څخه ۵۰ ارمني نجونې تېښتول شوې وې، کله چې شاه محمود ترې خبر شو، امر يې وکړ چې ډېر ژر دې خوشې شي، چې خپلو کورنيو ته ستني شي). ۱۴)

د مارچ پر ۱۶_۱۷ نېټه د شاه سلطان حسين ښايسته ماڼۍ (فرح اباد) چې له اصفهان څخه دباندي ښارته نژدې جوړه شوې وه افغانانو ته په لاس ورغله، دلته افغانانو ته ۵ عيار شوي توپونه هم په لاس ورغلل .

شاه محمود فرح اباد پر اصفهان باندي د خپلو نورو بريدونو لپاره د اډې په توگه وټاکه، چې د مارچ پر ۲۰مه افغانانو پر ښار بريد وکړ. د کروسينسکي په وينا **◆** د نوروز په ورځ شاه محمود پر اصفهان بريد وکړ، خو بريالی بريد نه و.

دوشنبه د وري (حمل) پر درېيمه د يوه ستر بريد لپاره تيارى ونيول شو، خو افغان جنگيالي بيا پر شا وتمبول شول. نو اعلان يې وکړ چې خبرې اترې ته حاضر دي، له مخورو ارمنيانو يې وغوښتل چې د منځگرو په توگه له مرکزي دولت سره خبرې وکړي، خو هغوى ونه منل. اخر افغانان سره سلا شول چې اصفهان له کلابندۍ پرته بل ډول له پښو نه شي غورځولای. دا د وري له درېيمې د غويي (ثور) تر نيمايي پورې د مرکزي حکومت پوځونو او پاڅونکو د اصفهان پول په دواړو غاړو کې واړول، چې کومه جگړه ونه شوه. شاه محمود په ښار کې د خپلو مېشتو جاسوسانو په مرسته د ايراني دربار او د ايراني پوځيانو په باب معلومات ترلاسه کول، چې د جگړې لپاره به يې تيارى نيوه. په دې وخت کې يې وغوښتل پلازمېنې ته لار پرانيزي، خو شاته وتمبول شو. خو بل بريد له مقاومت سره مخ نه شو، ځکه گرجي پوځيان چې د پله ساتندويان وو، په درانه خوب ويده وو. سرتېري تر دې ساتندويانو واوښتل او افغان پوځيانو ته يې لار پرانيستله، بيا يې خپلې مورچې ټينگې کړې او له ښاره د وتلو لارې يې بندې کړې. تر دې مهاله گومان کېده چې افغان پاڅونکي به پر اصفهان بريد نه کوي، نو ځکه ايراني پوځ دومره د مرستې غوښتنه نه وه کړې. کله چې يې پام شو دوى تر پله واوښتل او ښار يې کلابند کړ، نو له درانه خوبه پاڅېدل او هڅه يې وکړه چې ښار ته د مرستې زمينه برابره کړي. ۱۱۵)

څرنگه چې کلابندي بشپړه نه وه، خلکو دا وس درلود چې خواږه او نور توکي د ښار له لوېديځه ترلاسه کړي. دا کلابندي د اپرېل په مياشت کې بشپړه شوه، چې هېڅوک هم ښار ته نه شو دننه کېدای او يا هم بهر نه شو وتای. په اپرېل کې ان تر دې وړاندې هم افغانان د سولې او کرمان ته د مراجعې په سوچ کې شول. دوى پر همدې مهال د حويزه د خان له خوا د شاه په امر ليکل شوى ليک ترلاسه کړ، په کې ليکلي وو چې له ترلاسه کړو غنيمتونو او شتو سره دې کندهار ته لاړ شي، شاه به نور شته هم ورکړي. افغانانو چې ليک ولوست د دولت پر نورو کمزوريو هم وپوهېدل او ځواب يې وليکه چې شاه دې خپله يوه لور له ۵۰۰۰۰ تومانه جهيز سره يوځای شاه محمود ته ورکړي، دغه راز کندهار، کرمان، سيستان او خراسان دې شاه محمود ته پرېږدي، دغه د سولې لار ده کنه تر بري پورې به کلابندي ختمه نه شي. د ايران لوري ځواب ورکړ چې سني ته د شيعه لور ورکول ناشوني دي، رعيت ته د شاه د لور ورکړه خو بېخي ليرې خبره ده، ستاسو نور شرايط د منلو وړ دي. ۱۱۶)

کاشکې پاچا خپله لور چې وروسته يې محمود ته ورکړه، هماغه مهال ورکولای چې د اصفهان خلک له لوړې دومره نه ځورېدل او نه مړه کېدای. افغانانو چې د شاه دا ځواب واوږد تر غوڅ بري پورې يې د کلابندۍ تصميم ونيو.

کروسينسکي د اصفهان د کلابندۍ پر مهال د خلکو د وضعې په باب کارې: **❖** تر درېيو مياشتو وروسته په اصفهان کې د خرو او اوبانو غوښې خرڅېدې، خره به په پنځوسو تومانو پلورل کېدل، اخر نه پيدا کېدل. خلکو د سپيو او پيشوگانو غوښې خوړلې. چې څلور مياشتې وروسته د انسانانو خوړل پيل شول، پنځه قصابان په دې کار بوخت وو، نوي مړي به يې چې پيدا کړل، ورنونه به يې غوڅول او خوړل به يې.

د اصفهان خلکو دا عادت نه درلود چې کلنی غله دې په کور کې وساتي، ورځنی اړتیاوې به یې هره ورځ بشپړولې، د ښار د کلابندی سوچ خو یې هېڅ وخت هم په ذهن کې نه ورگرځېده، اخر خبره دې حد ته ورسېده، چې د ونو پوستکي به یې په تاله خرڅېدل، په هاونگ کې به یې کوټل، یا به یې د زرو بوتانو تلي راټولول او اېشول به یې، اوبه به یې څښلې. خلک به په کوڅه او بازار کې چپه کېدل او مړه کېدل، پېغلو نجونو او بې کسه ښځو به چې د لمر مخ یې نه و لیدلې، خپلې لورگانې به یې پر سر ایښې وې او نارې به یې وې، مړې کېدې به، خو چا به د مړو د ښخولو پروا هم نه کوله، ټول ښار د انسانانو په مړو ډک شو) ۱۷۰۰.

دغه راز د دوسرسو په وینا ځینو کسانو به په پټه د مړو غوښې پرې کولې او خوړلې. کله، کله به خلکو د نویو مړو شویو ماشومانو غوښې خوړلې، ان زیات مهال به ښځو خپل بچي خوړل. په اصفهان کې وضعه دومره خرابه وه چې چا به مړي نه ښخول، بلکې په کوڅه او بازار کې به یې پرېښوول، خلک به پر مړو گرځېدل، اخر ټولو ته عادي شوه. خلکو مړي سیند ته واچول، چې د سیند اوبه یې خرابې کړې او تر یوه کاله چا ځنې استفاده نه شواي کولای). ۱۸۰۰.

د پولېندي کشیش دا څرگندونې د صفوي دولت بې کفایتی، راتلونکي ته نه پاملرنه او د ایران د خلکو پر وړاندې د هغه حکومت بې پروايي ښيي. که وزیرانو او چارواکو پر خلکو لږ پام کولای، باید ښار ته یې تر یوه کاله خواړه برابرولای، یا یې خلک له کلابندی او د هغې له بدو پایلو خبرولای، چې هر چا خپل او د خپلې کورنۍ غم خوړلای او یوه چاره یې سنجولای. خو له بده مرغه چې وزیران او چارواکي یوازې د خپلو جیبونو د ډکولو او د خپلو سیالانو د وېرولو په غم کې وو.

که څه هم افغانان تر حکومتي گوليو او گواښونو لاندې وو، د اصفهان له کلابندی راهیسې یو کس یې هم ونه وژل شو. د ایراني سرتېرو د توپونو شمېر ۴۰۰ ته رسېده، سره له دې چې دوی ورڅخه ډزې کړې وې او د کارول شویو گوليو شمېر یې ۱۶۰ زره توپونو ته رسېده، خو سرتېرو به له دې توپونو داسې استفاده کوله، چې ان ۴۰۰ افغان سرتېري یې هم ونه وژل). ۱۹۰۰.

د همدې پولېندي کشیش په وینا یو ځل ښاریانو د پاچا مانۍ سنگسار کړه او له هغه څخه یې هیله وکړه چې له مانۍ څخه راووځي او د خلکو پر وړاندې دې حرکت وکړي، چې ځان د ایران د ژغورنې لپاره قربان کړي. خو د شاه دروازه ساتونکو د مانۍ د دروازو تر شا د گوليو په ډزو سره خلک سره وپاشل. پاچا خلکو ته ځان ښکاره نه کړ، خو د ۱۷۲۲م کال په مې میاشت کې دوه- درې ایراني خانانو د علیمردان خان په مشرۍ (چې مخکې په جگړو کې ټپي شوی و) له څه خوړو او ۵۰۰۰ سپاره پوځیانو سره د اصفهان مرستې ته راودانگل، کله چې شاه محمود له دې موضوع خبر شو، نصرالله زرتشتي یې له ۴۰۰ سپاره پوځیانو سره یوځای مقابلې ته ولېږه، نصرالله اصفهان ته نژدې د دې پوځ مخه ونيوله او په خپل برید سره یې د هغوی ۱۵۰۰ تنه ووژل، چې پاتې نورو تېښته غوره کړه). ۲۰۰۰.

د سپټمبر په وروستيو کې مرکز ته خبر راغی چې د تون او طبس واکمن ملک محمود سيستاني له لس زره کسيز پوځ سره د اصفهان مرستې ته راروان دی. دې خبر د اصفهان خلک خوشحال کړل، خو کله چې شاه محمود افغان دا خبر واورېد، نو ډېر ژر يې د هغه هېوادوال نصرالله زرتشتي د خبرو اترو لپاره د هغه مخې ته ولېږه، هغه په گلناباد کې له ملک محمود سره وليدل، د هغه د گرانبيه ډاليو تر ورکړې وروسته يې ورته وويل چې اصفهان د تسليمۍ او صفوي لړۍ د سقوط په حال کې ده، نو له شاه محمود افغان څخه دې دغه گټل کېدونکی وياړ نه اخلي. نصرالله ټينگار وکړ، چې د اصفهان د ژغورنې لپاره دې له هر ډول سوچ څخه لاس واخلي. له هغه څخه يې غوښتنه وکړه چې له افغانانو سره يوځای شي او د هغوی په مرسته دې په غوڅ ډول پر خراسان واکمني وکړي، پر ملک محمود سيستاني د نصرالله خان زرتشتي خبرو ډېر اغېز وکړ، نو ډېر ژر خراسان ته ستون شو. (۲۱)

ځينو ويلي چې ځانغوښتونکو او ډارنو وزيرانو شاه سلطان حسين له ملک محمود څخه وپېژاوه، چې که هغه له خپل پوځ سره اصفهان ته ننوت، بڼايي د ايران د سلطنت پر تخت کښېني او صفوي لړۍ به ختمه کړي. نو پاچا ملک محمود ته پيغام ولېږه چې له راغلې لارې دې بېرته ستون شي، ځکه گواکې صفوي دولت دومره توان لري چې د اصفهان او ايراني سلطنت دفاع وکړي. ملک محمود د پاچا په دې ځواب ډېر نهيلی شو، خراسان ته ستون او د خپلې واکمنۍ پر پراختيا بوخت شو.

لنډه دا چې څومره کلابندي ځنډېده، د اصفهان دخلکو وضعه لا پسې خرابېده. د ډاکټر شفا په وينا ښه کلابندي پر مهال شاه سلطان حسين او سلاکارانو يې هڅه وکړه چې د نذر، دعا، نیاز، چلو، غټو او وړو دعاگانو په مرسته بلاگانې او ناروغۍ دفع کړي. کله به پېريان راغوښتل کېدل کله به افغان مشرانو ته اجل لېږل کېده، چې د اصفهان له کلابندي لاس واخلي. خو د هالېنډ د شرقي هند شرکت د کارکوونکو په وينا په اصفهان کې د اصفهان د پېښو ورځپاڼې وليکل: ښه د دومره تدابيرو سره- سره کار مخته نه لار، په ښار کې دومره قحطي زياته شوه چې يو من غنم ۲۰ زره درهمو ته ورسېدل، وروسته بيا غنم هېڅ نه پيدا کېدل، نه هم وربشې او وريجې، خبره د خره، سپي، اوبنانو او مورکانو خوړلو ته وغزېده. (۲۲)

د پلازمېنې تر شپږمياشتنۍ کلابندي وروسته، د قحطۍ، لوړې او مړينې له کبله سلطان حسين اړ شو له سطني تخت څخه راکښته او شخصاً د دښمن پوځ ته ورشي، د خپل ژوند او سلطنت برخليک د شاه محمود پښو ته واچوي. د هرات ښاريانو په ۱۷۳۰ او د کندهار ښاريانو ۱۷۳۸م د همداسې يوې اوږدمهالې کلابندي تر پاي ته نادر افشار او په ۱۸۳۷-۱۸۵۷م کال هراتيانو د محمدشاه قاجار له خوا وځکه، خو خلکو د سپي او پيشيو غوښې ونه خوړلې، بلکې مقاومت يې وکړ. حال دا چې د دې دوو ښارونو کلابندي ۱۱مياشتې وخت ونيو، خو اصفهان يوازې ۶مياشتې او څو ورځې په کلابندي کې و.

په هر حال، لښکرکښيو او لوټونو هر وخت خوار او کم توانه خلک ځپلي، خو شتمنو يوازې د لوړې ستونزه گالنه، اصفهان د اکتوبر مياشتې په وروستيو کې خپلې وروستۍ ساوې کښلې. د عيني شهدانو په وينا چې لکههات يې دا ليدنې ثبت کړي؟ هغه سرتهري چې د کلابندی په ورځو کې (د اکتوبر ۲۳مه) د کلاگانو د ساتنې لپاره گمارل شوي وو، د دې پرځای چې هلته استوگنه وکړي، غوره يې گڼله چې په روغتون کې واوسي). ۲۳)

د انگرېز شرقي هند شرکت د استازو په وينا ۱۲ د ايران ځواکمن پاچا پر ۱۲ بجو د اکتوبر پر ۲۳مه له کوم جلال او درناوي پرته له خپلې سلطنتي ماڼۍ ووت، د ويده بېوزلي کس جامې يې په تن وې، چې د نوکرانو له څېرې يې خواشيني اورېدله. داسې ښکارېدل لکه د هغه ښاغلي رسمي تشيع مراسم چې ترسره کېږي). ۲۴)

د رستم التواريخ په روايت: د کلابندی په همدې ورځو کې د اصفهان په دمورقاپي کې څلوېښتو ږيرو او يوسل او لس ۱۴_۱۵ کلنو شهزادگانو ژوند کاوه چې له اړوندو مېرمنو يا مينزو سره د پاچا د يوځايټوب حاصل و). ۲۵)

پاچا خواشيني او زړه ماتې په خپل کور او د ښار په واټونو کې چې له مړو ډک وو، گرځېده، غوښتل يې د خپلې خوښې ماڼۍ (فرح اباد) ته ورسېږي، دا ځای اوس د شاه محمود د واکمنۍ ځای و او خپل شاهي تاج د شاه محمود افغان پر سر کښېږدي. د فرانسوي کشيش دوسرسو په وينا: ۲۶) پاچا له خپله تخته کېښته کېدو ته همدومره هيله من و، چې محمود پر سلطنتي تخت جلوس ته تېری و). ۲۶)

له شاه سلطان حسين صفوي سره د شاه محمود افغان د چلند په باب لکههات د يوه عيني شاهد (د فرانسې د قنصل د ژباړن ژوزف آبي سالمييان) له قوله، چې د صفوي شاه د تسليمۍ پر وخت يې د محمود غلجي دربار ته لار موندلې وه، کارې :

۲۷) محمود د تالار په يوه څنډه کې ناست و، شاه د تالار په بله څنډه کې کښېښول شو. شاه سلطان حسين وويل: د خدای غوښتنه به همدا وه چې زه نوره واکمني ونه کړم. اوس د دې وخت دی چې ته د ايراني سلطنت پر تخت کېښې. زه خپل سلطنت په ډېره مينه درسپارم او له خدایه دې برياليتوب غواړم.

تر دې خبرو وروسته يې له خپل دستار څخه د پاچايۍ تاج ليرې او هغه يې محمود ته وړاندې کړ، خو کله چې يې وليدل شاه محمود انکار کوي او خواشيني دی، نو له تسليموونکي شخص (امان الله) څخه يې واخيست او هماغسې چې ناست و، هغه يې په خپل لاس د محمود پر سر وټاړه او بيا يې ورته د بري غوښتنه وکړه. تسليم شوی پاچا بېرته خپل ځای ته راغی او ارام کېناست. وروسته چای او قهوه وڅښل شوه، دا مهال پر سلطان حسين باندې د شاه محمود زړه وسوځېده او ورته وپي ويل :

مه خپه كېره، د انسان بخت همداسې بې ثباته دی. لكه څنگه چې د خدای اراده وي، يوه ته پاچايي وربخښي او كه وغواړي ترې اخلي يې، كله يې له يوه قومه اخلي بل ته يې وركوي. خو زه ژمنه كوم چې د پلار په سترگه به درته گورم او ستا له مشورې پرته به يو كار هم ونه كړم). ۲۷

په دې توگه د شاه سلطان حسين او د صفوي لړۍ اوږدمهالې دوره په ډېر ټيټال سره پایته ورسېده. يو افغان قوماندان امان الله هماغه مازيگر له ۳۰۰۰ افغان سپرو سرتېرو سره اصفهان ته لاړ. د ماڼۍ پر درازه يې مهر او لاک ولگاوه او د ايراني سرتېرو پرځای يې خپل سرتېري ولگول. بله ورځ امان الله امر وكړ چې د ښار له لارو څخه دې سړي ايسته كړل شي، بيا يې يوه لار وسنجوله، چې ښار ته په وړ اندازه خواړه راشي او خلكو ته دې ورسول شي. بله ورځ امان الله د شاه محمد د راتلو لپاره وړ ترتيبات ونيول، د احتياط له مخې يې د لارې په اوږدو كې پر جگپوړو ودانيو او د جوماتونو پر منارو وسلوال سرتېري پر ساتندويۍ وگمارل .

د اكتوبر پر ۲۶ مه شاه محمود په ډېر برم او درنښت سره د فرح اباد پر لوري حرکت وكړ او اصفهان ته دننه شو . د عيني شاهدانو په وينا: ۲ په دې ډله كې لس سپاره منصبداران تر شا يې د ۲۰۰۰ په شاو خوا كې سپاره چې په كې د ايراني دربار مشران هم ليدل كېدل، په حرکت كې وو. وروسته ميراخوړ افغان له ۱۵ سپرو سره ليدل كېده، چې پر يوه ښايسته شوي او ځانگړی شاهانه اس راروان و، ورپسې ځينې وسلوال او په هغو پسې د نظام ۱۰۰۰ پلي سرتېري په حرکت كې وو .

په لنډه فاصله كې بيا د تشریفاتو د ټولو رئیس د ۳۰۰ سرو جامو لرونكو زنگيانو (تورپوستو) په منځ كې روان و. دا زنگيان د اصفهان له اسيرانو ټاكل شوي وو، چې د افغان فاتح ساتندويي وكړي. په څلورېست گامه فاصله كې محمود غلجي پر هغه اس سپور و، چې د عربستان والي په همغو ورځو كې وړدالی كړی و. سلطان حسين يې كين خوا ته روان و، په دې دوو مشرانو پسې ۳۰۰ سپاره غلامان په حرکت وو .

وروسته مفتي او امان الله، لومړی وزير (صدراعظم) محمود، ملا زعفران، نصرالله زرتشتي، ملا موسی خزانه دار، محمد اقا ناظر البيوتات محمود روان وو. تر دې وروسته د شاه ځينې اعتمادالدوله او جگپوړي صاحب منصبان له ځينو افغان صاحب منصبانو سره روان وو، چې ورپسې به سل اوبښان چې يو-يو شمخال (زنبورك) توپ بارو روان و. تر ټولو وړاندې به ۶۰۰ سازېغوونكي روان وو، چې ورپسې به ۶۰۰۰ سپاره سرتېري مله وو. د شېراز له پله څخه د اوبښتو پر مهال يې شاه حسين د ماڼۍ د باغ له لارې جېل ته ولېږه. داسې ښكارېدل چې شاه محمود د مات شوي شاه حضور د بري په مراسمو كې هم تشخيص كړی وي .

خپل يون ته يې ادامه وركړه، چې لږه شېبه وروسته د ښار دروازو ته ورسېدل. كه څه هم د سيمې اوسېدونكو غمونه او ستونزې لرلې، خو بيا هم خپلې هوساينې ته په سوچ كې وو، ځكه يې د نوي واكمن پر وړاندې درناوی خپل كړ. د اسونو پښو ته يې گرانبيه توكي وغوړول او هوا يې عطرينه كړه. هغه توپونه چې پر اوبښانو بار وو، كله ناكله چلول

كېدل او لسو افغانانو چې تر نورو وړاندې روان وو، په نوبت سره يې په لوړ رغ پر محمد او يارانو يې صلوة او درود وايه). ۲۸)

كله چې سلطنتي ماني ته د ننوتو مراسم ترسره شول، افغان سرتېرو په لوړ رغ چيغه كړه (الله اكبر) محمود د ماني له دروازې څخه تر ننوتو وروسته د ماني تالار ته لاړ او پر تخت كښېناست. د شاه سلطان حسين بېواكه شويو چارواكو او وزيرانو شاه محمود ته د وفادارۍ او درناوي لوړه وكړه، د توپونو په هوايي ډزو سره خلك له موضوع خبر كړاى شول. محمود د جلوس تر مراسمو وروسته ټولو حاضرينو ته مېلمستيا وركړه، په دې توگه پر ايران باندي د افغانانو واكمني پيل شوه. د كروسينسكي په راپور كې راغلي دي: **❖** يو لامل چې د افغان په بري كې يې ستره ونډه درلوده، د پوځيانو نظم و، ښايي په هېڅ ځاى كې به هم سردار له داسې ځواك څخه برخمن نه و او فرمان يې نه چلېږي **❖** (سقوط اصفهان، بروايت كروسينسكي، تهران، ۴۹مخ).

كروسينسكي د افغان جنگياليو د روحيې په باب وايي: **❖** جگړه او وژنه د افغانانو عادت دى، څوك په جگړه كې له دښمن څخه مخ نه شي اړولای، كه څوك تر شا شي، ناڅاپه يې وژني. د اصفهان د كلابندۍ پر وخت زه د عباس اباد پله ته نژدې د جگړې نندارچي وم. يو افغان مې وليد چې ښى لاس يې غوڅ و، د كتار شاته راغى، ساتندويانو گومان كاوه چې له جگړې څخه تښتېدلى دى، غوښتل يې مې يې كړي، هغه خپل لاس وروښود، دوى بيا هم راضي نه شول او ويې ويل: كه ښي لاس دې له كاره لوېدلى په كين لاس جگړه وكړه، كه دې هغه لاس هم له كاره ولوېد، په خوله جگړه وكړه او پر دښمن نارې تو كړه، چې خداى (ج) لوى اجر دركړي **❖** ..

كه له افغانانو څخه توره، ليندى، ټوپك او نورې وسلې ځمكې ته ولوېږي، د هغه لپاره له خپل اس څخه نه راكښته كېږي، په اس ځغلوڼه كې دومره چابك دي، له شاه څخه يې ځان كښته راغزوي او پر ځمكه خپل لوېدلي شيان راپورته شوي. كه به يې هر ښار او هره سيمه نيوله، كه په سيمه كې به يې څوك لیده چې د جواهرو يوه پلنډه پر سر لېږدوي، په لښكر كې به د دې سيمې اړوند اوسېدونكي شخص هڅه كوله چې دې كس ته څوك زيان ونه رسوي. كه به يې اسيران نيول، تر لږې مودې وروسته به يې خوشې كول.

دوى په جگړه كې ډېر كسان ونيول، خو هغوى يې د خپلو اولادونو په توگه ومنل. په كارونو كې توكل لري، ځانپالونكي نه دي. غنم ډېر كاروي، خواړه ډېر نه سره كوي، د پسه كولمه له اوبو ډكوي، بيا يې پر ملا تړي او د اړتيا پر وخت يې كاروي. د خوړو پر وخت تكلف نه كوي، ډوډۍ او نور خواړه پر ځمكه ږدي بيا يې خوري. له اوبو پرته نور څه نه څښي. بېلابېل شالونه، موچنې او نور كالي لري، چې ځانونه له لمر او خپله وسله له باران څخه خوندي ساتي. پراخ او جگ كالي اغوندي، مېرمنې يې هم له ستر پرته كوڅو ته راوځي. ډېرې ښايسته دي، چې د لمر غوندې بې حجابه رابهر كېږي، په غوړونو كې يې د بلور او مدنگ غوړوالي څرېږي). **❖** ۲۹)

له دې شرحې څخه ښکاري چې افغانان ساده، کم توقع، خو ډېر جنگيالي، زړور او بانضباطه خلک دي او د خپل بري لپاره تر مرگه جنگېري.

په ايران کې د شاه محمود پاچهي:

کروسينسکي لکه مخکې هم چې يادونه وشوه، د اصفهان د کلابندی پر وخت په هغه ښار کې د خلکو د زړه بورنوونکې وضعې شاهد و. د محمود په لاس يې تر فتحې وروسته څو ځلې له شاه محمود سره وليدل، چې د هغه څېره او شخصيت داسې انځوروي:

◆ هغه منځنی قد درلود، پلنې اوږې، پراخ مخ، تپته پزه، تېزې سترگې، توند کاته، لنډه غاړه، سره ريره يې وه. هر سهار به يې د خپل پوځ له زورورو سرتېرو سره غېږ نيوله، د ورځې په بهير کې به يې هم هغه سپورټ کاوه، چې د هغه بدن ته يې قوت ورکاوه. هره ورځ به يې پنځه پسونه ورته راوړل، چې ده به په خپله توره دوه نيم کول. د لنډو نيزو په وهلو کې ډېر ماهر و، چې نښان به يې نه خطا کېده، پر اس باندې په سپرېدو کې دومره چست او چالاک و، چې له رکاب پرته به يې اس ټينگ کړ او کله چې به يې ښی لاس د اس پر شا کېښود، نو رواناوه به يې. ډېر لږ خوب يې درلود، چې د لښکرکښيو پر مهال به يې خوب نه کاوه.

د شپې به يې شخصاً د ساتندويانو خبر اخيست او په اصفهان کې به يې خپله گزمه کوله، په خوږو کې منځلاری و، هرڅه به چې لاسته ورتلل قناعت به يې کاوه. له خپلې مېرمن (د شاه حسين سلطان لور) پرته به يې څه نه څښل. له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې دی هېڅ له هغې پرته له بلې هېڅ مېرمنې سره يوځای نه شو.

شاه محمود د شاه حسين خلاف چې عياش، هوساينه خوشوونکی او مهربان و، ډېر فعال او ځواکمن ښکارېده. د قصاص او تعزير پر وخت به يې د هېچا شفاعت نه کاوه. د چا زاری يې نه منلې، بلکې يوازې يې شرعي حکم ټينگاوه او د دښمن پر وړاندې ډېر توند و. په جگړو کې اکثره د خپل پوځ په وړاندې روانېده. (۳۰)

په هر حال، شاه محمود درې کاله پر ايران واکمني وکړه. (۱۷۲۲-۱۷۲۵م) نوموړي په پيل کې يو خوښ او منځلاری کس و، چې پر ايران باندې يې د واکمنۍ پر وخت يوازېنی کار او انساني عمل د اصفهان قحطۍ خپلو خلکو ته د خوږو لېږدول و. د خپلې واکمنۍ په لومړيو مياشتو کې يې په خپل منځلارتوب او معتدل چلند سره ډېر ايرانيان حيران کړي وو. دومره روغ عقل يې درلود، چې د صفوي سلطنت د پېچلو اداري چارو د نيولو لپاره يې د افغانانو بې تجربه توب تشيخص کړی و. له دې کبله يې وزيران او نور جگپوړي کارکوونکي پر خپلو دندو پرېښودل، د هر يوه تر څنگ يې يو افغان وټاکه. په دې توگه افغانانو ته د اداري فن زده کړه هم اسانه شوه. دوی ايراني کارپوهانو

ته خیر وو. چې د رشوت اخیستلو او فساد لامل نه شي او په پایله کې هغه مهال ایران د محمود د واکمنۍ په پیل کې له داسې حکومت څخه برخمن شو، چې په تېره نیمه پېړۍ کې یې ساری نه درلود .

شاه محمود هغه کسان چې شاه او خپل هېواد ته یې خیانت کړی و، یا یې هم د افغانانو په ګټه څارګري کړې وه یا اعدام کړل یا یې هم بندیان او په دې توګه یې ځاینانو ته د عبرت درس ورکړ. هغه به په څرګنده ویل، له هغو کسانو سترګې نه شي پټولای چې شاه او خپل دولت ته یې خیانت کړی وي. په وړ وخت کې به ده ته هم خیانت وکړي. (۳۱)

تر دې وروسته محمود امر وکړ په ښار کې دې اعلان وشي که ایرانیان، په ځانګړې توګه د اصفهان خلک غواړي له افغانانو سره وګوري، له ځایه دې اوچت شي او پر سینه دې لاس کېښودې. د افغانانو درناوی دې وکړي، دا دود نن هم په افغانانو کې شته، چې د کلتور یوه برخه یې ګڼل کېږي .

پر دې سربېره محمود ټولنیزې ډلې په اوو درجو ووېشلې، چې افغانان په کې د فاتحې ډلې په توګه په لومړي مغلوب ایرانیان په اوومه درجه کې راتلل. دا چلند شل کاله وړاندې د ایرانیانو له خوا د کندهاریانو او هراتیانو پر وړاندې ترسره شوی و.

په دې وخت کې د ایران په کمین کې دوه ناست دښمنان یانې روسیې د ستر پطر تر مشرۍ او عثماني ترکیه یو، یو خطر ګڼل کېدل. په ځانګړې توګه چې پطر د درېند مشهور ښار نیولی هم و. دا مهال شهزاده طهماسب صفوي چې وړاندې له اصفهان څخه تښتېدلی و، د ۱۱۳۵ هـ د محرم پر ۳۰مه _ ۱۷۲۳م کال نومبر په قزوین کې خپله پاچايي اعلان کړه. که څه هم دا کار یې افغانانو ته د جګړې بلنه وه، خو د خپلو بې کفایته وزیرانو له خوا ډېر ژر په عیش او نوش او نورو کارونو لګیا شو، چې په اصفهان کې د خپلې راګیرې کورنۍ ژغورون یې هېر کړ.

شاه محمود پر دې مهال امان الله خان، اعتمادالدوله او د خپل تره زوی اشرف له ۳۰۰۰ سپاره پوځ سره یوځای د شهزاده طهماسب پر وړاندې جګړې ته ولېږل، خو شهزاده د افغانانو له مقاومت او مقابلې پرته قزوین پرېښود او کاشان، بیا له هغه ځایه اذربایجان ته وتښتېد .

قزوین له جګړې او مقاومت پرته د افغانانو لاسته ورغی. په پیل کې خلکو د افغانانو ښه هرکلی وکړ، خو فاتحو سپاهیانو ونه شول کړای د خلکو د مال او ناموس پر وړاندې د خپل بد چلند مخه ونیسي. له دې کبله خلک د افغانانو له دې چلند څخه په تنګ شول او پاڅون یې وکړ .

په دې پاڅون کې هر قزویني خپل افغان مېلمه وواژه او په دې توګه ځینې افغان لښکریان راښکېل، بیا وروسته ووژل شول. امان الله هم سخت ټپي شو، خو پر خپلو پاتو پوځونو یې امر وکړ چې ځانونه د ښار ارګ ته ورسوي او هلته مقاومت وکړي. افغاني ځواکونو د امان الله خان امر ومانه او ارګ ته لاړل، چې همدغه کار دوی وژغورل. څرنګه

چې د ارگ خوراکي توکي پر خلاصېدو وو، امان الله امر وکړ چې د تورې په زور دې د پاڅونکو کتارونه ليرې او د تېښتې لار دې جوړه شي. افغانانو همداسې وکړل او د درنو تلفاتو په ورکولو سره (د ۲۰۰ تنه مړو) سره پاتې نور له ښاره ووتل. ځينې د کاشان لوري ته لاړل، بيا يې يوه ډله د اشرف په مشرۍ کندهار ته روانه شوه، چې بله ډله بيا د امان الله خان په مشرۍ اصفهان ته ستنه شوه. (۳۲)

د دې پېښې خبر پر شاه محمود ډېر فشار راوړ، ډېر ژر يې امر وکړ چې د اصفهان وزيران، مشران او جگپوړي چارواکي دې (شمېر يې ۳۰۰ تنو ته رسېده) ماڼۍ ته راشي، چې له تورې تېر شي. په دې منځ کې يوازې اعتمادالدوله محمد قلي خان د دوو غلجيو شفاعت ترلاسه کړ، نور نو ټول ووژل شول او مړي يې په عامه لار کې کښېښودل شول. محمود په دې کار بسنه ونه کړه، د هغوی او ځينو نورو قزلباشانو د وژلو امر يې هم وکړ. په اصفهان کې يې داسې وېره رامنځته کړه، چې خلکو ډېر مهال له کوره بهر د گام ايښوولو زړه هم نه کاوه، خلکو حق نه درلود چې ښار ته خوراکي توکي راوارد کړي.

اصفهان يوځل بيا له لوړې او قحطۍ سره مخ شو. که نصرالله زرتشتي د اصفهان له شا و خوا سيمو خوراکي توکي نه برابرولای، له شک پرته چې ډېر خلك به له لوړې مړه کېدل. نصرالله خان زرتشتي د ۳۰۰۰ سپاره پوځ په ملگرتيا د اصفهان په شمال لوېديځ کې د خوړو په برابرولو پيل وکړ، چې دا کار يې په ښه توگه ترسره کړ او په خوړو (پنځوس زره بار اوبان) يې پلازمېنې ته ولېږل.

د همدان له شا و خوا، ختيځ او شمالي سيمو څخه يې ۴۰۰۰ سني مذهبې خانان اړ کړل چې اصفهان ته کډه شي او هورې استوگنه وکړي. (۳۳)

د نصرالله زرتشتي زامن د اصفهان تر نيولو وروسته سيستان ته ستانه شول او له ۲۰۰ افغان او زرتشتي خانانو سره له سيستان څخه اصفهان ته کډه شول.

پر دې مهال افغان سرتېرو د جنګي غنايمو له کبله لږه هوسايي ترلاسه کړې وه، چې د خپل کور-کلي په سوچ کې شول، ځينې ډلې يې کندهار ته روانې شوې. شاه محمود دوی تگ خپل راتلونکي او اصفهان مېشتو افغانانو ته يو خطر گانه، د دوی د تېښتې د مخنيوي لپاره يې پر سرتېرو امر وکړ چې خپل کورونه دې اصفهان ته راوړي. کندهار ته اته زره اوبان ولېږل شول، چې په کندهار کې له نورو اوبانو سره يوځای د افغان سرتېرو کډې اصفهان ته بار کړي.

د کروسينسکي په وينا: لومړی کاروان چې ۳۰ زره اوبان وو، تر درې مياشتني مزله وروسته اصفهان ته ورسېد. په وروسته دوو کلونو کې هم اصفهان ته مهاجرتونه وشول، خو بيا هم د اصفهان د خلکو کموالی جبران نه شو. وروستی کاروان چې د شاه محمود د ژوند په زمانه کې اصفهان ته دننه شو، درې زره اوبان وو، چې له دې کاروان سره د شاه محمود مور هم مله وه. (۳۴)

شېراز دويم ښار و، چې بايد نيول کېدای. د ۱۷۲۳م کال د دويمې په پای کې نصرالله کور (پوند) د دې ښار په نيولو مامور شو، هغه شېراز ته تر نژدې ځايه پورې له هېڅ ډول مقاومت سره مخ نه شو، خو کله چې شېراز ته ورسېد، نو واکمن يې په مقاومت لاس پورې کړ. نصرالله سم له لاسه له خپل پوځ سره يوځای د هغه ښار نيولو ته يو شول. دا واکمن له لومړنيو کسانو څخه و، چې د ښار ساتونکو وويشت او مړ يې کړ. د نصرالله مړينه د لښکريانو او نورو پلويانو د خواشينۍ لامل شوه، چې محمود دا پېښه نه جبرانېدونکې ضايعه وگڼله، ځکه چې د ده د لښکر له برياليو مشرانو څخه و .

ارمنيانو او په ځانگړې توگه زرتشتيانو د نصرالله په مړينې سره خپل ستر ملاتړ له لاسه ورکړ. د هغه په مړينه ډېر خواشينی شول، ان د اصفهان خلکو هم هغه يو زغم لرونکی کس گانه .

پولېندي کشيش کروسينسکي په خپلو خاطرو کې ليکي چې نصرالله زرتشتي يو زغم لرونکی کس و. کله چې يې وليدل ځينې گرجيان د شاه له خوا د خدمت پر وخت د اسلام منلو ته اړ ايستل کېږي، اجازه يې ورکړه چې خپل پخواني مذهب ته واوړي. ان له اصفهان څخه يې گرجي کشيش ورولېږه. کروسينسکي زياتوي چې په هر حال **◆ هغه عيسويت ته د مينې له کبله نه، بلکې له شيعه مذهب څخه د کرکې له کبله دا کار کاوه.** (◆۳۵)

د نصرالله زرتشتي تر مړينې وروسته، د افغان ځواکونو مشري زبردستخان افغان ته پاته شوه، چې شېراز فتحه کړي. وايي: زبردستخان يو زړور او بېباک جنگيالی و **◆** پر دې بنسټ يې هغه ښار کلابند کړ، کله چې ښار تسليم شو، نو د شېراز د خلکو پر وړاندې يې مينه وښووله. څرنگه چې سوداگرو پر خلکو خوراکي توکي بند کړي وو، زياتو اړو خلکو د لوږې له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ. زبردستخان امر وکړ چې ټول دکانونه او د خوړو پلورنځي دې پرانيستل شي، هېڅوک هم حق نه لري چې له ځان سره وسله ولېږدوي.

د ښار وضعه ډېر ژر عادي شوه او له هرې خوا شېراز ته خوراکي توکي راروان شول. خلکو د اوليه توکو په تيارولو لاس پورې کړ. په (تاريخ منظم ناصري) نومي کتاب کې چې د ناصر الدين شاه د استخباراتو وزير ليکلی دی، راغلي: **◆** زبردستخان د شېراز خلکو ته وخت ورکړ، چې يوه ورځ ورباندې بريد وکړي او شېراز ونيسي. کله چې ښار نيول شو، ويې ليدل چې څو کسان له لوږې مړه شول، يوه سوداگر په کور کې دومره غنم لرل چې د شېراز ډېرو خلکو ته يې څو مياشتې کفايت کاوه، زبردستخان له دې سوداگر څخه پوښتنې - گروېږنې وکړې او بندي يې کړ، چې ولې يې دا غنم له خوارو خلکو راسپمولي او دومره ډېر خلک مړه شول. **◆** (۳۶)

يو ځل يوه ارمني سوداگر شاه محمود افغان ته عرض کړی و، چې د اصفهان- هندوستان پر لار يې جواهرات او دوی بستې الماس غلا شوي دي. شاه محمود خان زبردستخان ته وليکل چې د دې سوداگر مال دې پيدا او خاوند ته يې ورتسليم کړي .

زبردستخان د دې لپاره چې پر ایران باندې افغان واکمنۍ ته پای ورکړي، اغېزناکه هڅه وکړه او غلا شوي الماس يې پیدا او خاوند ته ورتسليم کړل. دا کار دا جوتوي چې زبردستخان باډسپلين شخص او با انضباطه واکمن و. گنې د ارمني سوداگر د الماسو او جواهراتو پیدا کول دومره اسان کار نه و. (گوربت مجله: څلورمه گڼه، پنځم کال، پنځم مخ، د ښاغلي حداد لیکنه).

د شېراز فتحې شاه محمود د ایران د نورو ښارونو نیولو ته هم هیله من او خوشحال کړ. کله چې زبردستخان د نورو سیمو او بندرعباس په پرانیستنه بوخت و، شاه محمود د یوه لښکر په مرسته د اصفهان د شمال لوېدیځ په سل میلی کې پر گلپایگان برید وکړ او تر لنډې جگړې وروسته یې فتحه کړ او ویې نیوه. بیا یې د زبردستخان په مرسته کاشان هم ونیوه او اصفهان ته ستون شو.

که څه هم د هغه راتلونکي ته دا فتوحات دومره ډاډمن نه وو او یوازې یې د سیمو پراختیا ته لار برابروله، یوځل بیا محمود د یوه ستر پوځ په مشرۍ غوښتل عشایرکوه او گیلویه ونیسي. د سیمې له جغرافیایي وضعې سره دغه بلدتیا او سرې هوا له کبله د محمود پوځ ته درانه تلفات واوښتل. بری یې په برخه نه شو، محمود چې له کومې گټې او بري پرته یې خپل زیات ځواک بېځایه لگولی و، ډېر خواشینی و. پر دې مهال امان الله خان د شاه محمود د دولت یوه مهم شخص د هغه د ظلم له کبله د غنایمو د وېش په وخت کې خوابدی شو او له خپلو ځواکونو سره ظاهراً له اصفهانه د کندهار لوري ته روان شو.

امان الله د شاه سلطان حسین له لور سره واده وکړ، چې په دې توگه د شاه محمود له نژدې دوستانو څخه گڼل کېده. کروسینسکي د امان الله خان دا اقدام د هغه د مېرمنې هڅونه گڼي، چې هغه د شاه محمود او خپل خاوند (امان الله خان) ترمنځ له اختلاف څخه خبره وه.

نو لیکي: **◆** امان الله د ۱۷۲۳م کال په لومړۍ لسیزه کې، که څه هم شاهي تاج یې ایسته کړی و، له خپلو سپاهیانو سره له اصفهانه ووت او کندهار ته روان شو، خو د لارې په اوږدو کې له دې پرته چې خپله موخه څرگنده کړي، خپله لار یې د طهماسب تر واکمنۍ لاندې سیمو ته بدله کړه. **◆** ۳۷)

دې خبر شاه محمود دومره په غوسه کړ، چې ناڅاپه یې په مان الله پسې ډېر اوږد مزل پیل او پیدا یې کړ. له اس څخه راکښته شو او په غېږ کې یې ونیو، د هغه ټولولې غوښتنې یې ومنلې (د واک او غنیمتونو وېش).

د افغاني دود له مخې دواړو پر راکښلو تورو د وفادارۍ قسم وکړ، وروسته شاه محمود خپل اس امان الله ته ورکړ، چې پرې سپور شي او په ډېر جلال سره اصفهان ته لاړ شي.

کروسینسکي لیکي: **◆** امان الله خان له کابله کندهار ته لاړ او په محمود پورې یې اړه درلوده. هوبنیار او ډېر جگړه مار سړی و، اوس نو ډېر مدبر او په اصفهان کې د محمود د ځواک یو لوی لامل و. **◆** ۳۸)

شاه محمود، امان الله خان خپل اعتمادالدوله (لومړی وزیر) گرځولی و .

یوځل امان الله شاه محمود ته یادونه وکړه چې شاه اشرف چې یو زړور او جنگیالی سړی و، له کندهاره راوغواړي او د هغه قدر دې پرځای کړي. شاه محمود همداسې وکړل، هغه یې له کندهاره وغوښت، ظاهراً یې ورته درناوی کاوه، خو په زړه کې یې هغه ته دا درناوی، نه خوښاوه. اوس نو محمود پر امان الله چې له کندهاره راستون شوی و، ډېر باور نه کاوه. اشرف او امان الله یې بد اېسپدل، خو دې دواړو هم ورسره کینه لرله .

همدا مهال شاه محمود ته خبر راغی چې له کندهاره د اصفهان پر لوري روان افغان کاروان د یزد د اوسپدونکو له خوا لوټل شوی او د دې کاروان ۲۰۰۰ کسان وژل شوي دي. محمود د ۱۷۲۴م کال په نومبر کې د غچ اخیستنې په نیت روان شو، خو په دې جگړه کې یې بری ونه موند. برعکس د هغه پوځ ډېر تلفات ولیدل. د پوځ مشرانو د دې ماتې لامل په محمود پورې وتاړه، اخر یې ځینې سرتېري او کسان کندهار ته روان شول .

دغو پېښو د محمود پر ذهن دومره زور راوړ چې په وېرې او د اعصابو پر کمزوری اخته شو. له خوراک او خوب څخه ولوېد، چې لېونتوب او وسوسه یې ملگرې شوه. شا و خوا کسانو یې د خدای د قهر نښه گڼله او د دې غوسې د ختمولو لپاره ورته لارښوونه وشوه، چې په اعتکاف او عبادت لاس پورې کړي او چله دې ونیسي. دې اعتکاف باید ۴۰ ورځې ادامه لرلای. محمود همداسې وکړل، هغه په چله کښېناست او د اسم اعظم په لوستلو یې پیل وکړ. ۴۰ ورځې یې له چا سره خبرې نه کولې، خوراک او څښاک یې نه کاوه. دې اعتکاف د هغه پر روحيې ناوړه اغېزې وکړې، هغه یې د لېونتوب تر بریده ورساوه، کله چې له چله ځای څخه ووت، رنگ یې الوتی او خوار و زار معلومېده. سکون یې نه درلود، پر خپلو ټولو نژدې ملگرو شکمن و. گومان یې کاوه هر څوک یې چې ورنژدې کېږي غواړي ویې وژني او هرڅه یې لوټي .

له دې کبله یې تر هرڅه وړاندې د خپل تره زوی شاه اشرف زندان ته ولېږه، پر همدې مهال یې خبر ورکړ، چې یو شهزاده (صفي میرزا) له ماڼۍ څخه تښتېدلی او بختیاري ته یې پناه وړې ده. دې خبر لکه چکوش د هغه ماغزه وکوټل، د بېواکه شوي شاه پر کورنۍ یې برید وکړ، د هغه مېرمنې او ماشومان یې ووژل، والي سلطان حسین د خپلو ماشومانو د چيغو په اورېدلو له کوره ووت او دا وپروونکې صحنه یې ولیده. زاری یې وکړې، دوه زامن یې چې لاسونه یې تر شاه تړلي وو له جلا د څخه وتښتېدل او د پلار غېږې ته یې پناه یووړه. محمود ورباندې برید وکړ، شاه حسین خپل لاسونه ورباندې راوگرځول. خو توره د هغه پر لاسونو وربرابره شوه او ټپي یې کړ. محمود د خپل خسر د وینو په لیدو په خود شو او د هغه دوه زامن یې ونه وژل، خو دا دوه وروڼه دومره وېرېدلي وو، چې دوې ورځې وروسته دواړه مړه شول.) ۳۹)

پر محمود د دې کار اغېزې ډېر درنې پرېوتې. دې کار د هغه د عقل وروستی روغتیا هم واخیسته. په خپله یې د خپل بدن غوښې په غاښونو شکولې او په ځان نه پوهېده. د بدن ټپونه یې ناسورېدل، څرنگه چې محمود نور د

واکمني وړ نه و، افغان مشران په ځانگړې توگه امان الله سره سلا شول چې ځايناستی ورته وټاکي. د ۱۷۲۵م کال د اپرېل پر ۲۲مه امان الله خان او يو بل افغان مشر اشرف له زندانه وايست، چې د ۷۰۰-۸۰۰ کسانو په ملگرتيا يې ميدان شاه ته ولېږه. ميدان ته په رسېدو سره يې پر سلطنتي ماڼۍ بريد وکړ، سلطنتي گارد تر لږ مقاومت وروسته تسليم او اشرف ماڼۍ ته ونيوله. شاه محمود يې زندان ته ولېږه، درې ورځې وروسته شاه محمود د ناروغۍ يا هم خوارځواکۍ له کبله مړ شو او په دې توگه د شاه اشرف پاچايي اعلان شوه. (۴۰)

پر ايران د شاه اشرف واکمني:

شاه اشرف د مير عبدالعزيز هوتک زوی، چې د شاه محمود همزوی و ۲۶ يا ۲۷ کلن و چې د ۱۷۲۵م کال د اپرېل پر ۲۶مه پر ايران واکمن شو. د کروسينسکي په وينا هغه په ډېره ځوانۍ کې زړور او تجربه کاره جنگيالی و، چې د واکمنۍ لپاره يې خپله وړتيا زبات کړې وه. محمود هم د خپلې زړورتيا له کبله پر خپلو پوځيانو او ترلاس لاندې خلکو گران و، خو زړونه يې د مينې پرځای په وېرې او وحشت کې اچولی و. اشرف- سره له دې چې د محمود غوندې په زړورتيا کې مشهور و، د خپلو پوځيانو د پام وړ مشر هم و، څرنگه چې تر محمود څيرک و، ډېر احتياط به يې کاوه.

اشرف په پيل کې غوښتل د ايران پاچايي د ايران مات شوي پاچا (سلطان حسين) ته وسپاري، خو پاچا په دې وخت کې له خلکو ليرې و او له دنيايي چارو يې لاس اخیستی و. دا وړانديز يې ونه مانه، خو هيله يې وکړه چې د کورنۍ پاتې غړو ته يې بايد پام وشي، دغه راز يې خپله يوه لور شاه اشرف ته ورکړه.

اشرف دا ومنله او امر يې وکړ چې د مياشتې د پنځوسو تومانو پرځای دې هره اوونۍ د هغه کورنۍ ته پنځوس تومانه معاش ولېږل شي. اشرف يې له يوې لور سره واده هم وکړ. خو تر هرڅه وړاندې يې امر وکړ چې د شاهزادگانو مړي دې په ډېر درناوي او ځانگړو مراسمو سره له کاروان سره يوځای قم ته ولېږدول شي او هورې دې خاورو ته وسپارل شي. (۴۱)

طبعاً دا کار يې د ايرانيانو د رضایت سبب شو. د کروسينسکي په وينا د اصفهان خلکو په ژړا سره جنازې د اصفهان تر وروستيو حدودو بدرگه کړې او دا ځل يې په خپله ځانونو ته ډاډېينه ورکوله چې کولای شي په خپلواک ډول پر خپلې بدمرغۍ او سلطنتي کورنۍ اوبسکې تويې کړي. (۴۲)

کروسينسکي وايي: اشرف د اصفهان د کلابندۍ پر وخت ډېر نرم چلند درلود او په دې اند و چې بايد د شاه سلطان حسين د سولې وړانديز دې ومنل شي. ان هغه مهال چې پاچا د غلو او خوراكي توکو له کمښت سره مخ و،

شاهي دربار ته يې څلوېښت زره كيلو غنم ولېږل، كله چې محمود د شاه اشرف له دې كاره خبر شو، د يوه ماموريت په پلمه يې ليرې كړ، كله چې محمود د پاچايۍ پر تخت كښېناست، نو اشرف يې زندان ته ولېږه. (۴۳)

د همدې سرچينې په وينا، د محمود په پرتله اشرف څه ناڅه منځلاری او بانصاف كس و، د نصرالله زرتشتي تر مړينې وروسته د افغان پاڅونكو له تر ټولو غوره مشرانو څخه گڼل كېده، چې توانېدلی و د گلناباد په جگړه كې بری ترلاسه كړي. كروسينسكي بل ځای اشرف (ماهر سياستوال) گڼلی دی. (۴۴)

اشرف طهماسب ميرزا ته هم وړانديز وكړ چې په يوه ځای كې دې د روغې لپاره سره وگوري، خو د دواړو غاړو د بدبينۍ له كبله دا كتنه ونه شوه. اشرف د خپلې واكمنۍ په پيل كې نه يوازې د روسيې او عثماني تركيې د لاسوهنو له كبله تر گواښ لاندې و، بلكې د ايران د دروغجنې واكمنۍ د مدعيانو له خوا هم له گڼو ستونزو سره مخ و. د دې خطرونو پر وړاندې تر مقابلې مخكې هغې توطيې ته متوجه شو چې د امان الله خان په مشرۍ ورته متوجه وه. د كروسينسكي د دې اختلاف سرچينه دلته وه: (۴۵) د امان الله خان تمه ډېره شوه، په يوه اوونۍ كې يې له قزلباشانو څخه ۹۰۰۰ تومانه واخيستل. اشرف له دې حالته خبر شو او راويې غوښت، هرڅه يې ترې واخيستل. (۴۵)

امان الله خان نه شوای كولاى دا سپكاوى وزغمي، په دې هڅه كې شو، چې د ځينو افغانانو په مرسته اشرف ووژني او خپله واكمن شي. پر دې سربېره امان الله خان له شهزاده طهماسب صفوي سره چې دا مهال په اذربايجان كې و مكاتبه پيل كړه او ويې هڅاوه چې پر اصفهان بريد وكړي. اشرف له دې دسيسې خبر او امان الله يې د هغه له ملگرو سره يوځای له منځه يووړ. بيا يې شهزاده طهماسب ته، چې له خپل اذربايجاني پوځ سره يوځای اصفهان ته روان و، ماته وركړه او مازندران ته يې وشاړه. د هغه سرلښكر سيدالخان ناصر وكړاى شول قزوین ونيسي. بل مشر يې زبردستخان تهران ونيوه او د فتح علي خان قاجار اقدامات يې شنډ كړل.

د ايران د بهرنيو دښمنانو پر وړاندې د شاه اشرف دفاع:

له طهماسب څخه تر فراغت وروسته، اشرف هغو بهرنيو دښمنانو ته متوجه شو، چې ايران يې تر يرغل لاندې نيوه. دا مهال د تركيې او روسيې ترمنځ د ۱۷۲۴م كال د جون د ۲۴مې د تړون له مخې ايران وېش، چې روسانو په قفقاز كې د ايران زياتې سيمې د دربند او بادكويه ښارونو په گډون ترلاسه كول، چې خپل ځينې سرتېري يې د سمندر له لارې جنوبي ساحل ته پلي كول، چې پر رشت او ځينو نورو سيمو يې منگولې ښخې كړې وې، خو په ۱۷۲۵م كال پطر كبير ومړ، چې ځايناستي يې د په كورنيو چارو كې د اختلاف له كبله ونه كړاى شول، د هغه نقشې پلې كړي. (۴۶)

عثماني ترکانو هم د ۱۷۲۴م كال د جون د ۲۴مې نېټې د تړون له مخې د ايران د لوېديځ د نيولو لپاره قفقاز او فارس ته څو لښكرې ولېږلې، څرنگه چې د ايران سيمه ييز واكمنان كمزوري وو، عثماني ترکانو تفليس، ايروان، تبريز او

کرمانشاه ښارونه ونيول. د دې لښکرو مشر د بغداد والي حسن پاشا و، چې د کرمانشاه تر نيولو وروسته ومړ. زوی يې احمد پاشا د هغه ځايناستی وټاکل شو او دنده ورکړل شوه، چې اصفهان ته لښکرې وباسي او ويې نيسي .

اشرف چې په مذهبي لحاظ يې د ايرانيانو په پرتله ځان ترکانو ته نژدې گانه، لومړی يې هڅه وکړه چې له عثماني دولت سره روغه وکړي، نو د عبدالعزیز په نامه د يوه کس په مشرۍ يې يو استازی ولېږه، نوموړي سفير هڅه وکړه چې عثماني دولت پر ايران باندې د اشرف حاکمیت په رسمیت وپېژني. خو هغه له کومې لاسته راوړنې پرته اصفهان ته ستون شو، ځکه ترکيې له ډېره وخته د ايران د غربي سيمو تصرف غوښته او نه يې شول کولای چې وخت له لاسه ورکړي او له بلې خوا دا کار د هغو قراردادي موادو خلاف و، چې د روسيې او ترکيې ترمنځ د ايران د وېش په باب (و)۴۷.

عثماني ځواکونه چې ۷۰_۸۰ زره کسان او اویا توپونه يې لرل، چې له همدان څخه يې د اصفهان پر لوري حرکت کاوه، مشر يې احمدپاشا اشرف ته توند ليک ولېږه او په هغه کې يې اشرف ته گواښ کړی و، چې ايران پرېږدي او شاه سلطان حسين ده ته ولېږي او يادونه يې کړې وه چې د ايران پخوانی پاچا به بيا پر اصفهان واکمن کړي .

اشرف په دې پيغام دومره راوپارېد چې امر يې وکړ د مات شوي شاه سر دې له تنه جلا کړل شي، بيا يې له ليک سره يوځای د يوه ريبار په ملگرتيا احمدپاشا ته ولېږه او دا يادونه يې هم وکړه چې ځواب به يې په توره وايي.(۴۸)

ډاکټر فلور، د (اشرف بر تختگاه اصفهان) نومي کتاب ليکوال د هالېنډي شاهدانو له قوله ليکي چې احمدپاشا د يوه ترکي او دوو افغان ملايانو په مرسته اشرف ته دغه پيغام ولېږه:

◆ اشرفه!

ته بايد عثماني سلطان ته د تسليمۍ لپاره په خپله احمدپاشا ته راشي، سلطان به تا ته د يوه هم مذهبه او بېگلر بېگي په توگه د ايران او ځينو نورو سيمو يوشمېر ځايونه دروسپاري. ته بايد ډېر ژر تسليم شي، سکه او خطبه بايد د عثماني سلطان په نوم وويل شي. ◆

شاه اشرف هغه ترکي ملا په دې ځواب سره احمد پاشا ته ولېږه:

◆ که عثماني سلطان له صفوي امپراتور سره کړي، تړونونه نه تجديدوي، زه د خپلې پاچايۍ يو امتياز هم نه تسليموم، ځکه زياتې سيمې ما خپله گټلې دي، زه تر خپلې وروستۍ سلگۍ پورې د هغو دفاع کوم. ◆ (۴۹)

احمدپاشا د اشرف په پيغام ډېر په غوسه شو او د پرمخيون امر يې وکړ. د همدان په ۸۰ ميلۍ کې ترکي ځواکونه د اشرف له ځواکونو سره چې شمېر يې ۱۷۰۰۰ کسانو ته رسېده مخ شول. دواړو ځواکونه په لنډ واټن کې سره مخامخ ودرېدل او د لښکرو وضعه يې مطالعه کړه، اشرف په ترکي لښکرو کې د لارموندلو لپاره ځينې کسان ولېږل، چې لږ تر لږه د جگړې له صف څخه کردان وباسي. په عين وخت کې احمدپاشا خپل ۶۰۰۰ سرتېري د شپې په تياره کې د

یوه برید لپاره د اشرف د لښکر پر لوري ولېږل. خو لارښود دوی د شپې په تیاره کې داسې ځای ته بوتلل، چې تر وروستي کسه پورې د افغانانو د تورې ښکار شول. احمد پاشا په دې خبر ډېر په غوسه او حیران شو، پر همدې مهال څلور افغان دیني پوهان د ترکانو پوځ ته ننوتل او له جگړې څخه یې د لاس اخیستلو تبلیغ پیل کړ، تر ټولو مشر یې احمد پاشا ته وویل چې د خپل پاچا (اشرف) له خوا ورته راغلی او له ترکانو څخه غواړي له خپلو هم مذهبه سنیانو سره دښمني ختمه او په گډه د شیعه ایرانیانو پر وړاندې جهاد وکړي. افغان پوه په دې حملې سره چې احمد پاشا به د خپلو هم مذهبه کسانو په وژلو سره خواشینی وي، خپله خبره پایته ورسوله. همدا مهال چې احمد پاشا له افغان پوه سره پر خبرو لگیا و، د اذان رغ اوچت شو، افغان پوهان سم له لاسه د لمانځه لپاره د ترکانو په صف کې ودرېدل. په دې توگه یې له هغوی سره یوځل بیا خپله هم مذهبي وښووله، تر لمانځه وروسته یې یوځل بیا ټینگار وکړ، چې باید له وژنو لاس واخیستل شي او پر خپلو اسونو سپاره او خپل پوځ ته ستانه شول. پر همدې مهال ځینې ترکان ورپسې روان شول.

احمد پاشا چې دا وضعه ولیده، نو چاره یې په بهرني برید کې ولیده، سم له لاسه یې امر وکړ چې پر افغان پوځونو دې برید وشي. خو دا هغه وخت و چې د اشرف تدابیرو کار وکړ. نه یوازې د ترکي پوځ زیاتو کسانو له برید څخه ډډه وکړه، بلکې ۲۰۰۰ کردانو د بېگ سلیمان اوغلو تر مشرۍ لاندې له ترکانو بېل او له اشرف سره ملگري شول. احمد پاشا د خپل پوځ پاتې برخه سره منظمه کړه او پر اشرف یې برید وکړ، خو شا ته وتمبول شو. تر کانو دوه ځله بیا بریدونه وکړل، خو دواړه ځله له ماتې سره مخ شول. احمد پاشا پر افغانانو خپل بری ناشونی ولید، پر دې بنسټ یې د شاتگ امر وکړ، پوځیان یې داسې ژر تر شا شول چې په همدان کې هم تم نه شول، بلکې سیده یې ځانونه بغداد ته ورسول، خو ۱۲۰۰۰ مړي یې له توپخانو او نورو جگړو ییزو وسایلو سره یوځای پر ډگر پرېښي وو.

کردانو له دې اله گولې څخه په استفادې سره د ترکانو د پاتې شویو توکو په لوټنې لاس پورې کړ، افغانانو جگړه ییز وسایل او ټولې توپخانې ونیولې. (۵۰)

فرهنگ د دې پېښې مهال د ۱۷۲۶م کال د نومبر ۲۰مه گڼي او د ترکانو د تلفاتو شمېر یې ۱۷زره تنه قید کړی دی. (۵۱) خو ډاکټر ویلیم فلور د دې جگړې نېټه د ۱۷۲۶م کال د نومبر اتمه او د ترکانو تلفات ۳۰۰۰۰ تنه گڼي، چې گواکې ځینې جگړه ییز وسایل هم ځنې پاته شوي او د اشرف تلفات یوازې ۱۴ کسه گڼي. بیا زیاتوي چې اشرف د ۱۷۲۶م کال د نومبر پر ۱۷مه په بري سره اصفهان ته ستون شو، خو هالېنډي سوداگريز استازی (اسخارو) له هغو کسانو څخه و، چې د ښار په یو میلی کې د اشرف هرکلي ته ورغلی و. (۵۲)

تر دې جگړې وروسته چې ترکانو له اشرف سره سولې ته غاړه کښېښوده او د دواړو غاړو ترمنځ یو تړون لاسلیک شو، چې په ترڅ کې یې اشرف ومنله چې تر واک لاندې سیمو کې به یې په لومړۍ خطبه کې د سلطان عثماني نوم د اسلام د خلیفه په توگه یادېږي، وروسته دې د اشرف نوم اخیستل کېږي. په مقابل کې سلطان عثماني شاه اشرف

د ایران د پاچا په توگه په رسمیت وپېژاند او موافقه یې وکړه چې د اشرف په نوم دې سکه ووهل شي. که څه هم اشرف دا کار په هماغه پیل کې کړی او د سرو- سپینو سکې یې ډېرې ارزښتمنې وې او د (اشرفی) په نامه یې په افغانستان او ایران کې زیات پېرېدونکي لرل، بله دا چې د ایران لوېدیځ ولایتونه لکه کرمان شاهان، همدان، سنندج، خرم اباد او د اذربایجان ځینې برخې چې وړاندې تر کان پرې واکن وو، د ترکانو تر واکمنۍ لاندې پاتې شوې .

تر دې تړون وروسته عثماني دولت رشید افندي په ۱۷۲۸م کال په اگست کې د سفیر په توگه شاه اشرف ته (اصفهان ته) ولېږه. شاه اشرف هم محمد خان بلوڅ چې په بلوڅانو کې یې ډېر نفوذ درلود، د سفیر په توگه استانبول ته ولېږه. عثماني دربار د محمد خان بلوڅ ډېر تود هرکلی وکړ او امر یې وکړ چې د افغان سفیر ټوله لار دې سپینه شي. ترکانو (خان سیواسي) یانې سپین کاري خان وباله. (۵۳)

شاه اشرف چې له عثمانیانو بېغمه شو، نو روسانو ته یې پام واړاوه. روسانو مخکې د ستر پطر تر مشرۍ لاندې دریند او بادکوبه ښارونه نیولي وو، په هغه وصیتلیک کې چې د ستر پطر گنل شوی، راغلي دي: هند او قسطنطنیه ته نژدې کېدل غوره دي، که څوک داسیمې په لاس کې ولري، د ټولې نړۍ خاوند به وي، نو دې موخې ته د رسېدو لپاره باید دایمي جگړو ته لمن ووهل شي. نه یوازې په ترکیه کې، بلکې په ایران کې هم د تور سمندر پر شا و خوا د کښتۍ جوړونې د کارځایونو جوړونه او د دې سید تدریجي تصرف چې د بالتیک د سیند په شان زموږ د طرحو د اجرا په برخه کې ډېر ضروري دي، دغه راز د فارس تر خلیج پورې نفوذ، د ایران کمزوري کول او د امکان په صورت کې له شرق سره سوداگریز اړیکي غزول. وروسته بیا د هند پر لوري پرمخون چې د نړۍ د خزانو انبار دی، د هغه تر نیولو وروسته به د انگرېزانو سرو زرو ته اړتیا نه لرو. (۵۴)

په دې توگه تودو اوبو ته د رسېدو مفکوره د روسانو په مغزو کې دننه شوه. پطر په ۱۷۲۵م کال ومړ. پاتې کسانو یې دومره وړتیا نه درلوده، چې د هغه پلانونه تر تودو اوبو پورې ځان رسول عملي کړي. خو په قفقاز کې یې خپلې نیول شوې سیمې وساتلې. له بله پلوه شاه اشرف دومره ځواک نه درلود چې روسان د قفقاز له نیول شویو سیمو وباسي. د سیدالخان ناصر تر مشرۍ لاندې یو لښکر یې د روسانو پر وړاندې مبارزې لپاره ولېږه، د افغان او روسي ځواکونو ترمنځ څو وړې جگړې ونښتې، چې سیدالخان ناصر په کې ټپي شو. تر دې وروسته د ۱۷۲۹م کال د فبرورۍ ۳ یا ۲۴مه د سیدالخان ناصر او جنرال لواشف ترمنځ په رشت کې یو تړون لاسلیک شو، چې د دې تړون له کبله شاه اشرف له هغو سیمو صرف نظر وکړ، چې وړاندې طمهاسب میرزا صفوي او استازي یې اسمعیل بېگ روسانو ته سپارلې وې. په مقابل کې روسانو شاه اشرف د هغه تر واک لاندې سیمو او ایران د پاچا په توگه وپېژاند. دواړو هوکړه وکړه، چې تجارتي چارو ته به اجازه ورکوي، په اصفهان کې به روسي سوداگر استوگنه کولای شي اوله هغه ځایه به هند ته تلای شي. (۵۵)

پر صفوي ايران باندې د روسانو او ترکانو د يرغلونو له کبله ايران پر څلورو برخو ووېشل شو. لوېديز او شمال لوېديز ولايتونه يې عثماني دولت، شمالي دايې په روسي دولت پورې وتړل شول، غربي خراسان او ځينې نورې شمالي سيمې يې طهماسب ميرزا صفوي ته پاته شوې، چې د خپل پلار تر مړينې وروسته يې ځان د ايران د پاچا په توگه اعلان کړی و او شاه اشرف پر اصفهان، شېراز، قزوین، تهران، کرمان، سيستان او د ايران پر ځنيو نورو لوېديزو برخو واکمن و. کندهار چې د اشرف پلرنی ټاټوبی و، د شاه محمود تر مړينې وروسته د محمود د ورور شاه حسين په لاس کې و، چې د اشرف واک نه پرې چلېده، ځکه شاه حسين ځان خپلواک اعلان کړی و. اخر شاه اشرف له خپل هېواد څخه مرسته ترلاسه نه کړه، اړ شو چې د ايران پر سني مذهب اجيرو پوځيانو تکيه وکړي، چې دا يو کمزوری بنسټ و.

د سلطنت د مدعيانو پر وړاندې د شاه اشرف جگړې:

شاه اشرف نه يوازې اړ و چې د روسانو او ترکانو پر وړاندې د ايران د گټو دفاع وکړي، بلکې بايد هغه پاڅونونه يې هم ځپلای، چې د صفوي دولت د دروغجنو وارثانو او مدعيانو له خوا کېدل.

د سلطنت يو بل مدعي سيد احمد کرمانی و، چې گواکې نيکه يې ميرزا داود د امام رضا د کورنۍ غړی و، چې د شاه سليمان صفوي له لور سره يې واده کړی و او گواکې پاچايي د ده حق کېده.

نوموړي په پيل کې له شهزاده طهماسب سره همکاري کوله، خو کله چې يې وليدل طهماسب يې خبرې نه اوري او په خپل عيش او نوش اخته دی، اړيکي يې ورسره وشلول او په کرمان کې يې د خپلې خپلواکۍ بيرغ اوچت کړ، ځان يې پاچا وباله. طهماسب هڅه وکړه چې منحل يې کړي، خو بريالی نه شو. اخر شاه اشرف د ۱۷۲۸م کال_ ۱۱۴۰هـ هغه له ماتې سره مخ کړ.

په بلوڅستان کې بيا بل کس سر رااوچت کړ، چې ډېر ژر يې کار مخته لاړ. دا سلطان محمد نومېده، څرنگه چې يې د خره له سورلۍ سره ډېره مينه لرله، په (سلطان محمد خرسوار) باندې ډېر مشهور شوی و.

سلطان محمد خرسوار يوځل سيد احمد کرمانی ته ماتې ورکړه او په لوټ و تالان يې هم لاس پورې کړ. خو شاه اشرف دا کس هم له ماتې سره مخ کړ او اړ يې ايست چې هند ته وتښتي. (۵۷)

د بختياري په غرنۍ سيمه کې هم يو کس پيدا شو چې لومړی يې ځان معصوم ميرزا ونوماوه بيا يې پر ځان صفي ميرزا نوم کښېښود، خلکو تصور کاوه چې دا به هماغه صفي ميرزا وي، چې په ۱۷۲۵م کال يې غوښتل د شاه محمود له زندان څخه وتښتي. ډېر ژر يې د هغه بلنه ممنله او د طهماسب تر نوم وروسته يې د هغه نوم په خطبه کې واخيست، خو طهماسب ميرزا يې له اصليت څخه انکار وکړ. خو دی په شوشتر کې يوځل بيا پر خپلو ساده پلويانو برلاسی شو، چې په ۱۷۲۷_۱۱۴۰م کال ووژل شو.

په ۱۱۴۳هـ (۱۷۲۹م کال - اگست) یو بل مدعي محمد علي رفسنجاني هم ځان صفي ميرزا ونوماوه او د شوشتر پر خلکو يې ږغ وکړ، خلکو ويل چې د ده سترگې د صفي ميرزا سترگو ته ورته دي، حال دا چې هېچا هم د مانۍ په حرم کې د مېشت صفي ميرزا سترگې نه وې ليدلې، خلکو يې ملاتړ وکړ، خو د شوشتر واکمن يې له ملگرتيا انکار وکړ، هغه يې تر فشار لاندې ونيوه، تر دې چې نوموړی له هغه ځايه وتښتېد او بين النهرين ته لاړ، وروسته بيا قسطنطنيې ته ورسېد .

د لاهي جان له خلکو يوه بل تن زينل بن ابراهيم هم په طغيان لاس پورې کړ او ځان يې د شاه سلطان حسين زوی اسمعيل ميرزا وباله او مدعي شو چې د شهزادگانو تر مړينې وړاندې له زندان څخه تښتېدلی و. زينل تر يوې جگړې وروسته د طهماسب ميرزا له پلويانو سره له روسانو سره د روغې لپاره گيلان ته لاړ، روسانو هغه د ترکانو تر واک لاندې سيمو ته په تېښتې اړ ایست.

که څه هم په پيل کې يې کار ښه روان و، خو اخر ونيول شو او يا ووژل شو. دوو نورو کسانو هم ځانونه اسمعيل ميرزا وبلل، يوه په بختيار سيمه کې پاڅون وکړ، خو ډېر ژر پوپناه شو، بل تن يې په اصفهان کې د طهماسب ميرزا تر جلوس وروسته له دربار سره رااوچت کړ او طهماسب ميرزا يې د خپلې دعوي تر اغېزې لاندې راوست، کله چې طهماسب پوه شو چې دی يې د تاج او تخت د لوټلو خيال لري، ويې نيوه او ويې واژه. دا ټولې ادعاوې او پاڅونونه دا څرگندوي چې خلکو پر خپل هېواد د پرديو واکمني نه غوښتله او په داسې کس پسې وو چې دوی د پرديو يرغلگرو له منگولو وساتي.

اخر داسې يو کس پيدا شو، خو دا کس شهزاده طهماسب صفوي نه و، بلکې يو زړور جنگيالی و، چې د واک غوښتنې په موخه د ۷_۸ کلنو جگړو له بټۍ څخه تېر شوی و. دا کس د شهزاده طهماسب د ځواکونو اصلي قوماندان نادرقلي و. تاريخ کښونکي په دې باور دي چې په خراسان کې د ملک محمود سيستاني په حکومت کې د نادرقلي جگړه ييزې زده کړې د هغه په روښانه راتلونکي کې مهم رول درلود. نادر په پيل کې د ملک محمود سيستاني په چوپړ کې و، څرنگه چې يې په ځان کې يو ډول غرور درلود، د ملک له خدمت څخه يې اوږې تشې کړې او په غلا يې پيل وکړ. د هغه د نيولو لپاره د ملک محمود هڅې گټورې تمامې نه شوې، د زړورتيا اوازه يې تر شهزاده طهماسب پورې ورسېده، هغه چې له خدايه همداسې يو کس غوښت د نادر د ليدو لپاره له مازندران څخه خراسان ته راغی او په قوچان کې يې ورسره وليدل، نادر هم په ذهن کې ځينې خيالونه درلودل، نو خپلو موخو ته د رسېدو لپاره يې د شهزاده طهماسب شتون ښه چانس وگاڼه او د صفوي سلطنت د مدافعينو په ليکه کې ودرېد. د طهماسب ميرزا ځواکونو د نادرقلي او فتح علي خان قاجار تر مشرۍ لاندې د ملک محمود سيستاني پر وړاندې جگړې ته چې هغه مهال د خراسان شاه گڼل کېده، ځانونه چمتو کړل، له څو جگړو وروسته يې مشهد ونيو او ملک محمود يې تسليم کړ، چې ټول خراسان د طهماسب لاسته ورغی .

نادر په ۱۷۲۹م کال وکړای شول د هرات ابداليانو ته ماته ورکړي او هرات هم د طهماسب تر واکمنۍ لاندې راوړي. نادر چې ابدالي مشران او جنگياليان په خپل پوځ کې شامل کړل او شاه اشرف ته متوجه شو، د ۱۷۲۹م کال په سپټمبر کې نادر خپل ځواکونه اصفهان ته ولېږل. اشرف چې د نادر برید ته په تمه و، د مقابلې لپاره خراسان ته روان شو.

دواړو د همدې میاشتې پر ۲۹مه نېټه د مشهد-تهران پر لار د دامغان په ختیځ مهماندوست نومې سیمه کې سره مخ شول، نادر د جگړه ییزو اسانتیاوو له مخې تر اشرف بډای و او د هرات د ابداليانو پر وړاندې یې د جگړو له کبله د افغانانو جنگي چلندونه او تخنیکونه زده وو. د ایراني ځواکونو پر شا و خوا یې خپله توپخانه د نیمې دایرې په بڼه راوگرځوله، که افغانانو له هر لوري برید کاوه، د توپخانو له ډزو سره به مخ کېدل، په دې توګه د افغانانو ټول ډله ییز بریدونه شنې کړای شول. افغانان د ګڼو تلفاتو په منلو سره شاتګ ته اړ شول.

په دې جگړه کې ۱۲۰۰۰ افغانان مړه شول، حال دا چې د نادر د تلفاتو شمېر ۴۰۰۰ تنو ته ورسېده.

بله مهمه جگړه په مورچه خورت نومې سیمه کې وشوه، افغانانو د خپلو تجربو له مخې ټینګه مورچه نیولې وه، خو نادر اصفهان ته د خپل پوځ د یوې برخې په لېږلو سره دوی د مورچو پرېښوولو ته اړ کړل. اشرف چې د اصفهان د دفاع لپاره ډېر نهیلی و، ښار پرېښود او خپل پاته پوځ یې شېراز ته ولېږه. نادر د نومبر پر ۱۶مه اصفهان ته دننه شو، د هغه په امر ټول هغه افغان چې په ښار کې پاته وو، یا پټ شول یا هم په ډله ییزه توګه ووژل شول. د محمود د قبر سپکاوی هم وشو. د ډسمبر پر ۹مه طهماسب میرزا هم له تهران څخه اصفهان ته راغی او د خپل پلار پر تخت یې جلوس وکړ، خو په اصفهان کې د طهماسب له واکمنۍ یوه اوونۍ نه وه تېره، چې د نادر له خوا امر وشو: **❖** د هغه ټولو پوځیانو ته دې له خلکو پیسې راټولې شي، دا پیسې په زوره واخیستل شوې، ځینې کسان د مرګ تر بریده د لرګیو تر ګوزارونو لاندې راغلل، ان ځینې مړه هم شول. د نادر سرتېرو په رښتیا هم خلک لوټل، ان ځینې کسان به یې د غلامانو په توګه پلورل، خلک ډېر ژر متوجه شول، چې د افغانانو تر واکمنۍ لاندې یې غوره ژوند درلود. **❖** ۵۷)

نادر د پاچا پر ټینګار سر بېره نه غوښتل په اشرف پسې روان شي او دهغه کار ختم کړي. تر دې چې شاه نادر ته د خراسان، کرمان او مازندران تسلیمي لاسلیک کړه او نادر ته یې اجازه ورکړه چې څنګه یې خوښه وي، هغسې مالیه دې وضعه کړي، په دې توګه نادر د طهماسب په پاچایۍ کې ورشړیک شو، وروسته نادر حاضر شو، چې په اشرف پسې شېراز ته حرکت وکړي.

اشرف په شېراز کې د یوه غوره پوځ په جوړولو لګیا شو، چې په شېراز کې له مېشتو افغانانو او د عربو له نورو سني مذهبه اوسېدونکو څخه یې جوړ کړ. له ټولو ستونزو سره- سره یې ۲۰ زره کسان د نادر مقابلې ته چمتو کړل. د ډسمبر پر ۲۴مه نادر د شېراز پر لوري روان شو، چې ښار ته نژدې په زرقان نومې سیمه کې له افغان ځواکونو سره

مخ شو. جگړه ونښته- نادر يوځل بيا پر افغانانو خپله برتري څرگنده کړه، اشرف له ټول مقاومت سره- سره د نادر په لاس ماته وخوړه او شېراز ته پر شا شو.

نادر ښار کلابند کړ، څرنگه چې د اشرف کورنۍ په قزوین کې د دښمن له خوا کلابنده وه، نود سپهسالار سيدالخان ناصر او ملا زعفران په مرسته يې د نادر له پوځ سره خبرې اترې پيل کړې. نادر شرط کښېښود چې په بدل کې به د اشرف کورنۍ ورپرېږدي چې دوی ورتسليم شي. شاه اشرف د صفوي مشرانو له ډلې دوې مېرمنې د سيدالخان او ملا زعفران په مرسته د خبرو اترو لپاره نادر ته ولېږلې، چې له قزوین څخه يې کورنۍ خلاصه کړي. نادر چې د شېراز کلابندی او نورو اوږدو جگړو ته اندېښمن و، نه يې غوښتل پر اشرف ډېر زور واچوي. غوښتل يې اشرف له جگړې پرته تسليم کړي، خو بل پلو بيا اشرف نه غوښتل دښمن ته ژوندی ورتسليم شي، يا هم د خپلې کورنۍ ښځينه ورپرېږدي، کله چې يې له قزوین څخه کورنۍ ورسېده، څرنگه چې د شاه محمود، شاه اشرف او پاتې کورنۍ ښځينه غړي ۱۵ تنو ته رسېدې او پر اس د ټولو وړل ناشوني وو، له بلې خوا دا مېرمنې د افغاني دود د دښمنانو په لاس کې وې. نو هغه مېرمنې يې چې نه شوای وړلای، غوښتل ويې وژني، خو زړه يې نه کېده. نو يوه خواجه سرای ته يې وويل چې ۱۳ مېرمنې ووژني. خپله يې درې ځوانې مېرمنې د صفوي کورنۍ له دوو مېرمنو سره راواخيستې او د خپل سرلښکر سيدالخان ناصر او ۲۰۰ افغان سپرو جنگياليو په مرسته د شپې له خوا له ښاره ووت او د تورې په زور يې په دښمن کې ځان ته لار پرانيستله. په ډېره بېړه يې ځان ختيځ ته ورساوه. د نادر پوځ ډېر ژر ښار ته دننه شو. هغه افغانان يې اسيران کړل چې په شېراز کې پاتې وو او د تېښتې لار پرې بنده وه. ټول يې اصفهان ته ولېږل، چې د اصفهان د اوسېدونکو پر وړاندې اعدام شي. خو ملا زعفران (د پښتو ادبياتو شاعر او اديب) له سيند څخه د تېرېدو پر وخت ځان اوبو ته واچاوه، چې د دښمن له اسارت څخه وژغورل شي. (۵۸)

د نادر ځواکونو اشرف تعقيبواوه، په پل فساد نومې سيمه کې ملا پير محمد (مشهور په مياجي) له خپلو ځينو ملگرو سره يوځای څارونکي ونيول او د هغوی پر وړاندې يې مبارزه وکړه. تر دې چې خپل سر يې بايلود. خو شاه اشرف او د هغه ملگرو ته يې دا زمينه برابره کړه، چې د دښمن له منگولو ځانونه وژغوري.

په هر حال، وروسته تر دې چې اشرف د نادر له خوا ماته وخوړه، نور يې ونه شول کړای چې د نادر په وړاندې د مقابلې لپاره پوځ تيار کړي. د ۱۷۳۰م کال په فبرورۍ کې اړ شو چې کندهار ته لاړ شي. وروسته تر دې چې له کرمان او لوت دښتې څخه واوښت، ځان يې د نادر له څارگرو په امن ولید، خو له بده مرغه چې د خپل تره د زوی شاه حسين له خوا تر څارنې لاندې ونيول شو. کله چې په هلمند کې (لکي) او (صفار) سيمو ته ورسېد، خبر شو چې شاه حسين يې د وژلو نيت لري، نو هڅه يې وکړه چې بلوڅستان ته پناه يوسي، خو وخت يې ونه موند او ۱۷۳۰م کال په مارچ کې د شاه حسين هوتک له خوا د گمارل شوي شخص ابراهيم په گولي ووژل شو. گواکې شاه حسين د خپل ورور شاه محمود غچ ځنې واخيست.

فرهنگ، د جهانگشای نادري نومي کتاب د ليکوال ميرزا مهدي خان له قوله ليکي چې د اشرف تر وژنې وروسته د ملا زعفران په نوم يوه کس په سنندج کې د شاه حسين له لوري نادر ته يو ليک راوړ، چې په کې غوښتنه شوې وه د شاه محمود کورنۍ پاتې غړي چې په شېراز کې دي، بايد کندهار ته ولېږدول شي او د خپلې دوستۍ د زبات لپاره يې د شاه اشرف وژنه ياده کړې وه، گواکې کله چې د هلمند له غاړې د بلوڅستان پر لوري روان شو، شاه حسين يې د څارنې لپاره په گرمسېر کې قله لکي ته دننه شو. ابراهيم خان بلوڅ خپل يو ملازم د هغه څارنې ته وگماره. په دې وخت کې شاه اشرف د شورابک د سفلاي په زردکوه کې و. ابراهيم نومي کس د گولۍ په ډز سره وواژه، وروسته شاه حسين هوتک د صفوي شاهي کورنۍ غړي د شاه محمود هوتک د کورنۍ له ۱۴ غړو سره چې د نادر افشار په واک کې وو، بدل کړل. (۵۹)

څه موده وروسته په خپله شاه حسين هوتک هم د نادر له خوا په کندهار کې ماته وخوړه او مازندران ته په تېښتې اړ او هورې ووژل شو.

د شاه اشرف شخصيت او ځانگړتياوې:

پولېنډي کشيش کروسينسکي چې د اصفهان د کلابندی او فتحې پر مهال هورې حاضر و او څو ځله يې له شاه محمود او شاه اشرف سره ليدلي دي، د شاه اشرف په باب وايي:

❖ اشرف له محمود سره له کندهاره راغلی و. جنگيالی او تجربه کاره انسان و، يوه ډله پوځ يې په خبره عمل کاوه. عاقل او د نظر خاوند، دغه راز زړور، مدبر، د خلکو خيرغوښتونکی، متواضع او زړه سواندی و. له دې کبله خپل پوځ ورسره ډېره مينه لرله. په گلناباد کې د سولې غوښتونکی و. خو د محمود په دماغ کې د پاچايۍ هوس غزونې کولې. کله چې اشرف ورته د سولې وړاندیز وکړ، محمود ترې خپه شو.

کله چې اشرف له دې موضوع خبر شو، خامخا يې په زړه کې وېره پيدا شوه، د اصفهان د کلابندی پر وخت چې په شاهي سراي کې خواږه نه وو، اشرف له موضوع څخه په خبرېدو سره شاه ته زر منه خواږه ولېږل او ليک يې هم ورته وليکه، چې په کې يادونه شوې وه دا خواږه دې شاه خپلو تابع پوځيانو ته ورکړي... کله چې محمود له دې خبرې خبر شو، د دې لپاره چې اشرف يې د نيت په بدلون پوه نه شي، نو هغه يې څو ورځې وروسته اصفهان ته ولېږه او د هغه د ځپلو لپاره يې مرستندوی لښکر د اصفهان شا و خوا ته ولېږه.

کله چې اصفهان فتحه شو، اشرف يې راوغوښت او هيله يې ترې وکړه چې ايا شاه سلطان حسين ته يې خواږه ولېږل؟ بيا يې زندان ته ولېږه، خو بيا يې هم په بند کې درناوی کاوه، ځکه محمود د اشرف، امان الله خان او افغانه شيخ (ملا پير محمد) د تدبيرونو له کبله د دولت مشر شوی و. اشرف د خپلې واکمنۍ پر وخت د نرمۍ، تواضع او

عدالت لار خپله کړه، شا و خوا سیمو ته یې خلك ولېږل، لیکونه یې ولیکل، چې تر دې وروسته باید د ایران خلك اباد وي- نه خراب). ٦٠)

په ایران کې د شاه اشرف یو له مهمو کارونو څخه د یوه ارزښتمن او مهم کتاب (تذکره الملوك) پاتېدل دي، چې د هغه په امر د صفوي حکومت د اداري سازمان په باب د هغه د پاچایی په دویم کال (١٧٢٦م- کال) لیکل شوی او ظاهراً پر ایران باندې د واکمنو افغانانو لپاره د حکومت او اداره کولو فن څرگندوي. دا کتاب همداسې یو تاریخي ارزښت لري، چې پوهاند مینورسکي یې اړ کړ چې په لمنلیک او اوږدې سریزې سره یې بیا خپور کړي. پوهاند مینورسکي په دې سریزه کې د اروپایي لیکوالو لکه شارډن، کمپفر، سانسون، ډوبرین او نورو له خوا د ارزښتونو د ټاکنې په باب وایي: **❖** د هغوی لیکنې یوازې شرحه او ستاینه ده، حال دا چې تذکره الملوك د صفوي ادارې د دستګاه رښتینې اروا مور ته راښيي). **❖** ٦١)

بله موضوع په اصفهان کې طلايي او د سپینو زرو اشرفی- ضربول دي، چې اشرف پر اصفهان باندې له واکمنېدو سره دا سکې ووهلې. په افغانستان او ایران کې یې ډېر ارزښت درلود، چې تر اوسه یې خپل شهرت ساتلی دی. پر ځینو سکو دغه بیت لوستلای شو:

به اشرفي اثر نام ان جناب رسید

شرف ز سکه اشرف به افتاب رسید

یوې افغان مېرمنې (بي بي زینبو) د شاه اشرف په باب وایي :

که زمري دی، شاه اشرف د جنگ زمري دی

اشرف ته کام رانغی، ځکه نادر پر اشرف بری دی

دغه راز هغه دولت چې میرویس نیکه یې بنسټ کېښود او د کندهار په هوتکي دولت سره مشهور شو، څه کم دېرش کاله یې دوام وکړ، خو د فیوډالي ځانګړنو له مخې د اکا د زامنو او نظامي مشرانو ترمنځ اختلاف پیدا شو، چې اخر یې دا دولت ړنګ کړ.

ارزونه او پایله:

د هېواد د تاریخ د دې پړاو پېښو ته په کتنو سره دا پایله اخلو:

۱. افغانان جنگيالي او خپلواکي غوښتونکي خلک دي، کله چې بهرني يرغلگر پرې ورشي، دوی ډېر ژر د يرغل درد نه زغمي، خو تر پایه نه شي کولای چې د ذلت او تیتال، بردگی او غلامی کړی په غاړه کې یوسي. اخر راپاڅي او له بهرنيانو څخه د ځان د نه درناوي، سپکاوي او ظلم غچ اخلي.

۲. د صفوي ظالمې واکمنۍ پر ضد د محمود افغان له پاڅون څخه باید بل عبرت واخلو. هغه دا چې که څه هم محمود د ایران غوندې ستر هېواد د ادارې لپاره ډېر ځوان و او په حکومتدارۍ کې یې یوازې (دوه- درې کاله) تجربه لرله، خو خپلو خلکو ته یې دا ثابته کړه، چې د افغانانو غرنی ځوانان که وغواړي کولای شي یو ستر پاڅون او د پردیو پر ضد یو غورځنگ راوپاروي او پر دښمن بری ومومي.

۳. درېیم ټکی چې باید نغوته (اشاره) ورته وشي، دا دی چې تاریخ ته وا د محمود پر اوږو دروند تاریخي رسالت ایښی، چې د هغه صفوي دولت پر ضد پاڅي چې غوښتل یې د شیعیه مذهب په رسمي کولو سره یې د نورو مذهبونو د پلویانو په وړاندې دښمني راواخیستله او په دې تور یې په سلگونو بېگناه خلک ووژل.

شاه محمود په خپل دې کار سره د زرگونو ایرانیانو او افغانانو له گروانانو څخه د صفوي بهرحمه او بې کفایتته شاهانو منگولې د تل لپاره لیرې کړې .

دا هغه رژیم و چې په خپله ۲۲۵ کلنه واکمنۍ کې یې له سره تر پایه وینې وبهولې، بهرحمي، ورور-وژنه، عناد او ریا یې زیاته کړه. هغه رژیم چې انسانان به یې ژوندي کبابول، انسانان به یې په دېگ کې اېشول، خپتې یې ورڅیرلې، خسیانول یې او یا یې معیوبول. هغه رژیم چې شاهانو به یې د مرشدۍ او پېشوايي دعوه کوله، خو په بهرحمی او ورور-وژنه کې دومره توند وو، چې خپلې مېرمنې او اولادونه به یې وژل.

دغو ټولو فسادونو، نارواوو، ظلم او مذهبي، سیاسي او کلتوري ستم ته په پام سره باید د ایران خلک په ځانگړې توگه مذهبي لږکیو د صفوي دولت پر وړاندې د محمود پاڅون په ښه فال نیولای، ځکه چې د ایران د ملت له وسه دا نه و پوره، چې ایران د صفوي دولت له دې مذهبي استبداد څخه وژغوري. که څه هم د شاه سلطان حسین د حکومت په ټوله دوره کې به هر ځای پاڅونونه کېدل، خو اصلي ژغورون ستونزمن و. لکه څنگه چې نن هم له شیعیه روحانیت څخه د ایراني ملت ژغورنه اسانه کار نه دی او د یوې پېړۍ ربع کېرې چې د ایران روڼاندي هڅه کوي په ایران کې اخندي رژیم د وخت غوښتنو ته ځواب ووايي. د وینا ازادۍ، د ښځو او نارینه وو د حقونو برابرې، د ملگرو متلونو مدني قوانینو او د بشري حقونو میثاقونو ته درناوی وکړي، واکمن رژیم داسې نه وي.

له شک پرته زیات ایراني روڼاندي د زیاتو خپلواکۍ غوښتونکو ځوانانو سره داسې شېبې ته لار څاري چې له ورکې څخه یو لاس راشي او دوی وژغوري. که داسې یو لاس پیدا شي او د ایران ملت لپاره کار وکړي، خلک یې باید مننه وکړي.

۴. مور دا نه وايو چې له اصفهان څخه واکمنو افغانانو پر کندهار، هرات او جلیسن باندې تر صفوي واکمنانو ښه کارونه کړي، خو دا باید هېر نه کړو چې د اصفهان تر سقوط وروسته کله چې د شاه محمود په امر کوڅې او ښارونه له مړو ډک او ښار ته خوراكي توکي راوړل شول، دغه راز پر اداري کارکوونکو څارنه پیل شوه، چې له خلکو رشوت وانخلي، دې کارونو د اصفهان د خلکو خوښي وپاروله او ویل کېدل چې نوی حکومت تر زاړه-ښه کارونه کوي. خو فاتحو واکمنو لا پر کندهاریانو باندې د صفویانو له خوا شوي ظلمونه نه وو هېر کړي، د دې ترخه وخت په یادولو سره به یې د غچ اخیستنې حس راوپارېد، چې دوی یې زیاتي او خشونت ته هڅول، چې د اصفهان د فتحې د لومړیو وختونو هغه تمه یې له منځه یووړله، چې په دې توگه د افغانانو پر وړاندې د ایرانیانو کینه لا پسې زیاتېده او دوی هم په مقاومت لاس پورې کاوه، چې اخر یې یرغلگرمات کړل.

باید هېر نه کړو چې د سني روحانیت تبلیغاتو هم پر ایران باندې د واکمنو افغانانو په چلند کې خپله ونډه لرله، ځکه چې سني دیني پوهانو د شاه محمود پلار میرویس نیکه ته فتوا ورکړې وه:

که یو مسلمان- یو مسیحي پوځي ووژني، یو ثواب یې کړی، خو که څوک یو ایراني (شیعه) ووژني- دومره ثواب یې کړی چې اجر یې اويا برابره زیات دی. ❖ (سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکی، تهران چاپ، ۳۲مخ).

د دې شرعي فتوا له مخې که فاتحو ځواکونو د خلکو مالونه د غنیمت په توگه وړي، وژنې وکړي او غلا یې کړي، په حقیقت کې یې پر خپلو مذهبي لارښوونو عمل کړی، لکه څنگه چې قزلباشو سرتېرو د خپل مرشد اعظم شاه اسمعیل او شیعه روحانیت د فتوا له مخې چې حکم یې ورکړ: ❖ د یوه سني وژل دومره ثواب لري، لکه ۵ پوځي کافران دې چې وژلي وي، له سني سره نکاح روا- نه ده، وینه او مال یې حلال دي، واجب ده چې د امیندوارو مېرمنو خپته یې وڅیړي او نارینه اولادونه یې باید په نیزه ووژل شي، د سنیانو د مالونو پلورل او رانیول حلال دي، ځکه چې له اسلامي ازادۍ څخه بې برخې دي... ❖ (پس از هزارو چهارصد سال، ۷۲۶مخ).

د سنیانو خپته یې وڅیړلې او یا یې په تبر دوه نیم کړل، په اېښېدلو اوبو کې یې واچول، یا یې ژوندي پوست کړل... اجازه راکړئ وپوښتم چې د دې فقهي فتواوو په کوم ځای کې اسلامي عدالت او خدایي قاف په پام کې نیول شوی، کوم سلیم عقل او وجدان دا منلای شي چې د یوه مسلمان له خوا د بل وژل او په خپته کې د ماشوم وژل شرعي امر او ترسره کوونکی به یې جنت ته ځي؟

مور د روڼاندو انسانانو غوندې ډېره موده کېږي چې د ډیموکراسۍ په منځ (غرب) کې اوسو، دلته هرڅوک که هره عقیده، دین او مذهب ولري د یو بل تر څنگ ژوند کوي. هېڅوک ځان ته دا حق نه ورکوي، چې بل څوک د دین، عقیدې، جنس، ملت یا هم د سترگو د رنگ له مخې سپک کړي. که پر مور دغسې یوه فتوا صادره شي، چې د ثواب لپاره که هرځای سني یا شیعه وینئ- هغه ووژنئ، چې جنت ته لاړ شی، ایا دا مذهبي لارښوونه به ومنو؟

فکر کوم هېڅکله هم نه، که چېرې رواني ناروغ واوسو، و به يې منو، ځکه د صفويانو پر مهال په ايران او عثماني ترکيه کې د شيعه مذهب تر رسمي اعلانېدو وروسته دا ډول وژنې وشوې، خو ولې کوم مذهبي يا ديني مخکښ د دې کار مخنيوی ونه کړ؟

حقيقت دا دی چې (د دين دکاندارانو) چې خپل پايښت يې د مذهبي اختلافونو په تودوالي کې لیده، دغه ډول غيرانساني عمل او دښمنۍ کړې دي .

د اسلامي مذهبونو تاريخ ته په کتو سره جوتېږي، چې د مذهبونو د پيدايښت په بهير کې د هر مذهب مشر هڅه کړې چې يوازې خپل پلويان رښتيني مسلمانان وگڼي او نور کافران.

کله چې پر خپله مخالفه ډله بريالي شوي، هر ډول وحشيانه عمل يې ورباندې کړی او مجازات کړي يې دي، نو د دې وينې تويونې او اختلافونو يو لوی لامل د مشرانو او د اسلامي مذهبونو بېلابېلوالی دی. د ورورۍ، انساندوستۍ او متقابل درناوی وکړي او ووايي: هغه خلک چې پيغمبر يې يو دی، ټول مسلمان او په خپلو کې توپير نه لري، برعکس يې د نورو ډلو پر وړاندې نفاق، کينه او دښمني خپله کړه، چې ساده خلک يې په خپلو کې سره واچول، خو گټه دوی وکړه.

تر نن ورځې پورې د اختلافونو پر اور تېل ورشیندل کېږي او عقيدوي بېلوالی موجود دی، واکمن روحانيت (شيعه او سني) د خپلو گټو لپاره له دين څخه يو غټ پلورنځی جوړ کړی، چې په کې جنت ته د تلو لپاره غيرانساني تروريستي کارونه ښوول کېږي او د بېلابېلو اسلامي ډلو ترمنځ کرکه زياتوي، نه پرېږدي چې پوه او هوشيار خلک د يو بل تر څنگ عزتمن ژوند ولري او دخپل ژوند د لوړوالي او ښه والي لپاره خپله انرژي وکاروي.

ايراني پوه، ډاکټر شفا د خپلو پراخو څېړنو پر بنسټ، چې د دين او مذهب په برخه کې يې لري، په دې اند دی :

شيعه مکتب له هماغه پيله له سنيانو سره چې د حکومتي دستگاه مذهب و، دښمني پيل کړه، خو دا دښمني، ښکښل، سپکاوی او اهانت د خلفای راشدينو تر درېيو خليفه وو هم وغزول شوه، خو سنيانو هېڅکله هم څلورم خليفه (علي بن ابي طالب) ته سپکاوی نه دی کړی. ان د علي کورنۍ ته چې امامت ته به يې قايل نه وو، ښکښل نه کول. دا ښکښل د هغو کسانو له خوا چې ❶ پرې يې نه ښوول پيغمبر او دين يې يو وي ❷ په ايران کې د صفوي دولت په راتگ سره ډېر زور واخيست، صفوي واکمنانو د خپلو سياسي موخو د پرمختگ لپاره د دين د دکاندارانو له دغه ډول نفاق څخه گټه اخيستنې ته اړتيا لرله (نو ځکه يې شيعه د حکومت رسمي مذهب اعلان کړ او پر سنيانو يې د پلي کولو لپاره سرغوځول، خپته ځيرل او غيرانساني شکنجې پيل کړې).

شاه اسمعيل په دوو شپو ورځو کې ۲۰ زره سنيان په تبرېز کې، چې لومړيو درېيو خليفه وو ته يې ښکښل نه وو کړي، په تبر دوه نيم کړل. په مقابل کې د عثماني ترکيې قاضي القضاة د شيعه گانو لپاره احمقانه او زشتې فتاوې

ورکړې، چې د سنيانو پر وړاندې د صفويانو تر فتوا کمې نه وې. په ترکيه کې ۴۰ زره شيعه گان د شيعه توب په گناه ووژل شول .

نوموړی پوه زیاتوي: د ❖ اصول کافي ❖ له لیکلو او خپرولو وروسته تر نن پورې د شيعه گانو د حدیثونو په کتاب کې په زرگونو کوچني او غټ حدیثونه ورزیات شوي، چې د سنيانو معتقداتو او مقدساتو ته یې سپکاوی کړی دی. د سنيانو پر وړاندې د مبارزو اتل شیخ الاسلام ملا محمد باقر مجلسي، د شاه سلطان حسین صفوي پر مهال، چې په خپل ټول عمر یې د ایران سنيان خورول په یوازې سر د سنيانو پرضد په زرگونو حدیثونه راوايستل. البته دغو دسمنیو او تورو خپل مقابل غبرگون هم درلود. د عثماني ترکیې روحانیت هم تر شيعه ملایانو ډېرې توندې فتاوې ورکړې (توضیح المسائل، ۲۵۹_۲۶۰ مخونه)

زموږ د سیمې د اسلامي فرهنگ مخکښانو د دې دوه رنگۍ په باب ژورې لیکنې کړي، چې لوستل او اورېدل یې ډېر خوند کوي، د مولانا یو بیت دی:

رويي از خود برون کردم، يکي ديدم دو عالم را

يکي جويم، يکي گويم، يکي دانم، يکي خوانم

يو بل اديب، طوسي بيا وايي:

مسجد اگر بنام خدا شد دکان شيخ

ويرانه اش کنيد که دارالعباد گشت

ناصر خسرو بلخي وايي :

ای امت بدبخت، بدین زرق فروشان

جز از خري و جهل، چنین بنده چرأيد؟

خواهم که بدانم که مراين بيخردان را

طاعت ز چه معني و ز بهر چه نمأيد؟

حیکم سنایي د دین د دکاندارانو په باب وايي:

وين گروهی که نورسیدستند

عشوه جاه و زر خریدستند

ماه رویان تیره هوشانند

جاه جویان دین فروشانند

گشته گویا ز بغض يك دیگر

کین فلان ملحد ان فلان کافر

همه از راه صدق بیخبرند

امدی صورتند و لیک خرنند

معنی دیو چیست؟ بیدادی

توبه بی دادیش چرا شادی؟

داده فتوا بخون اهل زمین

از سر جهل و هم از سر کین...

۵. وروستی خبره دا: افغان نسلونه باید دپته پام وکړي، چې د میرویس نیکه ځایناستی د دې پرځای چې په هېواد کې ملي واکمني ټینګه کړي، یوازې یې د خپلې ځوانۍ او مذهبي احساساتو او پښتونولۍ له مخې له دقیقې محاسبې پرته د یوه تاریخي او ستر هېواد د اداري ټینګښت لپاره هڅه کړې، چې د افغانانو حاکمیت پراخ کړي. حال دا چې د پلازمېنې فتحه یو څه او د یوه هېواد د څو ولایتونو اداره یو څه او د یوه ستر هېواد (لکه ایران) اداره بل څه و، چې په داسې یوه کړکېچن حالت کې د ځینو جنګیالیو له توانه د یوه داسې هېواد اداره کول ناشوني وو، له همدې کبله هغو افغانانو چې د ایران د نیولو لپاره یې ملا تړلې وه، له هغې ورځې چې له کندهاره ووتل، د ژوند تر پایه یې یوه ارامه ورځ ونه لیده، خو ټول (د ۲۰ زره یرغلګرو او ۳۰ زره کورنیو غړو سره چې د شاه محمود په امر له کندهاره اصفهان ته کډه شوي وو) د ایرانیانو- په ځانګړې توګه د نادر افشار په امر په ډله ییزه توګه ووژل شول، چې په ۱۷۳۸م کال نادر افشار د کندهار د هوتکي دولت تېر پسرې راتپول کړ او د غلیمو هوتکیانو خانان او مشران یې له کندهاره مازندران، بخارا، بلخ او نورو سیمو ته وشرل، یا یې له منځه یووړل.

د ميرويس نيکه له پېر (عصر) څخه د افغانستان د خپلواک دولت تر تاسيس پورې (۱۷۴۷م) چې ۳۰ کاله يې دوام وکړ، د احمدشاه بابا غوندې يو شخصيت راڅرگند شو، هغه وکړای شول د افغان مجربو اشخاصو په همکارۍ د افغانانو واکمني نوره هم تلپاتې او غښتلې کړي، چې تر ننه دوام لري.

سرچينې:

۱. تاريخ سياح مسيحي: د فقير محمد خيرخواه لمنليك او زياتونې، کابل چاپ، ۱۳۶۳ل کال، ۱۰-۱۲مخونه.
 ۲. لکههارت: انقراض دولت صفوي، ۵۵۵مخ.
 ۳. تاريخ سياح مسيحي: ۲۸مخ.
 ۴. لکههارت: هماغه اثر، ۱۵۱مخ.
 ۵. محمد خليل مرعشي: مجمع التواريخ، ۴۴مخ (د لکههارت په حواله، د ۱۳۱مخ لمنليك).
 ۶. لکههارت: هماغه ځای ۱۵۱مخ.
 ۷. لکههارت: هماغه ځای، ۱۵۰-۱۵۲مخونه.
 ۸. کروسينسکي: هماغه اثر، ۶۳مخ.
 ۹. لکههارت: هماغه اثر، ۱۵۱-۱۵۷مخونه.
 ۱۰. ايران، کله وشوش: د مادام ژان ډيولافوا اثر، شواليه لژيون، دونور، د پاریس د پوليسو اکاډمي، ۱۸۸۷مخ، د ارواښاد علمي محمد فره وشي ژباړه، د ډاکټر بهرام فره وشي په زيار، ۱۳۷۱ل کال، د تهران پوهنتون چاپ، ۲۵۶-۲۵۷مخونه.
 ۱۱. هماغه اثر: ۲۵۷مخ.
 ۱۲. لکههارت: هماغه اثر، ۱۶۳-۱۶۴مخونه.
 ۱۳. قدرت الله حداد: کيوان (مردم) ۸۱مه گڼه، درېيم مخ، د تاريخ منظم ناصري په حواله.
- *جُلغا، په اصل کې (جُل پا) دی، چې موخه يې مذهبي لږکي دي، لکه ارمنيان، يهوديان او زرتشتيان چې اړ وو په خپلو پښو کې يوه ټوټه (ټوکر) وځړوي، مسلمانان يې وپېژني او لاس ورنه کړي. دا فاشيستي عمل پر ايران باندې د واکمن اخند ذهن او روحانيت محصول و.

14. لکهارت: هماغه اثر، ۱۵۶مخ، د تاريخ سياح مسيحي سره دې پرتله شي، ۴۰مخ.
15. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۵۱مخ.
16. تاريخ سياح مسيحي: ۳۹مخ، لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۱مخ.
17. تاريخ سياح مسيحي: ۴۲مخ، لکهارت: ۱۹۳مخ.
18. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۵۹مخ.
19. هماغه اثر: ۶۰مخ.
20. جي، پي، تيت، سيستان: لومړی ټوک، د ډاکټر سيد احمد موسوي ژباړه، تهران چاپ، ۱۳۷۴ ال کال، تر ۱۵۴مخ وروسته. تاريخ سياح مسيحي: ۴۲مخ.
21. لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۷_۱۹۵مخونه.
22. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دويم ټوک، ۷۶۰مخ.
23. لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۷_۱۹۵مخونه.
24. لکهارت: ۱۹۸_۱۹۹مخونه.
25. شفا: هماغه اثر، رستم التواريخ: د محمد هاشم اصف ليکنه، تهران چاپ، ۱۳۴۸مخ.
26. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۶۱مخ.
27. لکهارت: ۲۰۰_۲۰۱مخونه، تاريخ سياح مسيحي: ۴۹_۵۰مخونه.
28. فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړی ټوک، ۹۴مخ، لکهارت: مخکېنی اثر، ۲۱۹مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۶۳مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۷۶_۷۷مخونه.
29. تاريخ سياح مسيحي: کابل چاپ، ۱۲_۱۳مخونه، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۴۶مخ.
30. لکهارت: هماغه اثر، ۲۲۱مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۶۳مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۶۳مخ.
31. تاريخ سياح مسيحي: ۵۱مخ، لکهارت: ۲۳۲مخ.
32. لکهارت: ۲۳۳مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۵۱مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۶۷مخ. (کروسينسکي د ځينو وژل شويو کسانو شمېر سلگونو زره ليکلی دی).

33. سقوط اصفهان بروایت کروسینسکی: ۶۸مخ.
34. لکه‌هارت: ۲۳۴مخ، کروسینسکی: ۵۳مخ.
35. تاریخ سیاح مسیحی: ۵۷مخ.
36. گوربت مجله: پنخُم کال، خُلورمه گنه، پنخُم مخ، د زبردستخان لیکنه د نباغلي حداد په قلم.
37. سقوط اصفهان بروایت کروسینسکی: ۷۲مخ.
38. لکه‌هارت: هماغه خای، ۲۳۹_۲۴۰مخونه، تاریخ سیاح مسیحی: ۶۰_۶۱مخونه.
39. لکه‌هارت: ۳۱۷مخ، تاریخ سیاح مسیحی: ۶۴مخ، سقوط اصفهان بروایت کروسینسکی، ۷۵مخ.
40. هماغه سرچینې: هماغه خای.
41. سقوط اصفهان بروایت کروسینسکی: ۸۰مخ، فرهنگ: هماغه اثر، ۹۵مخ.
42. تاریخ سیاح مسیحی: ۶۶مخ، سقوط اصفهان بروایت کروسینسکی: ۸۲مخ.
43. سقوط اصفهان بروایت کروسینسکی: ۸۰مخ.
44. هماغه اثر: ۷۷مخ.
45. هماغه اثر: ۷۹مخ.
46. فرهنگ: هماغه اثر، ۹۵_۹۶مخونه. لکه‌هارت: ۳۲۶_۳۲۸مخونه.
47. د لا زیاتو معلوماتو لپاره دې د روسیې او ترکیې ترمنځ د ایران د وېش تړون وکتل شي، کتاب: انقراض سلسله صفویه: اوولسم څپرکی، ۲۶۹مخ.
48. لکه‌هارت: ۳۳۲مخ.
49. ډاکټر فلور، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان: ډاکټر ابوالقاسم سري ژباړه، تهران، ۱۳۶۷ال کال، ۱۸_۱۹مخونه.
50. لکه‌هارت: هماغه خای، ۳۳۳_۳۳۴مخونه.
51. فرهنگ: هماغه اثر، ۹۶مخ.
52. اشرف افغان بر تختگاه اصفهان: ۱۹مخ.

53. لکهارت: هماغه ځای، ۳۳۶ مخ. د خان محمد بلوڅ په باب باید ووايو چې نوموړی د بلوڅ قوم یو مخور شخصیت و، کله چې نادر افشار اصفهان ونيوه او اشرف افغان هم ماتې وخوړه، نو افغانستان ته ستون شوی و. نوموړی چې کله له ترکیې څخه راستون شو او ویې لیدل چې پانه اوبستې ده، بلوڅستان ته روان شو. په ۱۷۳۴م کال د خلیج له یوه عرب شیخ احمد مدني سره یوځای یې د نادر پرضد پاڅون وکړ. په څو جگړو کې یې د نادر ځواکونه شا ته وتمبول، خو اخر په یوه جگړه کې نادر ماتې ورکړه او زندان ته یې واچاوه.

محمد خان بلوڅ د نادر په لاس بند د ځان لپاره یو سپکاوی گانه، له دې کبله یې ځان په خنجر له منځه یووړ. لیکوال (سیستاني) د بلوڅ قوم د دې مېرني شخص او د نادر پرضد گنې لیکنې کړي، چې د ملگرو قومونو په مجله کې (کابل کې) په ۱۳۶۵ل کال چاپ شوي، مینه وال یې لوستلای شي.

54. رقابت روس و انگلیس در ایران و افغانستان: داکتر پیو- کارتولونزیو، د ډاکتر عباس اذرین ژباړه، ۲۲-۲۳ مخونه، تهران، ۱۳۵۹.

55. فرهنگ: ۹۷ مخ، د لکهارت له کتاب (انقراض سلسله صفویه) سره دې پرته شي، ۳۴۰-۳۴۱ مخونه.

56. لکهارت: ۳۴۴-۳۴۵ مخونه.

57. لکهارت: ۳۷۲-۳۷۳-۳۸۳ مخونه.

58. غبار: لومړی ټوک، ۳۳۵ مخ.

59. فرهنگ: لومړی ټوک، ۱۰۰-۱۰۱ مخونه.

60. کروسینسکي: هماغه ځای، ۶۳ مخ.

لکهارت: انقراض سلسله صفویه، ۵۶۸ مخ.

څلورم څپرکی

د هند بابري واکمني پر ضد د کابل رود په سرچینو کې د پښتنو پاڅون (۱۵۵۷-۱۶۳۷م کال)

پیل:

د هند د گورگاني دولت بنسټ ایښودونکي بابر، په ۱۵۰۱م کال له ماورالنهر څخه افغانستان ته راغی او په ۱۵۰۵م کال یې د کابل تر نیولو وروسته په ۱۵۰۶م کال د گورگاني شهزادگانو د مرستې لپاره هرات ته لاړ، چې له هغوی څخه د ماورالنهر د ازبکانو (چې مشر یې محمد خان شهباني و) د گواښ پر وړاندې استفاده وکړي، خو ژمی راغی او محمد خان پر هرات برید ونه کړ .

بابر، چې له کابل څخه ناوړه خبرونه ورسېدلي وو- کابل ته ستون شو او په ۱۵۰۷م کال د کابل تر کرارولو وروسته پر غزني ورغی او د غلجیانو د پسونو په غلا کولو سره یې د ځان پر وړاندې د خلکو کرکه راوپاروله. تر دې وروسته کابل ته ستون شو- په ۱۵۰۸م کال بابر د ختیځ پر لوري لښکرې وایستې او ننگرهار یې له کابل سره یو کړ. تر دې وروسته یې د بدخشان نیولو ته ملا وتړله او دا ولایت یې له (زبیر راعي) څخه ونيو، چې د ایران د صفوي دولت په مرسته د محمد خان شهباني په وژل کېدو سره یې د ماورالنهر نیولو ته زړه ښه کړ، چې سمرقند او بخارا یې ونيول (۱۵۱۱م کال) په ۱۵۱۲م کال ازبکان یو شول او پر بابر یې برید وکړ، چې صفوي پوځونه یې درې وړې او سمرقند او بخارا مسترد کړل. بابر بیا افغانستان ته راغی او په ۱۵۱۸م کال وتوانېد چې پوځ جوړ کړي او د هند د نیولو لپاره له سند څخه تېر شي او پنجاب ونیسي او بېرته راستون شي. په ۱۵۲۰م کال بابر خپل زوی همایون بدخشان ته ولېږه او خپله یې پر کندهار یرغل وروړ، چې له شاه بېگ ارغوني څخه یې ونيو او خپل بل زوی میرزا کامران ته یې وسپاره او خپله کابل ته لاړ. دا مهال د هندوستان د لوري دولت مخ پر ځوړ روان شو او د کورني نفاق لمبې بلې شوې، چې د سلطان ابراهیم لودي اکا علاوالدين عالم خان د خپل وراره پر ضد د بابر دربار (کابل) ته لاړ او د پنجاب واکمن والي دولت خان لودي یې د هندوستان نیولو او د ډیلي سلطنت ړنگولو ته وهڅاوه. بابر د دې لپاره چې پر هند د لښکرکښۍ پر مهال تر شا ډاډمن وي، نو د یوسفزیو د یوه خان منصور خان له لور سره یې واده وکړ، چې د لنډ وخت لپاره ډاډمن شو.) ۱.

همدا و چې بابر په ۱۵۲۳م کال پر پنجاب لښکرې وایستې او په دې ترڅ کې د لاهور مدافع پښتانه وځپل او دا ښار یې ونيو، بیا یې میرزا عبدالعزیز ته وسپاره او خپله ستون شو، په سیالکوټ کې یې واکمن عالم خان د ډیلي د پاچا اکا و. چې له پردیو سره د معاملې پر ځای یې د دولت خان لودي له زوی غازیخان سره یې ډیلي ته سرتېري ولېږل، چې له سلطان ابراهیم څخه یې یې ماتې وخوړه او بېرته سیالکوټ ته ستون شو.

دوه کاله وروسته بابر له ۲۱زره سپاره پوځ سره یوځای کابل، بدخشان او کندهار ته درانه گوزارونه ورکړل، وروسته ډیلي ته لاړ. ابراهیم لودي د پاني پت په جگره کې له خپلو زرورو مدافعینو سره ووژل شو، چې شاهي خطبه د ظهیرالدین محمد بابر په نوم ولوستل شوه. (۱۵۲۵م)

تر دې وروسته بابر د کابل پاچا او د هندوستان شهنشاه شو. د غزني او زابل حکومت یې خواجه کلان بېگ او د کابل او بدخشان حکومت یې شهزاده همایون او کندهار یې شهزاده کامران، وروسته یې د هغه په وکالت میرزا عسکري ته وسپارل شو.

بابر په ۱۵۲۹م کال په هندوستان کې له دې نړۍ سترگې پټې کړې او د هغه له خپل وصیت سره سم یې جنازه کابل ته راوړل شوه، چې په بابر بن (باغ بابر) کې ښخ دی، قبر یې په ۱۵۴۶م کال جوړ شو. کله چې بابر اکره ونيوله او د لودي دولت خزاني یې خپلې کړې، د کابل هر اوسېدونکي ته یې یوه اندازه پیسې د بخشش په توگه ورکړې. (۲)

په افغانستان کې د هند بابري دولت د ایران او ماورالنهر په نسبت پراخ بنسټ درلود، په افغانستان کې کابل، بلخ، بدخشان او کندهار د دوی په لاس کې وو. که څه هم دا تشکیلات دایمي نه وو، ځکه بلخ ډېر ژر د ازبکانو لاسته ورغی، وروسته بدخشان هم خپله خپلواکي اعلان کړه او کندهار هم په صفوي دولت پورې وتړل شو، یوازې کابل تر ۱۸مې پېړۍ د بابري دولت په لاس کې و.

هر ولایت یو والي (صوبه دار) درلود چې د هغه له خوا به اداره کېده. ملکي او نظامي چارې به یې په لاس کې وې، چې تر ۱۲ کروړو دام پورې معاش به یې درلود. د دې والي تر لاس لاندې به دغو کسانو کار کاوه: کومکي (لنډمهالی مرستیال یا افسر) قلعه دار- تعینات (تلپاتی پوځي افسر) پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) کوټوال (قلعه دار) تهانه دار (پوله ساتونکی) کله- کله به یو ولایت په غوڅ ډول د یوه مشر یا شهزاده په واک کې و، چې هغه ته به یې (تیولدار- جاگیردار) وایه، یانې (هغه فیوډال چې کرنیزې ځمکې یې په واک کې وې او د سیمې مشر گڼل کېده) پېښه لیکونکی (د استخباراتو مامور او د پېښو خوندي کوونکی) هرکاره (پت جاسوس یا څارگر) د دولتي مامورینو منصوبه به د ۲۰۰۰۰ زرو- هزارې ۲۰۰۰۰ په حساب ډلبندي شوې وه، چې په همدې حساب به معاش ورکول کېده، چې دا منصوبه له ۲۰۰۰۰ ده باشي ۲۰۰۰۰ څخه پیل او په ۲۰۰۰۰ ده هزارې ۲۰۰۰۰ باندې پایته رسېده او ۶۴ نورې رتبې یې هم لرلې، یوه لس زریز مامور به ۷۰۰ اسونه، ۲۰۰ فیلان، ۲۰۰ باروړونکي حیوانات او ۳۲۰ اربه لرله، چې د میاشتې ۶۰۰۰۰ روپۍ معاش به یې و. د شاه جهان پر مهال د کابل ولایت معاش او لگښت په کال کې ۱۲۰ میلیون دام، یانې د کابلستان د عایداتو درې په څلورمه برخه وه. (۳)

ارواښاد علامه حبیبی د عبدالحمید لاهوري له قوله لیکي: ۲۰۰۰ د شاه جهان په پېر کې د جهانگیر زوی د بابر تر واک لاندې سیمو له ۲۲ ولایتونو څخه څلور ولایتونه یانې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان په افغانستان کې وو، چې له کابل څخه به ۱۶ کروړه دام (هر ۵۰ دام له دوو انو سره مساوي و) عایدات لاسته ورتلل. (۴)

د بابري هند پاچايانو د ايران د صفوي پاچايانو پر خلاف په افغانستان کې تر خپل واک لاندې سيمو کې د ځينو تفرېحي ځايونو په رغونې لاس پورې کړ. لکه په کابل کې باغ بابر، شهرارا، د جلوخانې باغ، چهارباغ، اورته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ، اهوخانه باغ، په جلال اباد کې نمله باغ، په پروان کې استالف باغ، په کندهار کې جهان ارا او چهارباغ، د کندهار په سرپوزه کې د چهلزيڼې ماني او په کابل کې د بالاحصار بيارغونه، دغه راز د شوربازار او د بابر باغ د مرمريڼ جومات جوړونه، د شاه جهان له جوړونې څخه وو او کندهار ښار چې نادر افشار په ۱۷۳۸م کال وران کړ، د شاه جهان له خوا په اته لکه روپيو جوړ شو او په کابل کې علیمردان خان باغ او د چهارچتې باغ، چې علیمردان خان جوړ کړي وو او ډېرې ښکلې نقاشۍ يې لرلې. ۵.

د غورځنگ ټولنپوهنه:

که څه هم په افغانستان کې د فيوډالي اړيکو عناصرو تر اسلام وړاندې هم غښتلتيا موندلې او په ۱۷مه او ۱۸مه پېړيو کې اوج ته رسېدلې، خو د افغانستان د پښتنو په ټولنه کې چې دوی له لرغونو زمانو د لوېديز هندوکش په کليو او غرنيو سيمو کې لکه غور، زابلستان او د سلیمان او سپين غره شا خوا کې سره پاشلي وو، د فيوډاليزم وده نامتوازنه او ډېره ورو وه.

له بلې خوا دوی په لسگونو قبيلو وېشل شوي وو، لکه: ابدالي (دراني) غلجي، ترين، بربخ، ناصر، وردگ (٦)، مومند، ايرېدي، شينواري، ورکزي، يوسفزي، اتمانخېل، بنگښ، خټک (٧)، ځاځي، توري، عيسی خېل، وزير، مروت، خوستيان، دولت خېل، گنده پور، میان خېل، گگیان، بابر او نور... (٨) چې تر نورو سيمو ډېر وروسته د فيوډاليزم پړاو ته دننه شوي دي.

د سلیمان غره په غرنيو سيمو کې تر ډېرې مودې پورې فيوډالي لرغوني اړيکي او د **جرگې** دود روان و، چې په ټوليز ډول د ژوند نظام د **جرگو** په زور اداره کېده. **جرگې** په بنسټيزه توگه يو **قومي سازمان** دی او **د پلار سالاری** په دورې پورې اړه لري، چې په پرمختيايي (مخ په وده ټولنو) کې د قومي شخړو د اوارۍ لپاره (له مرکزي دولت پرته) جوړېږي.

زموږ د هېواد په ځينو قبایلو کې اوس هم جرگې يو مهم رول لري، دوی پخوا ساده او لومړنی حالت درلود، چې د قومي **سپين ږيرو** د مشورې بڼه يې لرله، وروسته په يوه اشرافي او د قبیلې په فيوډالي شورا بدله شوه. ان تر اتلسمې پېړۍ وروسته (د ميرويس نيکه پېر) د افغانستان دولتونو پر مهمو مسایلو د دې جرگو جوړونه بيا پيل کړه. ۹.

د روايتونو له مخې د مغول تر ړنگېدو وروسته، په ځانگړې توگه د تېمور تر مړينې وروسته د شاهرخ حکومت له هماغه پېر څخه چې د ښاري ژوند لپاره زمينه برابره شوه، د سليمان غره د شا و خوا ابداليانو، وزيرو، غلجيانو او نورو کوچيانو کډوالي پيل شوه، چې دوی به په کليو کې مېشتېدل او په نويو سيمو کې به يې د کرنې له کبله اقتصاد ته وده ورکوله. تر ټولو مهمې کډوالۍ له څوارلسمې ميلادي پېړۍ څخه پيلېږي، چې غلجيانو، ابداليانو، وزيرو، اړېديو، خټکو، مومندو، شينوارو، ورکزيو، کاکرانو او نورو قبایلو پيل کړي. (۱۰)

ابداليانو (درانيانو) د ارغنداب، ارغسان، هلمند او هرات په شنو سيمو کې واړول، دغه راز غلجيان په ترنگ، زابل او اسکان کې مېشت شول، دې قبایلو په اتلسمه پېړۍ کې دومره ځواک پيدا کړ، چې پراخ ملي او فيوډالي دولتونه جوړ کړي.

په پنځلسمه ميلادي پېړۍ کې لوديان او په لسگونو نور قبایل هند ته ورسېدل، چې له يوسفزيو او غورياخېلو سره يوځای له خيبره واوبتل او د پېښور شمالي سيمو ته لاړل، چې تر سوات او بنير پورې يې په شنو درو کې واړول. (۱۱) مروت قبيلې بنو سيمه ونيوله، وروسته بنگېنو، خټکو، اتمانخېلو، داودزيو او نورو قبایلو د سند سيند راسه سواحل د خپلې استوگنې لپاره غوره کړل. (۱۲)

دغو کډوالو د نويو سيمو په نيولو سره ځينې پخواني ځايي خلک يا وشرل، يا يې هم تر خپل تابعيت لاندې راوستل، چې کروندگري به يې ورباندې کوله، کله-کله به يې د بېلابېلو قبایلو ترمنځ د ځينو سيمو پر نيولو کومه ستونزه رامنځته شوه، د دې موضوع په تړاو به د دوی ترمنځ ځينې نورې ستونزې هم رامنځته شوې، چې د يوه ټولنيز واحد په توگه به يې د قبيلې موقعيت کمزوری کاوه. يوسفزيو به دا وړ ستونزې د مشهور وېشونکي (شيخ ملي) په مرسته حلولې، ظاهراً کله چې د شپاړسمې ميلادي پېړۍ په پيل کې يوسفزيو او ملاتړو يې پر دلازاکانو يرغل وروړ، دا ډول وېش د يوه روحاني مشر (شيخ ملي) له خوا ترسره شو، چې د دې قبيلې د مشر ملک احمد له خوا په سيمه کې تطبيق شو. (۱۳)

د شيخ ملي د وېش سيمه ټولې هغه ځمکې وې چې د کابل رود له سرچينو رانيولې د اباسين (سند) تر لوېديځ پورې دوام مومي، په شمال کې يې سوات، بنير او پنجگوره راځي، ياد شوي قبایل مخکې په کې مېشت وو.

د دې وېشليک له مخې د يوسفزيو قبيلې هر يوه غړي او متحدينو لکه مندرو، اتمانخېلو، گدون او نورو ته يوه-يوه ټوټه ځمکه ترلاسه کړه، چې ساداتو او نورو ملگرو روحانيونو ته يې هم ځمکې ورکړې. هغه ځمکې چې روحانيانو ته ورکړل شوې (سيري) نومېدې او داسې جوړه شوې وه چې د ستونزو د اوارۍ لپاره د هرو دوو ټوټو ترمنځ يوه ټوټه ځمکه (سيري) راتله.

دا وېش له ټوليز مالکيت څخه د شخصي مالکيت پر لوري د نوموړو مشرانو د انتقال لومړنی گام و، چې تر دې وروسته ډېر ستر مشران او فيوډالان رامنځته شول.

په هغو سيمو کې چې فردي مالکيت وده وکړه، نو تر هرو څو کلونو وروسته د وېش اصول بدل شوي، چې يوازې په ليرېو پرتو سيمو او درو کې چې طبيعي اقتصاد يې درلود، پر خپل پخواني حالت پاتې شول. (۱۴)

پوهاند حبيبي د وېش د دې سيستم (د شيخ ملي دفتر) په باب په زړه پوري معلومات راکوي او وايي: شيخ ادم مشهور په شيخ ملي بن يوسف د بني پشتون له عشيرې، چې د پېشوايي مقام يې درلود او **؟** دوتر شيخ ملي **؟** نومی کتاب يې په پښتو په (۸۲۰هـ - ۱۴۱۷م کال) وليکه، چې د يوسفزيو ټولنيز قوانين بيانوي .

هغه د ځمکې، استوگنځي او څرخايونو د وېش په برخه کې د عدالت له مخې ځينې قوانين وضعه کړل، چې له مخې يې زراعتي اوبلنې ځمکې د کورنيو د نفوس له مخې وېشل کېدې، چې تر لسو کلونو وروسته به د کورنيو غړو د څومره والي او د ځمکې د نوعيت له مخې دا وېش نوی کېده. د دې وېش له مخې د يوسفزيو ټولې اړوندې ځمکې په شپږو ډولونو وېشل کېدې:

۱. يوسفزي.

۲. محمدزي.

۳. گگياني.

۴. خليل.

۵. مومند.

د ځمکو دا هره برخه به پر دفتر، برخه او پتي وېشل کېده، چې په کرنيزه ځمکه کې د هرچا برخې ته به يې **؟** وند **؟** او په څرخايونو کې رسېدلې برخې ته به يې (ورشو) ويله، چې د **؟** هيسک **؟** يانې پچې په مرسته به تر عام نظر لاندې **؟** جرگه **؟** دايرېده، تر وېش وروسته به يوه برخه ځمکه د سيري په نامه ساتل کېده او حاصلات به يې ټولگټو کارونو ته ورکول کېدل، لکه ډول وهل، مطري، نايي توب او پخلی، چې دېته يې د هوجرې مصارف ويل، دا مېلمستون به په کلي کې و، د کليو او نورو سيمو د وېش لپاره هم د شيخ ملي په دفتر کې همدا ترتيب په پام کې نيول شوی و، چې هر کلی به په نورو سيمو وېشل کېده او (چم) به يې ورته وايه، هر چم به ډېر سرايونه لرل، چې (کندر) به يې ورته وايه، هر کندر به څو کوچني لرلې او د غولي په نامه به يې حويلي لرله، هر چم به يو جومات، يوه هوجره او د سيل لپاره يو برج درلود. چې تر دوو کلونو پورې به د يوې کورنۍ په واک کې و.

یوه کس ته رسېدلې ځمکه به یې (بگري وند) نوموهل، چې په لسو کلونو کې رسېدلې برخې ته به یې (موتي) ویله. د وېش تر سیستم وروسته چې شیخ ملي کوم کار وکړ، هغه د زراعتي سیستم او ټولنيز سمون و، چې نورو افغان قبایلو هم دا سیستم پلی کړ. په دې توگه ډېرې ځمکې سمسورې شوې، چې (بانډه) به یې ورته ویل. (۱۵)

د تاریخ ریاست سوات نومي کتاب لیکوال محمد اصف خان وايي: **◆** له څوارلسمې پېړۍ څخه تر ۱۹۲۴م کاله پورې د سوات په اړوندو سیمو کې (دوتر وېش) یانې د شیخ ملي دفتر عملي کېده، چې د ځمکو د وېش په برخه کې معیاري سیستم و، په دې مانا چې په ځینو ځایونو کې به په تر پنځو په ځینو کې تر ۷ او په ځینو کې به تر لسو کلونو وروسته نوی کېده. (۱۶).

له شک پرته د ځمکو د وېش دا سیستم په ټولو پښتون مېشتو سیمو کې په لږ توپیر سره موجود و.

اکاډمیسین عبدالشکور رشاد د خپلې یوې گټورې لیکنې په ترڅ کې د کندهار د شورابک د برېڅ قبیلې د وېش پر سیستم یې لیکلې وایي:

د وېش سیستم: د شوراوک د تولید وسایل مالداري او کرنه ده. په مالدارۍ کې د پسونو، وزو او اوبنانو گلې راځي چې د خلکو شخصیت ملکیت دی، دغه راز ځمکه بیا د قبیلې عمومي ملکیت دی، چې تر یوې ټاکلې مودې لپاره د کروندگر په واک کې وي، د وخت تر پوره کېدو وروسته بیا په قبیلې پورې اړه پیدا کوي.

په یوسفزیو، باجوړ، شینگل او شینوارو کې هم د وېش دا سیستم دود و. چې په ځینو قبایلو کې اوس هم شته. د کندهار د شوراوک قبیلې برېڅ یوازېنۍ قبیلې ده چې تر اوسه پورې یې د وېش دا سیستم ساتلی دی.

په شوراوک کې د ځمکې د وېش لپاره دا پنځه ارونه په پام کې نیول کېږي:

۱. نیکه گنۍ.

۲. پلر گنۍ.

۳. کهول.

۴. کورنۍ.

۵. کور.

د نیکه گنۍ برخه تر نورو دا ډېره او د (کور) برخه کمه وي. هر کال د قبیلوي واحد یوه اندازه ځمکه د قرعې یا پچې له مخې ټاکل کېږي، د هر واحد نارینه (حاضر او غایب) په کې ونډه لري. که د یوه خپل تله درنه وي، نو ټولو غړو ته یې (زی) وایي، چې بل وارث یې د تصرف حق نه لري. په شوراوک کې د ځمکې د وېش سیستم درې ډوله دی:

۱. د ځوله وېش څه سیستم: د برېڅو په زکوزيو او هندوزيو کې د ځوله وېش څه سیستم دود دی او هر کال د قبیلې پر ژونديو نارینه وو ځمکه وېشل کېږي .

ان که دا نارینه يوه ورځ مخکې هم پیدا شوي وي. خو ښځې په دې وېش کې د ونډې حق نه لري .

۲. د ملاتړ دود: په بدلزيو کې د ملاتړ وېش په نامه يو بل سیستم دود دی، يانې کله چې ماشوم ۱۲ کلن شي، د تورې يا ټوپک د اوچتولو توان پیدا کړي، نو بايد چې د خپلې قبیلې د گټو د دفاع لپاره ملا وتړي. د برېڅو په بدلزيو کې نارینه وو ته تر ۱۲ کلنۍ وړاندې حق نه ورکوي، چې ښځې هم ترې بې برخې دي .

۳. د اس دود: پخوا به له پرديو يرغلگرو څخه د قبیلې د ساتنې لپاره پنځوس اسونه بېل ساتل کېدل، که د قبیلې هر کس به يو اس ساته نو په ځمکو کې به حق ورکول کېده، که به ده خپل اس خرڅلاوه، نو د اس برخه به نوي خاوند ته ورکول کېده، چې دا دود اوس نه شته. (۱۷)

يو شوروي ختيځپوه (ال، پ، گوردون) په ځه مناسبات زراعتي در سرحد شمال مغرب هند څه نومي کتاب کې ليکي: د قبیلې د اشتراکي ملکيت له کبله د ټولنيز جوړښت وړانول او د فيوډالي اړيکو وده ده، د ۱۴-۱۹مې ميلادي پېړۍ په بهير کې يې ادامه ومونده. په ځينو نورو پښتون مېشتو سيمو (ختکو، د پېښور ځينو نورو قبيلو کې) دا بدلون گړندی او په ټوليز ډول د ۱۸مې پېړۍ په پای کې پایته رسېدلی و، په ځينو نورو قبایلو: بنوخيانو، يوسفزيو، مومندو، ورکزيو او د دامان په ځينو نورو سيمو کې يې لږه وده وکړه، چې د ۱۹مې پېړۍ تر نيمايي پورې يې ادامه ومونده. (۱۸)

په دې توگه په ټولو قبایلو کې ټولنيزه وده متوازنه وه، څرنگه چې په ۱۵مه ميلادي پېړۍ کې (لودي) قبیلې دا توان درلود، چې تر اوسني افغانستان دباندي په هند کې يو دولت جوړ کړي، چې تر ۱۶مې پېړۍ (۱۴۵۰-۱۵۲۶م= ۸۵۵-۹۶۱هـ) او وروسته په ۱۵۴۵م کال سوري دولت د شېرشاه سوري تر مشرۍ لاندې په هند کې دولت جوړ کړ. (۱۹)

تر دې مهاله پورې په پښتون مېشتو ازادو قبایلو کې فيوډالي اړيکو لار پرانيستلې وه، چې په ځينو قبایلو کې (قبيلوي او قومي جرگه) د خانانو د لاس اله شوه، چې وروسته غلجيانو او ابداليانو د هېواد په جنوب لوېديځه کې دا دود په پراخ جوړښت کې وکاراوه.

د غورځنگ ټولنيز او سياسي شرايط:

په پښتنو کې د (فيوډاليزم) گډوډ بهير توند قومي اختلافونه رامنځته کړل، په ځانگړې توگه چې د هند گورگاني امپراتورۍ د قبيلوي خانانو د پرسولو او په تمه کولو له لارې دغه تضادونه زياتول او له بلې خوا فيوډالي خوی هم دا تقاضا کوله چې په قبيلې پورې اړونده ځمکه بايد د رئيس په شخصي ملکيت کې وشمېرل شي .

وړاندې په پښتنو، په ځانگړې توگه سوات کې چې په يوسفزيو پورې يې اړه درلوده د **؟** وېش **؟** سيستم د شيخ ملي له دفتر سره سم ترسره کېده، چې له مخې يې په ځينو قبایلو کې تر هرو پنځو کلونو وروسته او ځينو کې ۷ يا هم ۱۲ کاله وروسته بايد له سره نوی کېدای). ۲۰)

خو د قبيلې خانان چې ښې ځمکې يې په واک کې وې، په دې سيستم خوښ نه وو، غوښتل يې دا ځمکې د تل لپاره د دوی شي، حال دا چې د قبيلې خلکو د دې سيستم پلوي کوله). ۲۱)

لکه څنگه چې وړاندې ورته اشاره وشوه، گورگاني شاهانو دغو اختلافاتو ته لمن وهله، طبعاً د ټولني بېوسه خلکو غوښتل يوه چاره پيدا کړي، په همدې تړاو د خلکو له خوا د فيوډالانو پرضد د ۱۶مې پېړۍ په منځ کې يوه قوه رامنځته شوه، چې مشر يې بايزيد روښان و، چې د مذهب، پيرۍ او مرشدۍ تر سيوري لاندې يې د فيوډالي استبداد پرضد مبارزه پيل کړه .

څېړونکو څرگنده کړې چې روښاني غورځنگ په هند کې د لودي او سوري دولتونو تر ړنگېدو وروسته د افغانانو د خپلواکۍ غوښتنې مهم غورځنگ و. ځکه بايزيد روښان شخصاً د يوې قبيلې مشر و، چې دې ستر ارمان ته د رسېدو لپاره يې له تصوف او عرفان څخه د يوې درنې وسلې په توگه کار واخيست او د پرديو يرغلگرو (د هند د گورگانيانو) پر ضد يې خلك مبارزې ته راوبلل). ۲۲)

په منځنيو پېړيو کې به د واکمن استبداد پرضد مخالفت د عرفان او مذهب په جامه کې څرگندېده. (۲۳) پر دې بنسټ روښاني غورځنگ د جوړښت له مخې عرفاني او تصوفي، خو د مضمون او محتوا له مخې د خپلواکۍ غوښتنې غورځنگ و. (۲۴) چې د کابل رود په سرچينو کې يې مېشت خلك د استبدادي ځواکونو او واکمن فيوډالي سيستم پرضد مبارزې ته هڅول او د هندوکش په جنوب کې (له غزني تر پېښور يې) نيمه پېړۍ نه سترې کېدونکې مبارزه وکړه). ۲۵)

ځينې شوروي څېړونکي چې د مارکسيزم او لينيزم د نظريو تر اغېز لاندې راغلي، د روښاني غورځنگ په باب يې ويلې چې له يوې خوا يې ملي ماهيت درلود، له بلې خوا يو بشپړ طبقاتي غورځنگ و، چې د مخالفينو پر وړاندې به يې په جگړه کې له مخالفو خانانو شتمني اخيستله، بيا به يې په غورځنگ کې پر گډونوالو وېشله. په دې توگه يې عمده ملکيتونه له منځه وړل او کوچني کرنيز ملکيتونه يې زياتول). ۲۶)

حال دا چې د مذهبي جگړو يوه عمده ځانگړنه د جهاد اعلان او د مجاهدينو ترمنځ د غنيمتونو وېش دی، چې له طبقاتي سوچ سره هېڅ تړاو نه لري .

خو اخر د هند بابري دولت د وسلو او پيسو په زور له روحانيونو او فيوډالانو سره د يووالي په سيوري کې دا غورځنگ وځاپه، چې تر هرڅه وړاندې يې ملا دروېزه ننگرهارې (چې د مخزن الاسلام او تذكرة الابرار والاشرار) کتابونو ليکوال او پير بابا (سيد علي ترمذي) په دې مبارزه کې لوی لاس درلود، چې پراخه تبليغاتي ونډه يې وه او د غورځنگ پر مشر يې د کفر او الحاد ټاپه ولگوله، بايزيد روښان ته به يې (پير تاريخ) وايه. (۲۷)

روښاني غورځنگ د گڼو خلکو هرکلی ترلاسه کړ، چې د هند بابري دولت به يې هم په وړاندې خپل غبرگون او مبارزې تېزولې، د شپاړسمې ميلادي پېړۍ له پيله- کله چې بابر پر کابل واکمن شو، په ۹۱۳هـ=۱۷۰۵م کال له قوي پوځ سره يې يوځای د زابلستان پر غلجيانو ودانگل، چې د خلکو تر وژنې او د مرو له سرونو د کله منار تر جوړونې وروسته يې د هغوی رمې او نور څاروي (سل زره پسونه) ولوتل. (۲۸)

بل کال ۹۱۴=۱۵۰۸م کال اپرېديان (د غبار په وينا مومندو) چې د بابر واکمني يې د خپلو گټو په زيان گڼله او له خيبر درې څخه يې حق العبور اخيستل خپل حق گانه، له بابر سره ونښتل، چې ډېرې جگړې يې وکړې. (۲۹)

په ۹۲۵هـ=۱۵۱۹م کال يوسفزيو هم د اپرېديو غوندې د بابر په وړاندې ورته چلند خپل کړ، چې څو زره غړي يې مړه او يرغمل ونيول شول. (۳۰)

د اخوند دروېزه په وينا د گورگيانو د وژنو له کبله يوسفزيان له خپلو سيمو بېځايه شول، چې له ډېرې لوړې او فقر سره مخ شول، ان چې غريب خلک مړه هم شول او ښخول يې د چا په وس نه وو پوره. لنډه دا چې د ظلم له کبله زوی له مور، پلار له ماشوم او ښځه له مېړه څخه بېل شول. (۳۱)

د پير روښان په مشرۍ د غورځنگ پيل:

وروسته تر دې چې په هند کې بابري دولت جوړ شو، د شپاړسمې ميلادي پېړۍ په منځ کې بايزيد انصاري (مشهور په بايزيد روښان) د وزيرستان د کانيگرام سيمې اوسېدونکی د شيخ عبدالله انصاري زوی، د سراج الدين انصاري له اخلافو څخه و، چې په ۹۳۲هـ کال د پنجاب په جالندهر کې يې د بابري دولت پرضد د غورځنگ په جوړونې پيل وکړ.

ده د ځوانۍ له پيله په سيل او گرځندويۍ، د نفس په تزکيه لاس پورې کړ، چې تر کندهار، هند، ماورالنهر او سمرقند پورې يې سفرونه وکړل، له پوهانو او د نظر له خاوندانو سره يې وليدل، عربي او نور دوديز علوم يې زده

کړل، په ادب، فلسفه او تصوف کې یې مطالعې وکړې، چې د اسونو د تجارت لار یې هم خپله کړه، له سمرقند څخه به یې ښه اسونه رانیول او هند ته به یې وړل. ده دا سفرونه له ۱۵ کلنۍ څخه (۹۴۷هـ-۱۵۴۰م څخه پیل کړل، چې تر ۹۶۰هـ-۱۵۵۲م کال پورې یې دوام وکړ) دغو سفرونو ورڅخه جهانديده، متفکر او عاقل انسان جوړ کړ.

بایزید روښان یو متفکر او د تصوف د ځانگړې لار خاوند و، چې ډېر مذهبي کتابونه یې هم لیکلي، لکه: خیرالبیان، صراط التوحید، فخرالطالبین، مقصود المومنین، مکتوبات روشاني او نور... چې په پښتو، دري او عربي ژبو دي. (۳۲) هغه کندهار ته د یوه سفر په ترڅ کې ولیدل چې د هندي دولت والي بیرم خان ساتندویانو یوه ښځه له وېښتو ونيوله او د هغې وېښته یې په ژرندې پورې وتړل، بیا یې وخرخول. دی دومره اغېزمن شو، چې تر مرگه یې دا خاطره په ذهن کې پاته وه. (۳۳)

د داسې یوې دردوونکې پېښې په لیدو سره دا شریف احساس هر غیور انسان دردوي، اخر یې د روښاني غورځنگ جوړېدو ته لار پرانیستله. تذکرة الانصار په دې باب لیکي: مغول مشرانو پر افغانانو ډېر ظلمونه وکړل، تر دې چې یوه ورځ یې د یوه شخص ښځه ونيوله، د سر وېښتان یې د ژرندې په پله پورې وتړل، کله چې ژرنده چالان او پل یې وخرخېد، نو د ښځې چيغې او نارې پورته شوې. (۳۴...)

د همدې سفر په ترڅ کې بایزید روښان بیرم خان ته ورغی او د خپل تجارتي کاروان د ځینو ملگرو د ورکاوي په باب یې ورته شکایت وکړ، خو چا یې په خبرو سر ونه گرځاوه. ده هم له سوداگرۍ لاس واخیست، کله چې یې په افغانستان کې د گورگیانو ظلمونه او تېري ولیدل، نو په دې تکل کې شو چې خلك د پردیو له واکمنۍ څخه وژغوري. څرنگه چې دی د قبیلې مشر نه و، نو د تصوف له لارې یې د دین په جامه کې هڅه وکړه خلك د مغول او سیمه ییزې واکمنۍ او استبدادي دستگاه په وړاندې راوپاروي.

نو تر پنځه کلن ریاضت وروسته یې د صراط التوحید په لیکلو لاس پورې کړ، وروسته تر دې چې یې ډېر پلویان پیدا کړل، نو ټول یې د تبلیغ لپاره د هند دربار ته (سید علي ترمذي- مشهور په پیر بابا او د هغه شاگرد اخوند دروېزه ننگرهارې، دغه راز غزني او کندهار ته) ولېږل. (۳۵)

دی ځکه د پیر بابا او اخوند دروېزه له توند مذهبي غبرگون سره مخ شو، چې د ډیلي واکمنو هم ورسره مخالفت وکړ. (تر ۱۵۵۷م کال وروسته) پیر روښان چې د دې غبرگون اټکل کړی و، لومړني تشکیلات یې پیل کړل، خپل ځینې پلویان یې په وسلو سمبال کړل او د قوم اړو خلکو ته یې یوه خزانه برابره کړه. څرنگه چې هغه د مذهب او تصوف په جامه کې دا کارونه کول، نو خلکو یې ډېر هرکلی کاوه، د یوسفزیو قبیلې هم خپل کلنی خراج او عشر د بایزید خزانه ته ورکړل. (۳۶)

د اخوند دروېزه په وينا، بايزيد ادعا لرله چې لښکر به جوړوي، چې هند فتحه کړي، هر څوک چې اس لري، د ډيلي پر اکبر پاچا دې ورشي او له هغه دې خزانه ولوتي، ځکه چې دا هرڅه زموږ دي). ۳۷)

بايزيد په دې تصميم او احساساتو سره د هند د بابري دولت پرضد جهاد اعلان کړ، چې ډېر ژر يې ځان تر پېښوره ورساوه. د کابل بابري واکمن ميرزا محمد حکيم (د همایون زوی او د بابر لمسي) وکړای شول بايزيد اسير کړي، خو بايزيد له قاضي خان (د کابل قاضي القضاة) سره د خبرو په مرسته ټول تورونه رد او پر خپلو مخالفينو بريالی شو، چې خوشې کړای شو او له کابل جلال اباد ته لاړ. له هغه ځايه (تيراه) ته لاړ، چې له څو زره کسيز پلي او سپاره پوځ سره مل يې پر جلال باد برید وکړ (۹۷۹هـ - ۷۲-۱۵۷۱م کال) ۳۸).

بايزيد چې د خپلو تبليغاتو په مرسته يې خلک د بابريانو د واکمنۍ پرضد هڅول، پوهېده چې پر جلال اباد يې برید نه شي کولای د هندوستان واکمنه امپراتوري ړنگه کړي، خو غوښتل يې عملاً خلکو ته د خپلواکۍ لپاره مبارزه وښيي، ان که پر دې لار قربان هم شي. همداسې هم وشول، د کابل والي محسن خان د هند د گورگاني دولت په امر د روښاني غورځنگ د خپلو لپاره پاڅېد او د شينوارو د تورراغه په جگړه کې يې بايزيد ته سخته ماتې ورکړه. روښاني ځواکونه درې وړې شول، په خپله بايزيد روښان دنگو غرونو ته وخوت، خو په همدغو کې ناروغ او د اشغور په کالاپاني کې ومړ. ۹۸۰هـ - ۱۵۷۲م کال) ۳۹)

د غورځنگ ادامه:

د هند گورگاني حکومت فکر کاوه چې د بايزيد روښان له مړينې سره به خلک هم غلي شي، خو داسې ونه شول، د خلکو پاڅون لا پسې زورور شو او ډېر ژر ۲۵ زره پلي او ۵ زره سپاره د بايزيد روښان د زامنو: شيخ عمر، نورالدين او خيرالدين پر شا و خوا راټول شول، چې د هند د بابريانو پر ضد جگړې ته تيار او پر پېښور يې برید وکړ او د هغه ځای واکمن (حامد خان بخاري) يې وواژه. ۴۰)

د هند بابري ځواک له خوا (جلال الدين اکبر) د دې پاڅون د خپلو لپاره مامور شو، چې مومند، غورياخېل، يوسفزي، ايرېدي او ورکزي په دې دوه کلنه جگړه کې د مبارزينو په ليکه کې درېدلي وو، وروسته د هند ځواکونه د کورمان سنگ او زين خان کوکه په مشرۍ د مشرانو په څارنې او خپلو پسې ووتل، چې د ايرېديو او ورکزيو ځينې کسان يې يرغمل ونيول، خو د بايزيد روښان زامن گوتو ته ورنغلل. ۴۱)

د هند دولت په هر چل او نيرنگ چې و، د بايزيد مشر زوی او ځايناستی شيخ عمر سره اړيکي وغزول، چې حمزه خان الکوزی (يوسفزی) او ملا دروېزه ننگرهاری د تورې او قلم په ډگر کې د روښانيانو پرضد پاڅېدلي وو. روښانيان په يو دوو جگړو کې پر دښمن بريال شول، خو په درېيمه کې حمزه خان الکوزی بريالی شو، چې شيخ عمر، خيرالدين

او نورالدین د لازکانو په لاس (۹۸۹هـ - ۱۵۸۱م کال) ووژل شول او د بایزید روښان کشر زوی جلال الدین چې ۱۴ کلن و، ونیول شو، چې اکبر پاچا ته ولېږل شو، خو هغوی وبانښه او څه موده وروسته بېرته د خپل پلار مریدانو ته ستون شو، چې د گورگیانو پرضد یې یوځل بیا مبارزه پیل کړه. (۴۲)

په ۱۰۰۷هـ - ۱۵۹۸م کال جلال الدین او نورو مبارزینو پر غزني برید وکړ، چې د یوڅه مودې لپاره یې دا ولایت په لاس کې و، خو په ۱۰۰۹هـ - ۱۶۰۰م کال په یوه تونده جگړه کې چې د غزني ولایت د هندي ځواکونو په وړاندې وشوه، جلال الدین ټپي بیا مړ شو. (۴۳)

د جلال الدین تر مړینې وروسته د شیخ عمر زوی احدات د خپل اکا پرځای مشر شو، چې د مبارزانو مشري یې کوله. په ۱۰۲۰هـ - ۱۶۱۱م کال احدات پر کابل برید وکړ، چې له هندي ځواکونو او جهانگیر سره ونښت. د کابل په کوڅو کې تونده جگړه روانه وه، چې د دواړو غاړو تر تلفاتو وروسته احدات لوگر ته تر شا شو. (۴۴)

په ۱۰۲۴هـ - ۱۶۱۵م کال د لوگر په څرخ ولسوالۍ کې د بابري ځواک له یرغل سره مخ شو، چې درې زره تنه مړي یې ترې پاته شول او کندهار ته لاړ. تر څه مودې وروسته بېرته راستون شو. (۴۵)

په ۱۰۲۹هـ - ق - ۱۶۱۹م کال د کندهار په سنگ پوزه کې یې د بابري مغول په وړاندې سخته جگړه وکړه، چې بابري ځواکونو ته یې ماته ورکړه او د هغوی ۵۰۰۰ اسونه یې د غنیمت په توگه خپل کړل. (۴۶)

په ۱۰۳۵هـ - ۱۶۲۵م کال د احدات ځواکونه د (لواغر) په غرونو کې د هند د بابري ځواک تر یرغل لاندې راغلل، چې احدات په کې ووژل شو.

د احدات لور چې نه یې غوښتل د دښمن په لاس ورشي، ځان یې د کلا له برج څخه لاندې غورځار کړ او مړه شوه. د احدات مېرمنې (علايي) د جلال الدین لور چې یوه پوهه او د ښو اخلاقو لرونکې مېرمن وه، د روښاني غورځنگ د پرمخون په برخه کې یې له خپل خاوند سره ډېره مرسته کوله، د خاوند تر مړینې وروسته له خپل زوی عبدالقادر سره تېراه ته لاړه. (۴۷)

په ۱۰۳۷هـ - ۱۶۲۷م کال عبدالقادر د پښتنو د بېلابېلو مبارزو قبایلو په مشرۍ پېښور کلابند کړ، خو د مومندو، داودزیو، گگیانو، یوسفزیو، سوریانو او خټکو ترمنځ د اختلاف له کبله ډېر ژر کلابندي د یوسفزیو او گگیانو له خوا ماته شوه او د هند بابري ځواکونو پر افغان مبارزینو بری ترلاسه کړ، چې پېښور د شاه جهان لاسته ولوېد. (۴۸)

په ۱۰۴۳هـ - ۱۶۳۳م کال عبدالقادر او مور یې (علايي) د شاه جهان د واکمن سعید خان له خوا ونیول شول، چې د هند دربار ته ولېږل شول، دوه کاله وروسته ۱۰۴۵هـ - ۱۶۳۵م کال عبدالقادر ظاهراً د زهر و د خوړلو له کبله مړ. (۴۹)

د جلال الدين زوى كريمداد چې د دې كورنۍ وروستى سړى و، دى د بنگښ قبيلې په مشرۍ د وركزيو او اړېديو د هغو خانانو پر ضد راپاڅېد چې د هندي دولت په خدمت لگيا وو، خو په ۱۰۴۷هـ - ۱۶۳۷م كال بنگښ قبيله د شاه جهان د پوځ له خوا ماتې وخوړه، چې كريمداد په خپله اسير او بيا ووژل شو.

دغه راز د جلال الدين زوى الهداد چې د خپل نيکه په ټولو غونډو کې به يې گډون کاوه او ملي ډلې يې رهبري کولې، هم ونيول شو، چې هند ته ولېږل شو. (۵۰)

په دې توگه د روښانيانو تر مشرۍ لاندې د خلکو ۶۰ کلنې مبارزې د ۳۰ کلونو لپاره غلې وې. په ۱۶۶۶م كال دوه تنه مبارزين اخند چالاک خټک او باکوخان يوسفزي د مبارزينو په مشرۍ د خپلواکۍ جنډه هسکه کړه او د اورنگزېب د ځواکونو پر وړاندې يې توندې جگړې وکړې، خو دا غورځنگ هم وځپل شو. (۵۱)

دغه راز بل پاڅون د اېمل خان په مشرۍ وشو، چې د خوشال خان خټک په مرسته يې د هند د گورگاني دولت پر ضد د مبارزې لار ونيوله، چې دواړو ډېرې مېړانې وکړې او په کابل کې پر بابري والي او محمد امين په ۱۰۷۷هـ - ۱۶۶۸م كال يې يرغل وروړ، خو وروسته وځپل شو. (۵۲)

خوشالخان خټک او د پښتنو غورځنگ:

په پښتنو کې خوشالخان خټک (۱۶۱۳- ۱۶۹۱م كال) د شعر او ادب- هم د تورې او قلم په ډگر کې جنگيالي سړى او ستر مشر و، چې ډېره زړورتيا او مېړانه يې لرله. د خټک قوم مشر او د اورنگزېب د پاچايۍ پر ضد مخکښ مشر و.

خوشالخان په ۱۰۵۰هـ - ۱۶۴۱م كال د خپل پلار شهباز خان تر مړينې وروسته د خټکو مشر شو او تر ۱۰۶۹هـ - ۱۶۶۰م كال يې د هند له دولت سره همکاري کوله او د هند د گورگاني دولت په گټه يې په جگړو کې ونډه اخيستله، خو په ۱۰۷۳هـ - ۱۶۶۳م كال د اورنگزېب د واکمنۍ پر مهال له گورگاني هند سره د خوشالخان خټک اړيکي خراب شول. (۵۳)

فرهنگ ليکي: د شاه جهان زوى اورنگزېب يو متعصب انسان و، چې غوښتل يې د شريعت احکام لکه څنگه چې خپله خوښه وي په خپل هېواد کې پلي کړي. په دې ترڅ کې نوموړي ناشرعي ماليات او محصولات او د لارې محصول لغوه اعلان کړل، څرنگه چې خوشال خټک محصول اخيستل، د پېښور واکمن دى ونيو او د پاچا په امر يې دوه کاله د راجپوتانه په رنتپور زندان کې بندي کړي.

که څه هم تر ازادۍ وروسته خوشالخان خټک بيا هم د دربار له خوا د باور وړ شخص و، خو ده دا سپکاوى هېر نه کړ، چې له مغول دولت سره يې د مخالفت يوازېنى لامل همدا و.

فرهنگ زیاتوي: په ۱۶۷۰م کال په کونړ کې ځینو دولتي سپاهیانو د ساپی قبیلې پر یوې نجلی بريد وکړ، چې ساپیانو دا سپاهیان ونيول او وپې وژل. په دې توگه یې د دولت پرضد پاڅون وکړ، د دولت ځینې ځواکونه د دوی د ځپلو لپاره کونړ ته روان شول، چې اېمل خان مومند او ورپسې خوشالخان هم له سپاهیانو سره ملگري شول، چې د ساپیانو پاڅون ډېر غښتلی شو، د جگړې په ترڅ کې خوشالخان خټک د اړېدو په مرسته د نونبار پر کلا بريد وکړ، چې ډېر غنیمت لاسته ورغلل. (۵۴)

تر دې وروسته خوشالخان خټک د هند مغول واکمنۍ پرضد له نورو پښتنو مبارزینو سره مل شو، چې قلم او توره یې راوکښل، هېوادني او حماسي شعرونه یې ولیکل:

لا تر اوسه یې ماغزه په کرار نه دي

چا چې ما سره وهلی سر په څنگ دی

هغه مهال چې خوشالخان په زندان یا په جگړو کې و، تل یې د پښتنو د ملي یووالي، ویښتیا او مبارزو لپاره د هند د زورواک دولت پرضد شعرونه لیکلي دي، چې د ژوند تر پایه د تورې او قلم په ډگر کې کرار کښېناست.

هغه هر ټولنیز او شخصي بهیر ته د شعر په ژبه ځواب ویلی او د ژوند او وخت ټول واقعیتونه یې د شعر په هنداره کې منعکس کړي دي.

داسې ښکاري لکه دی چې له کندهاره تر اټکه د پښتنو د ملي او پراخ دولت غوښتونکی وي. خو د ده هڅې ځکه ناکامې شوې، چې په پښتنو کې یوه واحده اتحادیه نه وه، چې د هند د مغولي واکمنۍ پرضد مبارزه وکړي، په دوی کې د خانانو رقابتونه او بې اتفاقي ډېره وه، ځکه دی له شکایت او گیلو څخه ډک دی، ان چې له خپلو زامنو هم سر ټکوي.

له بده مرغه د خوشالخان خټک زامنو لکه بهرام هم د هند گورگاني دولت په دسیسو وغولېد او د خپل پلار او قوم پرضد راپاڅېد. اشرف خان د خوشالخان خټک بل زوی د هند دربار ته لاړ او هورې ومړ. (۵۵)

د افغان په ننگ مې وټرله توره

ننگیالی د زمانې خوشال خټک یم

احتیاج د زمانې هسې بلا ده

و دلاک ته پاچا کښېنوي سر تور

په هر حال، خوشالخان د پښتنو ستر مبارز او نامتو شاعر دی، چې د ۷۸ کلنۍ په عمر د ۱۱۰۰_۴_۲۸ هـ ۱۶۹۱م کال کې په خپل هېواد، د خټکو په غرونو کې ومړ. وروستۍ وینا یې دا وه: \blacklozenge ما په داسې ځای کې ښخ کړی، چې د دښمن د اسونو د پښو دوړې مې پر قبر خپرې نه شي). \blacklozenge ۵۶)

په دې توگه د خلکو د خپلواکۍ غوښتنې مبارزې چې د افغانستان په شرق کې د هند د بابري دولت پرضد د ۱۶مې پېړۍ له لومړیو پیل شوې، د ۱۷مې میلادي پېړۍ تر پایه روانې وې، که څه هم په شرق کې اوږدمهالې مبارزې له ماتې سره مخ شوې، خو د افغانستان په لوېدیځ (کندهار او هرات کې) دا مبارزې د ۱۸مې میلادي پېړۍ په پیل کې د افغانستان په شرق کې افغانانو ماته جبران کړه.

د ژباړې نېټه:

د زمري لسمه، کندهار،

د سورغر اوونیزې دفتر

۱۳۸۴ ال کال.

سرچینې:

1. پوهاند حبیبی: تاریخ مختصر افغانستان، ۱۹۷مخ، تاریخ ریاست سوات: ۴۶مخ.
2. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، لومړی ټوک، ۲۹۴ او ۲۹۵ مخونه، حبیبی: تاریخ مختصر افغانستان، ۱۹۹مخ.
3. غبار: ۲۰۶مخ، حبیبی: تاریخ مختصر افغانستان، ۲۰۷ او ۲۰۹مخونه.
4. حبیبی: تاریخ مختصر افغانستان ۲۰۸مخ.
5. حبیبی: هماغه اثر، ۲۰۱۰مخ.
6. قومونه په ټولیز ډول په زابل، کندهار، هلمند، فراه او د کابل په غرب کې ژوند کوي.
7. پښتانه تاریخ کښونکي دا قبایل (بردراني) گڼي. (قاضي عطا الله: لومړی ټوک، ۱۵ او ۲۰مخونه).
8. قومونه دامانیان هم گڼل کېږي (پورتنی اثر: ۱۵ او ۲۰مخونه).
9. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، تر ۳۱۰مخ وروسته.
10. حبیبی: ظهیر الدین محمد بابر، د ۱۳۵۱ ال کال چاپ، ۱۲۶_۱۲۷مخونه، د (افغانستان در مسیر تاریخ) ۳۱۰مخ سره دې پرته شي.

11. توريالی پښتون: پښتو ټولنه د ۱۳۵۰ ل کال چاپ، ۱۷۴مخ، د غبار له پورتنی اثر له ۳۱۰مخ سره دې پرته شي .
12. تاريخ مرصع و حیات افغاني: حبيبي .
13. توريالی پښتون: مقاله: محیط اجتماعي، اقتصادي و سياسي خوشحال خان، ۱۷۵مخ .
14. توريالی پښتون: پورتنی ليکنه، ۱۷۵مخ، حبيبي: ظهير الدين محمد بابر، ۱۲۹مخ .
15. حبيبي: ظهيرالدين محمد بابر، ۱۲۸-۱۳۰مخونه .
16. محمد آصف خان: تاريخ رياست سوات، د ۱۹۵۸م کال چاپ- پېښور، ۳۱۲، ۴۲ او ۴۳مخونه .
17. شيخ بستان بړېڅ: د اطلاعاتو او کلتور وزارت چاپ، مقاله: بړېڅي او ښوراوک، د پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه، ۲۴ او ۲۶مخونه (پښتو متن) .
18. توريالی پښتون: ۱۷۶مخ .
19. غبار: افغانستان در مسیر تاريخ، ۳۱۱مخ .
20. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان ، لومړی ټوک، ۱۳۴۹ل کال چاپ- کابل، ۵۰مخ، اسلانونف: د روښانيانو ملي نهضت، د محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې چاپ، ۱۳۵۳ل کال، الف مخ، د محمد صديق روحي په قلم.
21. پورتنی سرچينه .
22. تاريخ رياست سوات: ۴۲-۴۴مخونه، پېښور چاپ، (پښتو متن ۱۷۲۱- د روښان ياد، ۲۰۹مخ) .
23. تاريخ ايران: د کشاورز ژباړه، تر ۱۲۶مخ وروسته .
24. د روښان ياد، د محمد صديق روحي ليکنه، د روښانيانو نهضت، لومړی مخ .
25. د روښان ياد: د ښاغلي محمد غوث شهادت ليکنه، ۳۱۳مخ دغه راز دې په همدې اثر کې د ښاغلي عطايي ليکنه هم وکتل شي، ۲۲۷مخ .
26. هماغه اثر: ۲۰۸مخ .
27. غبار: افغانستان در مسیر تاريخ، ۳۱۱-۳۱۲مخونه، د روښان ياد، ۳۱۱مخ سره دې پرته شي، دغه راز دې د روښانيانو ملي نهضت، شپږم مخ او تاريخ رياست سوات (پښتو متن) تر ۵۰۷مخ وروسته متن سره وکتل شي .
28. حبيبي: د خيرالبيان سريزه، د بايزيد روښان ليکنه، د ۱۳۵۳ل کال چاپ، شپږم مخ، د افغانستان در مسیر تاريخ، ۳۱۲مخ، با برنامه يا تزوك بابري، از عبدالرحيم خان خانان بن بيرم خان، د ۱۳۰۸ ق کال، سره دې پرته شي .

29. افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۲ مخ، له (د روښان یاد) نومي کتاب له ۲۰۷ مخ سره دې پرتله شي .
30. پورتنۍ سرچینه .
31. اخند دروېزه، مخز الاسلام، پېښور چاپ، ۱۹۶۹م کال، د سريزي دېرشم مخ .
32. اسلانونف: د روښانيانو ملي نهضت، پنځم مخ، دغه راز دې د روښاني یاد نومې ليکنې سره پرتله شي، ليکوال: پوهاند حبيبي او مولينا خادم، د خيرالبيان سريزه، اووم مخ، د پوهاند حبيبي په قلم .
33. د خيرالبيان سريزه: ۷ مخ، غبار: ۳۱۳ مخ .
34. تاريخ مختصر افغانستان : ۲۲۰ مخ.
35. د روښان یاد: د قيام الدين خادم، ابراهيم عطايي، پوهاند حبيبي او نورو ليکنې .
36. افغانستان در مسیر تاریخ: ۳۱۳ مخ، تاريخ رياست سوات: ۳۷۴۹ مخ، مخزن الاسلام: ۳۱۳ مخ .
37. پورتنۍ سرچینه.
38. د روښان یاد: د پوهاند حبيبي مقاله، ۲۷۴ مخ، افغانستان در مسیر تاریخ: ۳۱۳-۳۱۴ مخونه .
39. د روښان یاد: د پوهاند حبيبي مقاله، ۳۴۱-۳۴۲ مخونه، د خيرالبيان سريزه، پوهاند حبيبي، لسم مخ .
40. اسلانونف: د روښانيانو ملي نهضت، اتم مخ، غبار: ۳۱۳ مخ .
41. افغانستان در مسیر تاریخ: ۳۱۳ مخ .
42. پورتنی اثر: اسلانونف: پورتنی اثر، ۸-۹ مخونه .
43. د روښان یاد: ۸۲، ۱۰ او ۳۱۳ مخونه او اسلانونف: ۹ مخ، غبار: ۳۱۴ مخ .
44. تاريخ مختصر افغانستان : ۵۹ مخ، اسلانونف: نهم مخ .
45. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۴ مخ .
46. تاريخ مختصر افغانستان : ۱۹۲ مخ، اسلانونف: لسم مخ .
47. هماغه اثر: دغه راز د روښان یاد: ۸۵-۸۶ مخونه، تاريخ مختصر افغانستان : ۵۹-۶۰ مخونه .
48. غبار: هماغه اثر، ۳۱۴ مخ، د روښان یاد: ۸۷ مخ، اسلانونف: لسم مخ .
49. غبار: ۳۱۴ مخ، اسلانونف: ۱۱ مخ .

50. پوهاند حبيبي: هماغه اثر، ۲۳۰ مخ، اسلانونف: ۱۱ مخ، غبار: ۳۱۴ مخ.

51. غبار: ۳۱۳-۳۱۴ مخونه .

52. هماغه اثر، هماغه خای .

53. خوشحاليات: راتولوونکی ختک عقاب، د ۱۹۷۵ م کال چاپ- پېښور ۳-۵ مخونه، د اسلانونف له روښانيانو ملي نهضت نومي اثر له ۲۹ مخ سره دې پرته شي .

54. فرهنگ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړی ټوک ۶۷ مخ .

55. غبار: ۳۱۴ مخ، اسلانونف: ۳۰ مخ .

56. معصومه عصمتي: خوشحال ختک کیست؟ د ۱۳۳۴ ال کال چاپ، ۲۸۰۳۴ مخونه، غبار: ۳۱۵ مخ.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**